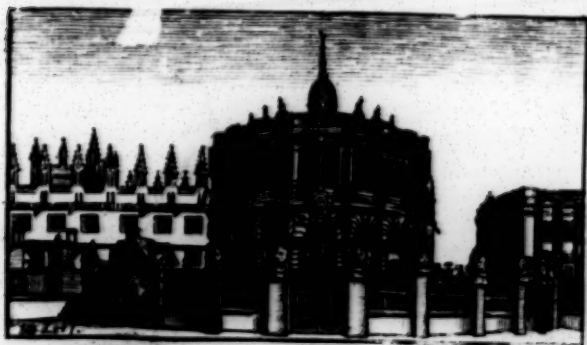

2.12.58

C. CRISPI
SALLUSTII
QUÆ SUPERSUNT,
CUM INDICIBUS
ET
VARIIS LECTIONIBUS.

OXONIÆ,
E THEATRO SHELDONIANO.
A. D. MDCCI.

Impensis Ant. Feistly Bibliop.

UNIVERSITY
LIBRARY
CAMBRIDGE

1555:12

pe
br
So
ta
po
qu
pe
R
til
liu
de
ci

VIRI ILLUSTRATI

D. JOSEPHO
WILLIAMSON,
EQUITI AURATO,
REGI

A CONSILIIIS SANCTIORIBUS.

SUB auspiciis tuis, VIR EXCEL-
LENTISSIME, prodit Sallustius
historicus; illis descriptus ty-
pis, qui, te bonisque aliis faventi-
bus, eo nitoris pervenerunt, ut eleganti
Scriptore non indigni videantur. Is
tamen ille est, quem Thucydidi op-
ponere non veretur Quintilianus;
quem Romana primum in historia ap-
pellat Martialis, florentissimum rerum
Romanarum auctorem Tacitus, & sub-
tilissimum brevitatis artificem Agel-
lius. An ista, quibus insignitum vi-
des, mereatur elogia, penes te judi-
cium esto: tuo enim orbis eruditus
a stabit

stabit arbitrio, quod olim reveritus est
Criticorum sui seculi princeps; tibi-
que sententiam pronuncianti non in-
viti cedent universi, quem eleganti-
rum omnium arbitrum agnoverunt
viri ingenio & eruditione præstan-
tissimi. Egregiis autem hisce de Hi-
storico nostro testimoniis quin tuum
adjecturus sis calculum, vix est ut du-
bitem; cum illum, jam denuo recen-
situm, amplissimo tuo nomini inscri-
bi haud gravate permiseris. Quod
ut omnes tanquam tuæ in Sallustium
voluntatis benignæ argumentum non
leve accipient: ita & te (qua es hu-
manitate) hoc qualecunque officium,
tanquam mei erga te grati animi in-
dicium, accepturum esse spero.

OXON. à Coll. Univ.
1. Kal. Febr. MDCCL.

Tibi devinctissimus

W. AYERST.

D E
C. CRISPI SALLUSTII
VITA ET SCRIPTIS,
EX GERARDI JOANNIS VOSSII
Opere de Historicis Latinis.

C SALLUSTIUS CRISPUS natus Olympiad. CLXXIII. an. III. quem ad annum * Anonymus in Ολυμπιαδων αναγραφῇ hæc annotat : Σόλῳς τῆς Ἀθῆναις ἐξ ἐπολιόρουσι μὲνός Ἀθηναίων. Κρίαν. Σάλυσι. ἱστορίων. Sylla Athenas expugnat secundo mense hiberno. Crispus Sallustius historicus nascitur. Is est annus Urbis conditæ IOCLXVIII. Ubi videmus, Græcos scribere Σάλυσιος. Et sane iidem in MSS. meis & antiquioribus editionibus vocatur SALUSTIUS. Sed scribendum SALLUSTIUS gemino LL. quomodo legitur in aliis MSS. & lapidibus. Marmor effossum juxta rudera Salustianæ domus :

M. AURELIUS PACORUS
ET M. COCCEIUS STRATOCLES
ÆDITUI VENERIS HORTORUM
SALLUSTIANORUM BASEM CUM
PAVIMENTO MARMORATO
DEANÆ
D. D.

---

* Is fuit Jof. Scaliger, qui in *Thesouro temporum* Olympiadas collegit & digessit. quod tamen & Vossius & Meursius ignorasse visi sunt.

DE C. CRISPO

Neque aliter lapis alius, cujus vide sis inscriptionem apud Aldum de Orthographia. Natus autem est Amiterni in Sabinis, anno uno post natum Veronae Catullum, ut notat Eusebius ad annum MDCCCCXXI. quadriennio autem ante bellum obiit Aetiacum, ut idem scribit ad annum MDCCCCLXXX. Doctissimus Hieronymus Wolfius putabat, nomen ejus simplici L. scribi oportere, quia vel à sale sit vel saluae. Sed utrumque est incertum. Et cur non à sale geminato LL. aequè esse possit, ac ab eodem venit fallo, unde fallitus pro falso? Quare puto, non recedendum esse à libris antiquis atque inscriptionibus, in quibus L geminatur. Tribunus plebis erat quo anno Clodius à Milone occisus fuit, puta anno ICCCII. quo Cn. Pompejus Magnus compluribus mensibus consul sine collega fuit. Tribunatu eo, quem nulla cum laude gessit, ut Ciceroni, ita & Miloni, infestus admodum erat: idque quia in Faustae, L. Syllae filiae, adulterio deprehensus, virgis à Milone esset caesus, nec nisi pecunia data dimissus. Nempe istud in causa est, cur Clodianis semper studuerit adversus Milonem. Vide Pedianum, Gellium, Servium, Horatii interpretes: item orationem sub Ciceronis nomine jam Augustaeo vel Tiberii ævo editam. Ex quibus etiam discimus, ob adulteria ac stupra senatu fuisse motam ab Appio Claudio Pulcro, & L. Calpurnio Pisone Caesonio cons. nempe anno Urbis ICCCIII. sive juxta alios ICCCIV. quo consules erant L. Æmilius Paulus & C. Claudius Marcellus. Ejus è senatu ejunctionis meminit & Dio lib. XL. At, ne alium Salustium signari putes, clare ait id contigisse Σαλυστίω, τῷ τῶν ἱστορίων συγγραφεύῳ. Eo anno Milo jam exsulabat: unde consequitur, quod à Milone Tribuno pl. virgis caesum dicemus, id antea contigisse; non

eopse

SALLUSTIO.

eopse anno, ut vir eruditus putabat. Eriam discimus
 iisdem ex Scriptoribus, à C. Julio Cesare rerum po-
 tior dignitatem Senatoriam recuperasse, quaestorem-
 que factum, & postea etiam praeturam obtinuisse.
 Praeturae mentionem quoque invenio apud Hirtium
 pene initio libri de bello Africano: Item C. Sallu-
 lustium Crispum praetorem ad Cercinam insu-
 lam versus, quam adversarii tenebant, cum
 parte navium ire jubet; quod ibi magnum nu-
 merum frumenti esse audiebat. Item apud Dio-
 nem lib. XLII. de hoc ipso legas: Στρατηγὸς γὰρ ἐπὶ τῷ
 τῷ βελλῷ ἀναλαβὼν ἀπὸ δεικτο. Narrat ibidem,
 ut (cum in Campania Caesaris milites, quos in Afri-
 cam praemittere statuerat, seditionem concitassent; ac
 Sallustius praetor Romam contenderet, quo Caesarem
 hujus rei faceret certiore) propemodum fuerit occisus
 à compluribus militum, qui eum insequerantur, nec
 cuiquam parcebant, imo duos etiam senatores occide-
 rant. Apud eundem lib. XLIII. refertur, ut Caesar
 Numidia praefecit Sallustium; ille autem provin-
 ciam expilaverit, ac à Cesare quidem fuerit absolu-
 tus: sed infamiam non effugerit; quod, qui in histo-
 ria acerbus esset alienorum vitiorum castigatorem, tur-
 piter ipse in hoc munere se dedisset. Ex hac autem
 praeda Numidica ita ditatus fuit, ut in Quirinali
 monte forum emeret, quod Sallustii vocatur, ubi nunc
 aedes S. Susannae: item hortos, qui hodieque Sallustia-
 ni nominantur. Haec ostendunt, vitam ejus laudari
 à nemine posse. Nempe omnis ejus gloria à praeclaris
 scriptis profiscitur. Sed vix ejus quicquam integre
 ad nos pervenit, praeter bellum Jugurthinum & Ca-
 tilinarium. Ita vulgo inscribuntur. Sed posterior
 genuina inscriptio, DE CONJURATIONE
 CATILINARIA. Testis Sallustius ipse his ver-
 bis:

DE C. CRISPO.

bis : Igitur de Catilinæ conjuratione, quam verissime potero, paucis absolvam. *At ex nobili historiarii opere, quo imprimis historici principis nomen meruit, nihil habemus præter quatuor orationunculas, epistolas duas, & lacera aliquot fragmenta, quæ ex Grammaticis antiquis atque aliis scriptoribus collecta sunt. Dna vero ad Cæsarem orationes, ut vocant, de Rep. ordinanda, utrum Sallustii sint, non convenit inter eruditos. Carrio Sallustio * abjudicat : & pro illo est, quod veterum nemo, qui tantopere gaudent Sallustium ad partes advocare, inde aliquid depromat. Dissemuit autem Douza, cui favent libri vet. & dictio ipsa, quæ, quicquid dicat Carrio, plane Sallustianam † redolet. Sin genuinæ non sint, negari tamen non possit, valde esse antiquas, & quidem Juliani aut Augustæi ævi : saltem non infra Flavianum. Sed genuinas esse arbitror, non tamen ut orationes esse putem, sed epistolas duntaxat. Nam posterioris auctor bis ait, se illa scribere, ac disertim litteras appellat. Planeque verisimile est, missas esse ad Cæsarem, cum in Hispanias contra Petrejum & Afranium profisceretur ; quemadmodum jamdudum Ciacconius observavit. Illa vero in Ciceronem oratio, eisi à Fabio quoque tanquam Sallustii laudetur : tamen, quod res indicat, omnino est alicujus declamatoris : credo Porcii Latronis, vel alterius alicujus ex illis, quos nominat M. Seneca in Suasoriis & Controversiis. Fidem ejus valde commendant antiqui. Nam certissimus auctor dicitur Vibio Se-*

---

* Atque etiam Sebastianus Corradus in *Quæstura* ; aliis argumentis, quam Carrio, usus. † Non ita visa est Corrado.

SALLUSTIO.

questri de Fluminibus : item Hieronymo, libro de locis Hebraicis ; & exinde Isidoro lib. XIII. cap. XXI. Ad hæc nobilitatæ veritatis historicus nuncupatur ab Augustino lib. I. de Civitate Dei, cap. V. Avienus etiam, in descriptione oræ maritimæ, dicit omnia illius dicta esse præjudicatæ auctoritatis ; appellat quoque expressorem efficacem styli & veritatis. Objeçant adversus ea aliqui ; quod, pravo loliginis succo, pleraque ad Ciceronis laudem pertinentia, quæ apud alios legere sit, præterierit. Verum ea potius neglexisse ego arbitror ; vel ut falsa, vel ut incerta plane, vel ut exigua ac minuta. Quod ad dictionem Sallustii attinet ; omnes antiqui judicant, brevem ac nervosam esse, & Thucydideæ æmulam. Sane scriptor est plane Atticus, qua laude Demostheni propior est quam Cicero ipse ; ut bene censet Turnebus in Adversariis suis. Sed ut Thucydidem non omnes probarent, ita nec Sallustii dictio omnibus probabatur. Nam Asinius Pollio damnabat eam, tanquam obscuram & in translationibus audacem ; ut Tranquillus auctor est lib. de claris Grammaticis in Philologi vita. Imprimis vero reprehendi solet, quod antiqua verba ex Catonis Originibus exciperet : cujus rei meminere Augustus apud Tranquillum in ejus Cæsaris vita, idemque Tranquillus lib. de claris Grammaticis in vita Lenæi, & Fabius ex antiquo epigrammate lib. VIII. cap. III. Sed hæc impedire non potuere, quo minus à Tacito (at quanto viro !) rerum Romanarum florentissimus Auctor lib. III. Historiarum diceretur. Imo juxta Martialem lib. XIV : Crispus Romana primus in historia est. Augustino quoque lib. de vita beata vocatur electissimus pensator verborum. Imo Græci ipsi ejus historias tantifecere, ut eas verterit Zenobius, sophista

DE C. CR. SALLUSTIO.

is, qui Romæ docuit sub Adriano Cesare; quique epitomen proverbiorum Didymi & Tarrhai scripsit, ut testis est Suidas in *Zhwéu*. Atque inde est, quod Sallustii quoque meminit Stephanus in *Azidos*. Utinam vero exstaret Asper Grammaticus, Sallustii interpres, teste Hieronymo. Quedam ex eo citat Sospater. Joannes Baptista Pius annotationum Posteriorum cap. LXXXIV. citat antiquum auctorem, qui vitam Sallustii scripsit. Eum non vidi. Sed scio vitam Sallustii è veteribus reliquisse Asconium Pedianum: ut cognoscere est ex Acrono ad Horat. Sat. II. lib. I. E junioribus idem conati Pomponius Laetus & Petrus Crinitus. Sed his fides habenda, quatenus veterum scrinia compilarunt. Cave autem cum Sallustio hoc confundas Crispum Sallustium, ad quem in odis scribit Horatius, historici hujus sororis filium, Augusti amicum: de quo Seneca lib. I. de Clementia, & Tacitus lib. I. & III. Annalium. A quo & metallum quoddam Sallustianum esse dictum, Plinius auctor est lib. XXXIV. cap. II.

C. CRISPI

pe
ob
an
con
no
mu
gen
rer
bre
lon
ma
clar
inte
ris,
pro
pias

(1)

C. CRISPI
SALLUSTII
BELLUM CATILINARIUM,
SIVE
DE CONJURATIONE
CATILINÆ.

OMNIS homines, qui sese student præstare cæteris animalibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio transeant, veluti pecora, quæ natura prona atque ventri obedientia finxit. sed nostra omnis vis in animo & corpore sita est. animi imperio, corporis servitio magis utimur. alterum nobis cum dīs, alterum cum belluis commune est. Quo mihi rectius videtur, ingenii, quam virium, opibus gloriam quærere; &, quoniam vita ipsa, qua fruimur, brevis est, memoriam nostri quam maxime longam efficere. nam divitiarum & formæ gloria fluxa atque fragilis est; virtus clara æternaque habetur. Sed diu magnum inter mortalis certamen fuit; vi ne corporis, an virtute animi, res militaris magis procederet. nam & prius, quam incipias, consulto; &, ubi consulueris, mature
A facto

facto opus est. Ita utrumque per se indigens, alterum alterius auxilio eget. Igitur initio reges (nam in terris nomen imperii id primum fuit) diversi, pars ingenium, alii corpus exercebant. etiam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur: sua cuique satis placebant. Postea vero quam in Asia Cyrus, in Græcia Lacedæmonii & Athenienses cœpere urbes atque nationes subigere; lubidinem domnandi causam belli habere; maxumam gloriam in maxumo imperio putare: tum demum periculo atque negotiis comperitum est, in bello plurimum ingenium posse. Quod si regum atque imperatorum animi virtus in pace ita, ut in bello, valeret; æquabilius atque constantius sese res humanæ haberent: neque aliud alio ferri, neque mutari ac misceri omnia cerneret. nam imperium facile iis artibus retinetur, quibus initio partum est. Verum, ubi pro labore desidia, pro continentia & æquitate lubido atque superbia invasere; fortuna simul cum moribus immutatur. ita imperium semper ad optimum quemque ab minus bono transfertur. Quæ homines arant, navigant, ædificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales, dediti ventri atque somno, indocti, incultique, vitam sicuti peregrinantes transiere: quibus profecto, contra naturam, corpus voluptati, anima oneri fuit. eorum ego vitam mor-

BELLUM CATILINARIUM. 3

mortemque juxta æstumo ; quoniam de
 utraque filetur. Verum enimvero is de-
 mum mihi vivere & frui anima videtur ;
 qui, aliquo negotio intentus, præclari faci-
 noris aut artis bonæ famam quærit. Sed
 in magna copia rerum, aliud alii natura
 iter ostendit. Pulchrum est bene facere
 reipublicæ : etiam bene dicere haud absur-
 dum est. vel pace vel bello clarum fieri
 licet. & qui fecere, & qui facta aliorum
 scripsere, multi laudantur. Ac mihi qui-
 dem, tametsi haudquaquam par gloria se-
 quatur scriptorem & auctorem rerum,
 tamen in primis arduum videtur res ge-
 stas scribere : primum, quod facta dictis
 exæquanda sunt : dein, quia plerique, quæ
 delicta reprehenderis, malivolentia & in-
 vidia dicta putant. ubi de magna virtute
 atque gloria bonorum memores ; quæ sibi
 quisque facilia factu putet, æquo animo
 accipit : supra, veluti ficta pro falsis ducit.
 Sed ego adolescentulus initio, sicuti pleri-
 que, studio ad rempublicam latus sum :
 ibique mihi multa adversa fuere. nam pro
 pudore, pro abstinentia, pro virtute, au-
 dacia, largitio, avaritia vigeabant. quæ
 tametsi animus aspernabatur, insolens ma-
 larum artium ; tamen inter tanta vitia im-
 becilla ætas, ambitione corrupta, teneba-
 tur. Ac me, cum ab reliquis malis mori-
 bus dissentirem, nihilominus honoris cu-
 pido eadem, quæ cæteros, fama atque in-
 vidia

vidia vexabat. Igitur, ubi animus ex multis miseriis atque periculis requievit, & mihi reliquam ætatem à republica procul habendam decrevi; non fuit consilium discordia atque defidia bonum otium contemnerere: neque vero, agrum colendo, aut venando, servilibus officiis intentum, ætatem agere; sed à quo incepto studioque me ambitio mala detinuerat, eodem regressus statui res gestas populi Romani strictim, uti quæque memoria digna videbantur, perscribere: eo magis, quod mihi à spe, metu, partibus reipublicæ animus liber erat. Igitur de Catilinæ conjuratione, quam verissime potero, paucis absolvam. nam id facinus in primis ego memorabile existumo, sceleris atque periculi novitate. De cujus hominis moribus pauca prius explananda sunt, quam initium narrandi faciam.

LUCIUS CATILINA, nobili genere natus, fuit magna vi & animi & corporis; sed ingenio malo pravoque. Huic ab adulescentia bella intestina, cædes, rapinæ, discordia civilis grata fuere: ibique juventutem suam exercuit. corpus patiens inediae, algoris, vigiliæ, supra quam cuiquam credibile est. animus audax, subdolus, varius, cujuslibet rei simulator ac diffimulator, alieni appetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus: fatis loquentiæ, sapientiæ parum. vastus animus
immo-

BELLUM CATILINARIUM. 5

immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. Hunc, post dominationem L. Sullæ, lubido maxuma invaserat rei publicæ capiundæ: neque id quibus modis adsequeretur, dum sibi regnum pararet, quidquam pensi habebat. agitabatur magis magisque in dies animus ferox inopia rei familiaris & conscientia scelerum: quæ utraque his artibus auxerat, quas supra memoravi. incitabant præterea corrupti civitatis mores: quos pessuma ac diversa inter se mala, luxuria atque avaritia, vexabant. Res ipsa hortari videtur, quoniam de moribus civitatis tempus admonuit, supra repetere ac paucis instituta majorum domi militiæque, quo modo rempublicam habuerint, quantamque reliquerint; & ut paulatim immutata, ex pulcherruma & optuma pessuma ac flagitiosissima facta sit, differere.

Urbem Romam, sicut ego accepi, condidere atque habuere initio Trojani; qui, Ænea duce, profugi, sedibus incertis vagabantur: cumque his Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum. Hi, postquam in una moenia convenere, dispari genere, dissimili lingua, alius alio more viventes, incredibile memoratu est, quam facile coaluerint. sed postquam res eorum civibus, moribus, agris aucta, satis prospera, satisque pollens videbatur; sic-

uti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentia orta est. Igitur reges populi finitimi bello tentare : pauci ex amicis auxilio esse. nam cæteri, metu perculsi, à periculis aberant. at Romani, domi militiæque intenti, festinare, parare, alius alium hortari, hostibus obviam ire, libertatem, patriam, parentesque armis tegere. Post, ubi pericula virtute propulerant, sociis atque amicis auxilia portabant; magisque dandis, quam accipiundis, beneficiis amicitias parabant: imperium legitimum, nomen imperii regium habebant. Delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia validum erat, reipublicæ consultabant. hi, vel ætate vel curæ similitudine, patres appellabantur. Post, ubi regium imperium, quod initio conservandæ libertatis atque augendæ reipublicæ fuerat, in superbiam dominationemque convertit: immutato more, annua imperia, binos imperatores sibi fecere. eo modo minime posse putabant per licentiam inolescere animum humanum. Sed ea tempestate cœpere se quisque magis magisque extollere, ingeniumque in promptu habere. nam regibus boni, quam mali, suspectiores sunt: semperque his aliena virtus formidolosa est. Sed civitas, incredibile memoratu est, adepta libertate, quantum brevi creverit: tanta cupido gloriæ inceserat.

Jam-

Jamprimum juvenis, simul ac belli patiens erat, in castris per laborem usu militiam discebat: magisque in decoris armis & militaribus equis, quam in scortis atque conviviiis, lubidinem habebat. Igitur talibus viris non labor insolitus, non locus ullus asper aut arduus erat, non armatus hostis formidolosus: virtus omnia domuerat. sed gloriæ maxumum certamen inter ipsos erat. quisque hostem ferire, murum adscendere, conspici, dum tale facinus faceret, properabat: eas divitias, eam bonam famam, magnamque nobilitatem putabant. laudis avidi, pecuniæ liberales erant: gloriam ingentem, divitias honestas volebant. Memorare possem, quibus in locis maxumas hostium copias populus R. parva manu fuderit, quas urbis natura munitas pugnando ceperit; ni ea res longius nos ab incepto traheret. Sed profecto fortuna in omni re dominatur. ea res cunctas, ex lubidine magis, quam ex vero, celebrat obscuratque. Atheniensium res gestæ, sicut ego existumo, satis amplæ magnificæque fuere: verum aliquanto minores tamen, quam fama feruntur. sed, quia provenere ibi magna scriptorum ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maxumis celebrantur. Ita eorum, qui ea fecere, virtus tanta habetur, quantum verbis ea potuere extollere præclara ingenia. At populo Ro-

mano numquam ea copia fuit : quia prudentissimus quisque negotiosus maxime erat. ingenium nemo sine corpore exercebat. optumus quisque facere, quam dicere ; sua ab aliis bene facta laudari, quam ipse aliorum narrare, malebat. Igitur domi militiaeque boni mores colebantur. concordia maxuma, minuma avaritia erat. jus bonumque apud eos non legibus magis, quam natura, valebat. jurgia, discordias, simultates cum hostibus exercebant : cives cum civibus de virtute certabant. in suppliciis deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. duabus his artibus, audacia in bello, ubi pax evenerat, æquitate, seque remque publicam curabant. Quarum rerum ego maxuma documenta hæc habeo ; quod in bello sæpius vindicatum est in eos, qui contra imperium in hostem pugnaverant, quique tardius revocati prælio excefferant, quam qui signa relinquere aut pulsi loco cedere ausi erant : in pace vero, beneficiis magis, quam metu, imperium agitabant ; accepta injuria, ignoscere, quam persequi, malebant. Sed, ubi labore atque justitia respublica crevit ; reges magni bello domiti, nationes feræ & populi ingentes vi subacti ; Carthago, æmula imperii Romani, ab stirpe interiit ; cuncta maria terræque patebant : fortuna sævire ac miscere omnia coepit. qui labores, pericula, dubias atque
asperas

BELLUM CATILINARIUM. 9

res facile toleraverant, iis otium, divitiæ, optandæ aliis, oneri miseriæque fuere. Igitur primo pecuniæ, dein imperii cupiditas crevit. ea quasi materies omnium malorum fuere. namque avaritia fidem, probitatem, cæterasque artis bonas subvertit; pro his superbiam, crudelitatem, deos neglegere, omnia venalia habere edocuit: ambitio multos mortalis falsos fieri subegit; aliud clausum in pectore, aliud promptum in lingua habere; amicitias inimicitiasque non ex re, sed ex commodo, æstumare; magisque vultum, quam ingenium, bonum habere. hæc primo paullatim crescere, interdum vindicari. Post, ubi contagio, quasi pestilentia, invasit; civitas immutata, imperium, ex iustissimo atque optumo, crudele intolerandumque factum. Sed primo magis ambitio, quam avaritia, animos hominum exercebat: quod tamen vitium propius virtuti erat. nam gloriam, honorem, imperium, bonus, ignavus, æque sibi exoptant. sed ille vera via nititur; huic quia bonæ artes desunt, dolis atque fallaciis contendit. avaritia pecuniæ studium habet: quam nemo sapiens concupivit. ea, quasi venenis malis imbuta, corpus animumque virilem effeminat: semper infinita, insatiabilis est; neque copia, neque inopia minuitur. Sed, postquam L. Sulla, armis recepta república, bonis initiis malos

eventus habuit : rapere omnes, trahere : domum alius, alius agros cupere ; neque modum neque modestiam victores habere ; foeda crudeliaque in civis facinora facere. huc accedebat, quod L. Sulla exercitum, quem in Asia ductaverat, quo sibi fidum faceret, contra morem majorum, luxuriose nimisque liberaliter habuerat. loca amoena, voluptaria facile in otio ferocis militum animos molliverant. ibi primum infuevit exercitus populi Romani amare, potare ; signa, tabulas pictas, vasa cælata mirari ; ea privatim ac publice rapere ; delubra spoliare ; sacra profanaque omnia polluere. Igitur hi milites, postquam victoriam adepti sunt, nihil reliqui victis fecere. Quippe secundæ res sapientium animos fatigant : ne illi, corruptis moribus, victoriæ temperarent. Postquam divitiæ honori esse cœperunt, & eas gloria, imperium, potentia sequebatur : hebescere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro malivolentia duci cœpit. Igitur ex divitiis juventutem luxuria atque avaritia cum superbia invasere. rapere, consumere ; sua parvi pendere, aliena cupere ; pudorem, pudicitiam, divina atque humana promiscua, nihil pensi neque moderati habere. Operæ pretium est, cum domos atque villas cognoveris in urbium modum exædificatas, visere templa deorum, quæ nostri majores, religiosissimi mortales,

BELLUM CATILINARIUM. II

mortales, fecere. verum illi delubra deorum pietate, domos suas gloria decorabant; neque victis quidquam, præter injuriæ licentiam, eripiebant. at hi contra, ignavissimi homines, per summum scelus omnia ea sociis adimere, quæ fortissimi viri victores hostibus reliquerunt: proinde quasi injuriam facere, id demum esset imperio uti. Nam quid ea memorem, quæ, nisi his, qui videre, nemini credibilia sunt; à privatis compluribus subversos montis, maria constrata esse? quibus mihi ludibrio videntur fuisse divitiæ. quippe, quas honeste habere licebat, per turpitudinem abuti properabant. Sed lubido stupri, gæneæ, cæterique cultus non minor incesserat. viri pati muliebria: mulieres pudicitiam in propatulo habere: vescendi causa terra marique omnia exquirere: dormire prius, quam somni cupido esset: non famem aut sitim, neq; frigus neq; lassitudinem operiri, sed ea omnia luxu ante capere. Hæc juventutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. animus, imbutus malis artibus, haud facile lubricinibus carebat: eo profusius omnibus modis quæstui atque sumptui deditus erat.

In tanta tamque corrupta civitate, Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitiosorum atque facinorosorum circum se, tamquam stipatorum, cætervas habebat. Nam, quicumque impudicus,

dicus, adulter, ganeo, alea, manu, ventre, pene bona patria laceraverat, quique alienum æs grande conflaverat, quo flagitium aut facinus redimeret; præterea, omnes undique parricidæ, sacrilegi, convicti judiciis, aut pro factis iudicium timentes; ad hoc, quos manus atque lingua perjurio & sanguine civili alebat; postremo, omnes, quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat, hi Catilinæ proximi familiaresque erant. Quod si quis etiam à culpa vacuus in amicitiam ejus inciderat; quotidiano usu atque illecebris facile par similisque cæteris efficiebatur. sed maxime adulescentium familiaritates appetebat. eorum animi, molles & ætate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. nam, uti cujusque studium ex ætate flagrabat, aliis scorta præbere; aliis canes atque equos mercari: postremo neque sumptui neque modestiæ suæ parcere, dum illos obnoxios fidosque sibi faceret. Scio fuisse nonnullos, qui ita existumarent; juventutem, quæ domum Catilinæ frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse. sed ex aliis rebus magis, quam quod cuiquam id compertum foret, hæc fama valebat. Jamprimum adulescens Catilina multa nefanda stupra fecerat, cum virgine nobili, cum sacerdote Vestæ; & alia hujuscemodi contra jus fasque. postremo, captus amore Aureliæ Orestillæ, cujus,

jus, præter formam, nihil umquam bonus laudavit: quod ea nubere illi dubitabat, timens privignum adultum ætate; pro certo creditur, necato filio, vacuam domum scelestis nuptiis fecisse. Quæ quidem res mihi in primis videtur causâ fuisse facinoris maturandi. namque animus impurus, dīs hominibusque infestus, neque vigiliis neque quietibus sedari poterat: ita conscientia mentem excitam vexabat. igitur colos ei exsanguis, fœdi oculi; citus modo, modo tardus incessus; prorsus in facie vultuque vecordia inerat. Sed juventutem, quam, ut supra diximus, illexerat, multis modis mala facinora edocebat. ex illis testis signatoresque falsos commodare; fidem, fortunas, pericula vilia habere. Post, ubi eorum famam atque pudorem attriverat, majora alia imperabat. si causâ peccandi in præsens minus suppetebat; nihilominus insontes, sicuti fontes, circumvenire, jugulare. scilicet, ne per otium torpescerent manus, aut animus, gratuito potius malus atque crudelis erat. His amicis sociisque confisus Catilina, simul quod æs alienum per omnis terras ingens erat, & quod plerique Sullani milites, largis suo usi, rapinarum & victoriæ veteris memores, civile bellum exoptabant, opprimundæ reipublicæ consilium cepit. in Italia nullus exercitus: Cn. Pompejus in extremis terris bellum

bellum gerebat : ipsi consulatum petundi magna spes : senatus nihil sane intentus : tutæ tranquillæque res omnes. sed ea prorsus opportuna Catilinæ. Igitur circiter Kalendas Jun. L. Cæfare & C. Figulo consulibus, primo singulos appellare ; hortari alios, alios tentare ; opes suas, imparatam rempublicam, magna præmia conjunctionis docere. Ubi satis explorata sunt, quæ voluit ; in unum omnis convocat, quibus maxuma necessitudo & plurimum audaciæ inerat. Eo convenere senatorii ordinis P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Cassius Longinus, C. Cethegus, P. & Ser. Sullæ Servii filii, L. Varguntejus, Q. Annius, M. Porcius Lecca, L. Bestia, Q. Curius : præterea, ex equestri ordine, M. Fulvius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius : ad hoc, multi ex coloniis & municipiis domi nobiles. erant præterea complures paullo occultius consilii hujusce participes ; quos magis dominationis spes hortabatur, quam inopia aut alia necessitudo. Cæterum, juvenas pleraque, sed maxime nobilium, Catilinæ inceptis favebat. quibus in otio vel magnifice vel molliter vivere copia erat, incerta pro certis, bellum, quam pacem, malebant. Fuere item ea tempestate, qui crederent M. Licinium Crassum non ignarum ejus consilii fuisse : quia Cnejus Pompejus, invisus ipsi, magnum exercitum

tum ductabat, cujusvis opes voluisse contra illius potentiam crescere: simul confisum, si conjuratio valuisset, facile apud illos principem se fore.

Sed antea item conjuravere pauci, in quibus Catilina. de quo, quam verissime potero, dicam. L. Tullo, M. Lepido coff. P. Autronius & P. Sulla, designati consules, legibus ambitus interrogati, poenas dederant. Post paullo Catilina, pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat petere consulatum; quod intra legitimos dies profiteri nequiverit. Erat eodem tempore Cn. Piso, adulescens nobilis, summæ audaciæ, egens, factiosus; quem ad perturbandam rempublicam inopia atque mali mores stimulabant. cum hoc Catilina & Autronius, circiter Nonas Decembr. consilio communicato, parabant in Capitolio Kalendis Januar. L. Cottam & L. Torquatum coff. interficere; ipsi, fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere. ea re cognita, rursus in Nonas Februar. consilium cædis transtulerunt. jam tum non consulibus modo, sed plerisque senatoribus, perniciem machinabantur. quod ni Catilina maturasset pro curia signum socii dare; eo die, post conditam urbem Romam, pessimum facinus patratum foret. quia nondum frequentes armati conveniant; ea res consilium diremit. Postea
Piso

Piso in citeriorem Hispaniam quaestor pro praetore missus est, adnitente Crasso; quod eum infestum Cn. Pompejo cognoverat. neque tamen senatus provinciam invitus dederat. quippe foedum hominem à republica procul abesse volebat: simul, quia boni complures praesidium in eo putabant, & jam tum potentia Cn. Pompeji formidolosa erat. Sed is Piso, in provinciam, ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens, occisus est. Sunt qui ita dicant, imperia ejus injusta, superba, crudelia barbaros nequivisse pati: alii autem, equites illos, Cn. Pompeji veteres fidosque clientes, voluntate ejus Pisonem aggressos: numquam Hispanos praeterea tale facinus fecisse, sed imperia saeva multa antea perpeffos. nos eam rem in medio relinquimus. De superiori conjuratione satis dictum.

Catilina, ubi eos, quos paullo ante memoravi, convenisse videt, tametsi cum singulis multa saepe egerat, tamen in rem fore credens universos appellare & cohortari, in abditam partem aedium secessit; atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem hujuscemodi habuit.

“ Ni virtus fidesque vestra satis spectata
 “ mihi foret; nequicquam opportuna res
 “ cecidisset. spes magna dominationis in
 “ manibus frustra fuisset: neque, per igna-
 “ viam aut vana ingenia, incerta pro cer-
 “ tis

"tis captarem. sed, quia multis & magnis
 "tempestatibus vos cognovi fortis fidos-
 "que mihi, eo animus ausus est maxu-
 "mum atque pulcherrimum facinus in-
 "cipere; simul, quia vobis eadem, quæ
 "mihi, bona malaque esse intellexi. nam
 "idem velle atque idem nolle, ea de-
 "mum firma amicitia est. Sed, ego quæ
 "mente agitavi, omnes jam antea diversi
 "audistis. Cæterum mihi in dies magis
 "animus accenditur, cum considero, quæ
 "conditio vitæ futura sit, nisi nosmetipſos
 "vindicare in libertatem. nam, post-
 "quam respublica in paucorum potentium
 "jus atque ditionem concessit; semper
 "illis reges, tetrarchæ vectigales esse; po-
 "puli, nationes stipendia pendere: cæ-
 "teri omnes, strenui, boni, nobiles atque
 "ignobiles, vulgus fuimus, sine gratia,
 "sine auctoritate, his obnoxii, quibus, si
 "respublica valeret, formidini essemus.
 "itaque omnis gratia, potentia, honos, di-
 "vitæ apud illos sunt, aut ubi illi volunt:
 "nobis reliquerunt pericula, repulsas, ju-
 "dicia, egestatem. quæ quousque tan-
 "dem patiemini, fortissimi viri? nonne
 "emori per virtutem præstat, quam vitam
 "miseram atque inhonestam, ubi alienæ
 "superbiæ ludibrio fueris, per dedecus
 "amittere? Verum enimvero, pro deûm
 "atque hominum fidem, victoria in manu
 "nobis est: viget ætas, animus valet.
 "contra

“ contra illis, annis atque divitiis, omnia
 “ consenuerunt. tantummodo incepto
 “ opus est: cætera res expediet. Etenim
 “ quis mortalium, cui virile ingenium est,
 “ tolerare potest, illis divitias superare,
 “ quas profundant in extruendo mari &
 “ montibus cœquandis; nobis rem fami-
 “ liarem etiam ad necessaria deesse? illos
 “ binas, aut amplius, domos continuare;
 “ nobis larem familiarem nusquam ullum
 “ esse? cum tabulas, signa, toreumata
 “ emunt, nova diruunt, alia ædificant:
 “ postremo omnibus modis pecuniam tra-
 “ hunt, vexant: tamen summa lubidine
 “ divitias suas vincere nequeunt. at no-
 “ bis est domi inopia, foris æs alienum;
 “ mala res, spes multo asperior. denique,
 “ quid reliqui habemus, præter miseram
 “ animam? *Quin igitur expergiscimini?*
 “ en illa, illa, quam sæpe optastis, liber-
 “ tas; præterea divitiæ, decus, gloria in
 “ oculis sita sunt. fortuna ea omnia vi-
 “ ctoribus præmia posuit. res, tempus,
 “ pericula, egestas, belli spolia magnifica
 “ magis, quam oratio mea, vos hortentur.
 “ vel imperatore vel milite me utemini.
 “ neque animus neque corpus à vobis
 “ aberit. Hæc ipsa, ut spero, vobiscum
 “ una consul agam: nisi forte me animus
 “ fallit, & vos servire magis, quam im-
 “ perare, parati estis.

Postquam accepere ea homines, quibus
 mala

mala
 neque
 mov
 postu
 condi
 peter
 beren
 nova
 gistr
 quæ
 præte
 nem
 tium
 pete
 sibi
 fam
 circ
 tiur
 inc
 que
 ali
 cor
 tos
 fue
 vic
 cu
 ea
 or
 pu
 pu
 ri
 ti

mala abunde omnia erant, sed neque res neque spes bona ulla : tamen illis, quieta movere, magna merces videbatur ; tamen postulare plerique, uti proponeret, quæ conditio belli foret, quæ armis præmia peterent ; quid ubique opis aut spei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas novas, proscriptionem locupletium, magistratus, sacerdotia, rapinas, alia omnia, quæ bellum atque lubido victorum fert : præterea, esse in Hispania citeriore Pisonem, in Mauritania cum exercitu P. Sittium Nucerinum, consilii sui participes : petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem & familiarem & omnibus necessitudinibus circumventum : cum eo consulem se initium agendi facturum. Ad hoc, maledictis increpabat omnes bonos ; suorum unumquemque nominans, laudare, admonere alium egestatis, alium cupiditatis suæ, complures periculi aut ignominiae, multos victoriae Sullanae, quibus ea prædæ fuerat. Postquam omnium animos alacris videt ; cohortatus ut petitionem suam curæ haberent, conventum dimisit. Fuere ea tempestate, qui dicerent, Catilinam, oratione habita, cum ad iurandum populares scelestis sui adigeret, humani corporis sanguinem vino permixtum in patris circumtulisse ; inde, cum post execrationem omnes degustavissent, sicuti in solemnibus

lemnibus sacris fieri consuevit, aperuisse consilium suum: atque eo dictitare fecisse, quo inter se magis fidi forent, alius alii tanti facinoris conscii. nonnulli ficta & hæc & multa præterea existumabant ab iis, qui Ciceronis invidiam, quæ postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum, qui poenas dederant. nobis ea res pro magnitudine parum comperta est. Sed in ea conjuratione fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, flagitiis atque facinoribus coopertus: quem censores senatu probri gratia moverant. huic homini non minor vanitas inerat, quam audacia. neque reticere quæ audierat, neque suamet ipse scelera occultare; prorsus neque dicere, neque facere, quidquam pensi habebat. erat ei cum Fulvia, muliere nobili, stupri vetus consuetudo. cui cum minus gratus esset, quod inopia minus largiri poterat, repente glorians maria montisque polliceri; minari interdum ferro, ni sibi obnoxia foret: postremo, ferocius agitare, quam solitus erat. At Fulvia, insolentiae Curii causa cognita, tale periculum reipublicæ haud occultum habuit; sed, sublato auctore, de Catilinæ conjuratione, quæ quo modo audierat, compluribus narravit. Ea res in primis studia hominum accendit ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. namque antea pleraque nobilitas invidia æstuabat, & quasi pollui

pollui consulatum credebat, si eum, quamvis egregius, homo novus adeptus foret. Sed, ubi periculum advenit, invidia atque superbia post fuere. Igitur, comitiis habitis, consules declarantur M. Tullius & C. Antonius. quod factum primo populares conjurationis concusserat. neque tamen Catilinæ furor minuebatur; sed in dies plura agitare; arma per Italiam locis opportunis parare; pecuniam, sua aut amicorum fide sumptam mutuam, Fæstulas ad Mallium quemdam portare; qui postea princeps fuit belli faciundi. Ea tempestate plurimos cujusque generis homines adscivisse sibi dicitur; mulieres etiam aliquot, quæ primo ingentis sumptus stupro corporis toleraverant: post, ubi ætas tantummodo quæstui, neque luxuriæ modum fecerat, æs alienum grande conflaverant. per eas se Catilina credebat posse servitia urbana sollicitare, urbem incendere, viros earum vel adjungere sibi vel interficere. Sed in his erat Sempronia, quæ multa sæpe virilis audaciæ facinora commiserat. hæc mulier genere atque forma, præterea viro atque liberis fatis fortunata fuit: literis Græcis & Latinis docta; psallere, saltare elegantius, quam necesse est probæ: multa alia, quæ instrumenta luxuriæ sunt. sed ei cariora semper omnia, quam decus atque pudicitia fuit. Pecuniæ an famæ minus parceret, haud facile discerneres: luidine

dine sic accensa, ut sæpius peteret viros, quam peteretur. sed ea sæpe antehac fidem prodiderat, creditum abjuraverat, cædis conscia fuerat, luxuria atque inopia præceps abierat. verum, ingenium ejus haud absurdum: posse versus facere; jocum movere; sermone uti, vel modesto, vel molli, vel procaci. prorsus multæ facetiæ, multusque lepos inerat. His rebus comparatis, Catilina nihilominus in proximum annum consulatum petebat; sperans, si designatus foret, facile se ex voluntate Antonio usurum. neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. neque illi tamen ad cavendum dolus aut astutiæ deerant. namque à principio consulatus sui, multa per Fulviam pollicendo effecerat, ut Q. Curius, de quo paulo ante memoravi, consilia Catilinæ sibi proderet. ad hoc, collegam suum Antonium pactione provinciæ perpulerat, ne contra rempublicam sentiret: circum se præsidia amicorum atque clientium occulte habebat. Postquam dies comitiorum venit, & Catilinæ neque petitio, neque insidiæ, quas consuli fecerat, prospere cessere; constituit bellum facere & extrema omnia experiri; quoniam, quæ occulte tentaverat, aspera fœdæque evenerant. Igitur C. Mallium Fæstulas atque in eam partem Etruriæ, Septimium quendam Camertem in agrum Picenum,

num, C. Julium in Apuliam dimisit; præterea alium alio, quem ubique opportunum sibi fore credebat. interea Romæ multa simul moliri: consuli insidias tendere: parare incendia: opportuna loca armatis hominibus obsidere: ipse cum telo esse, item alios jubere, hortari, uti semper intenti paratique essent: dies noctisque festinare: vigilare, neque insomniis neque labore fatigari. postremo, ubi multa agitantibus nihil procedit, rursus intempesta nocte conjurationis principes convocat per M. Porcium Leccam: ibique multa de ignavia eorum questus, docet se præmisisse Mallium ad eam multitudinem, quam ad capiunda arma paraverat; item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent; seque ad exercitum proficisci cupere, si prius Ciceronem oppressisset: eum suis consiliis multum officere. Igitur, perterritis ac dubitantibus cæteris, C. Cornelius eques Rom. operam suam pollicitus, & cum eo L. Varguntejus senator, constituere ea nocte paullo post, cum armatis hominibus, sicuti salutatum, introire ad Ciceronem, & de improvviso domi suæ imparatum confodere. Curius, ubi intellegit, quantum periculum consuli impendeat, propere per Fulviam Ciceroni dolum, qui parabatur, enunciat. ita illi janua prohibiti, tantum facinus frustra susceperant. Interea Mal-
lius

lius in Etruria plebem sollicitare, egestate simul ac dolore injuriæ novarum rerum cupidam; quod Sullæ dominatione agros bonaque omnia amiserat; præterea, latrones cujusque generis, quorum in ea regione magna copia erat, nonnullos ex Sullanis colonis, quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant. Ea cum Ciceroni nunciarentur; accipiti malo permotus, quod neque urbem ab infidiis privato consilio longius tueri poterat, neque exercitus Mallii quantus aut quo consilio foret satis compertum habebat, rem ad senatum refert, jam ante vulgi rumoribus exagitatam. Itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, senatus decrevit, darent operam consules, ne quid respublica detrimenti caperet. ea potestas per senatum, more Romano, magistratui maxuma permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios atque civis: domi militiæque imperium atque judicium summum habere. aliter, sine populi jussu, nulli earum rerum consuli jus est. Post paucos dies L. Senius senator in senatu literas recitavit, quas Fæfulis allatas sibi dicebat; in quibus scriptum erat, C. Mallium arma cepisse, cum magna multitudine ante diem VI. Kal. Nov. simul, id quod in tali re solet, alii portenta atque prodigia nunciabant: alii, conventus fieri,

arma

arma portari, Capuæ atque in Apulia
 servile bellum moveri. Igitur senati de-
 creto Q. Marcius Rex Fæiulas, Q. Metel-
 lus Creticus in Apuliam, circumque ea
 loca missi. hi utrique ad urbem impera-
 tores erant; impediti, ne triumpharent, ca-
 lumnia paucorum, quibus omnia honesta
 atque inhonesta vendere mos erat. sed
 prætores Q. Pompejus Rufus Capuam,
 Q. Metellus Celer in agrum Picenum:
 hisque permissum, uti pro tempore at-
 que periculo exercitum compararent. ad
 hoc, si quis indicasset de conjuratione,
 quæ contra rempublicam facta erat, præ-
 mium, servo libertatem & H-S. C. libero
 impunitatem ejus rei & H-S. cc. itemque
 decrevere, uti familiæ gladiatoriae Ca-
 puam & in cætera municipia distribue-
 rentur pro cujusque opibus; Romæ per
 totam urbem vigiliæ haberentur, eisque
 minores magistratus præessent. Quibus
 rebus permota civitas, atque immutata
 facies urbis erat: ex summa lætitia at-
 que lascivia, quæ diuturna quies pepere-
 rat, repente omnis tristitia invasit. fe-
 stinare, trepidare, neque loco neque ho-
 mini cuiquam satis credere; neque bel-
 lum gerere neque pacem habere: suo
 quisque metu pericula metiri ad hoc,
 mulieres, quibus pro reipublicæ magnitu-
 dine belli timor insolitus incesserat, affli-
 ctare sese; manus supplices ad coelum ten-
 dere;

dere; miserari parvos liberos; rogitare; omnia pavere; superbia atque deliciis omissis, sibi patriæque diffidere. At Catilinæ crudelis animus eadem illa movebat, tametsi præsidia parabantur, & ipse lege Plautia interrogatus erat ab L. Paulo. postremo, dissimulandi causa, & quasi sui expurgandi, sicuti jurgio lacescit foret, in senatum venit. Tum M. Tullius consul, siue præsentiam ejus timens siue ira commotus, orationem habuit luculentam atque utilem reipublicæ, quam postea scriptam edidit. Sed ubi ille adsedit, Catilina, ut erat paratus ad dissimulanda omnia, demisso vultu, voce supplici, postulare à patribus, ne quid de se temere crederent: ea familia ortum, ita ab adulescentia vitam instituisse, ut omnia bona in spe haberet: ne existumarent, sibi patricio homini, cujus ipsius atque majorum plurima beneficia in plebem R. essent, perdita republicæ opus esse; cum eam servaret M. Tullius, inquilinus civis urbis Romæ. ad hoc, maledicta alia cum adderet; obstrepere omnes; hostem atque parricidam vocare tum ille furibundus: "Quoniam quidem
 "circumventus, inquit, ab inimicis præ-
 "ceps agor, incendium meum ruina ex-
 "stinguam. Dein se ex curia domum pro-
 "ripuit. ibi multa secum ipse volvens, quod
 "neque insidie consuli procedebant, & ab
 "incendio intellegebat urbem vigiliis muni-
 tam.

tam, optimum factu credens exercitum
 augere, ac prius, quam legiones scribe-
 rentur, multa antecapere quæ bello usui
 forent, nocte intempesta cum paucis in
 Malliana castra profectus est. Sed Ce-
 thego atque Lentulo, cæterisque, quorum
 cognoverat promptam audaciam, mandat,
 quibus rebus possent, opes factionis con-
 firmant, insidias consuli maturent; cæ-
 dem, incendia, aliaque belli facinora pa-
 rent: sese propediem cum magno exer-
 citu ad urbem accessurum. Dum hæc
 Romæ geruntur, C. Mallius ex suo nu-
 mero legatos ad Q. Marcium Regem mit-
 tit, cum mandatis hujuscemodi:

“DEOS hominesque testamur, Impe-
 “rator, nos arma neque contra patriam
 “cepisse, neque quo periculum aliis face-
 “iemus, sed uti corpora nostra ab injuria
 “tuta forent: qui miseri, egentes, vio-
 “lencia atque crudelitate foeneratorum,
 “plerique patria, sed omnes fama atque
 “fortunis expertes sumus: neque cui-
 “quam nostrum licuit, more majorum,
 “lege uti; neque, amisso patrimonio, cor-
 “pus liberum habere: tanta sævitia foe-
 “neratorum atque prætoris fuit. Sæpe
 “majores vestrum, miseriti plebis R. de-
 “cretis suis inopiæ ejus opitulati sunt: ac
 “novissime, memoria nostra, propter
 “magnitudinem æris alieni, volentibus
 “omnibus bonis, argentum ære solutum

“ est. sæpe ipsa plebes, aut dominandi
 “ studio permota, aut superbia magistra-
 “ tuum armata, à patribus secessit. at
 “ nos non imperium neque divitias peti-
 “ mus; quarum rerum causa, bella atque
 “ certamina omnia inter mortalis sunt;
 “ sed libertatem, quam nemo bonus, nisi
 “ cum anima simul, amittit. Te atque
 “ senatum obtestamur, consulatis miseris
 “ civibus; legis præsidium, quod iniqui-
 “ tas prætoris eripuit, restituatis; neve
 “ nobis eam necessitudinem imponatis, ut
 “ quæramus, quonam modo, maxume ulti-
 “ sanguinem nostrum, pereamus.

Ad hæc Q. Marcius respondit: si quid
 ab senatu petere vellent, ab armis disce-
 dant, Romam supplices profiscantur: et
 misericordia atque mansuetudine senatum
 populumque Romanum semper fuisse, ut
 nemo umquam ab eo frustra auxilium peti-
 verit. At Catilina ex itinere plerisque
 consularibus, præterea optumo cuique li-
 teras mittit: se, falsis criminibus circum-
 ventum, quoniam factioni inimicorum re-
 sistere nequiverit, fortunæ cedere, Massi-
 liam in exilium proficisci: non quo sibi
 tanti sceleris conscius esset, sed uti res
 publica quieta foret, neve ex sua conten-
 tione seditio oriretur. Ab his longe di-
 versas literas Q. Catulus in senatu recita-
 vit; quas sibi nomine Catilinæ redditas di-
 cebat. earum exemplum infra scriptum est

“ L. C.

“L. Catilina Q. Catulo S. Egregia tua
 “fides, re cognita, grata mihi, magnis
 “in meis periculis, fiduciam commenda-
 “tioni meæ tribuit. quamobrem defen-
 “sionem in consilio novo non statui pa-
 “rare: satisfactionem ex nulla conscien-
 “tia de culpa proponere decrevi: quæ
 “medius fidius licet vera mecum co-
 “gnoscas. Injuriis contumeliisque conci-
 “tatus, quod, fructu laboris industriæque
 “meæ privatus, statum dignitatis non ob-
 “tinebam, publicam miserorum causam
 “pro mea consuetudine suscepi: non quin
 “æs alienum meis nominibus ex possessio-
 “nibus solvere possem; cum & alienis
 “nominibus liberalitas Aureliæ Orestillæ
 “suis filiæque copiis persolveret: sed,
 “quod non dignos homines honore ho-
 “nestatos videbam, meque falsa suspitione
 “alienatum esse sentiebam; hoc nomine
 “fatis honestas pro meo casu spes reliquæ
 “dignitatis conservandæ sum secutus.
 “Plura cum scribere vëllem, nunciatum
 “est mihi vim parari. nunc Orestillam
 “tibi commendo, tuæque fidei trado. eam
 “ab injuria defendas, per liberos tuos ro-
 “gatus. haveto.

Sed ipse, paucos dies commoratus apud
 C. Flaminium in agro Reatino, dum vi-
 cinitatem antea sollicitatam armis exornat,
 cum fascibus atque aliis imperii insigni-
 bus in castra ad Mallium contendit. Hæc

ubi Romæ comperta sunt, senatus Catilinam & Mallium hostis judicat; cæteræ multitudini diem statuit, ante quam liceret sine fraude ab armis discedere, præter rerum capitalium condemnatis. præterea decernit, uti consules delectum habeant; C. Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet; Cicero urbi præsidio sit. Ea tempestate mihi imperium populi R. multo maxume miserabile visum est: cui cum ad occasum ab ortu solis omnia domita armis parerent, domi otium atque divitiæ, quæ prima mortales putant, affluerent; fuere tamen cives, qui sequeremque publicam obstinatis animis perditum irent. namque, duobus senati decretis, ex tanta multitudine, neque præmio inductus conjurationem patefecerat, neque ex castris Catilinæ quisquam omnium discesserat. tanta vis morbi, atque uti tabes, plerosque civium animos invaserat. neque solum illis aliena mens erat, qui conscii conjurationis fuerant; sed omnino cuncta plebes, novarum rerum studio, Catilinæ incepta probabat. id adeo mortuo videbatur facere. nam semper in civitate, quibus opes nullæ sunt, bonis invident, malos extollunt; vetera odere, nova exoptant; odio suarum rerum mutari omnia student; turba atque seditio nibus sine cura aluntur: quoniam egestas facile habetur sine damno. Sed urbana plebe

plebes ea vero præceps ierat multis de causis. primum omnium, qui ubique probro atque petulantia maxime præstabant; item alii, per dedecora, patrimoniiis amissis; postremo omnes, quos flagitium aut facinus domo expulerat, hi Romam, sicuti in sentinam, confluxerant. dein multi, memores Sullanæ victoriæ, quod ex gregariis militibus alios senatores videbant; alios ita divites, ut regio victu atque cultu ætatem agerent; sibi quisque, si in armis foret, ex victoria talia sperabat. præterea juvenus, quæ in agris manuum mercede inopiam toleraverat, privatis atque publicis largitionibus excita, urbanum otium ingrato labori prætulerat. eos atque alios omnis malum publicum alebat. quo minus mirandum est, homines egentis, malis moribus, maxuma spe, reipublicæ juxta ac sibi consuluisse. præterea quorum, victoria Sullæ, parentes proscripti, bona erepta, jus libertatis imminutum erat, haud sane alio animo belli eventum exspectabant. ad hoc, quicumque aliarum, atque senati, partium erant, contumbari rempublicam, quam minus valere, ipsi malebant. id adeo malum multos post annos in civitatem reverterat. Nam postquam Cn. Pompejo & M. Crasso COSS. tribunitia potestas restituta est, homines adulescentes, summam potestatem nacti, quibus ætas animusque ferox erat,

coepere, senatum criminando, plebem ex-
agitare; dein largiundo atque pollicitan-
do magis incendere; ita ipsi clari poten-
tesque fieri. contra eos summa ope nite-
batur pleraque nobilitas, senati sub spe-
cie, pro sua magnitudine. namque, uti
paucis verum absolvam, per illa tempora
quicumque rempublicam agitavere, ho-
nestis nominibus, alii, sicuti jura populi
defenderent, pars, quo senati auctoritas
maxima foret, bonum publicum simulan-
tes, pro sua quisque potentia certabant:
neque illis modestia, neque modus con-
tentionis erat: utrique victoriam crude-
liter exercebant. Sed, postquam Cn. Pom-
pejus ad bellum maritimum atque Mithri-
daticum missus est, plebis opes imminutæ,
paucorum potentia crevit. hi magistra-
tus, provincias, aliaque omnia tenere: ipsi
innoxii, florentes, sine metu ætatem agere,
cæterosque judiciis terrere, quo plebem in
magistratu placidius tractarent. Sed ubi
primum dubiis rebus novandis spes oblata
est, vetus certamen animos eorum arrexit.
quod si primo prælio Catilina superior,
aut æqua manu discessisset; profecto ma-
gna clades atque calamitas rempublicam
oppressisset: neque illis, qui victoriam
adepti forent, diutius ea uti licuisset; quin
defessis & exsanguibus, qui plus posset
imperium atque libertatem extorqueret.
Fuere tamen extra conjurationem complu-
res

res, qui ad Catilinam initio profecti sunt. in his erat Fulvius, senatoris filius; quem retractum ex itinere parens necari iussit. Iisdem temporibus Romæ Lentulus, sicuti Catilina præceperat, quoscunque moribus aut fortuna novis rebus idoneos credebatur, aut per se aut per alios sollicitabat; neque solum civis, sed cujuscunque modi genus hominum, quod modo usui bello foret. Igitur P. Umbreno cuidam negotium dat, uti legatos Allobrogum requiratur; eosque, si possit, impellat ad societatem belli: existumans publice privatimque ære alieno oppressos, præterea quod natura gens Gallica bellicosa esset, facile ad tale consilium adduci posse. Umbrenus, quod in Gallia negotiatus erat, plerisque principibus civitatum notus erat, atque eos noverat: itaque sine mora, ubi primum legatos in foro conspexit, percunctatus pauca de statu civitatis, & quasi dolens ejus casum, requirere coepit, quem exitum tantis malis sperarent. Postquam illos videt queri de avaritia magistratuum, accusare senatum, quod in eo auxilii nihil esset; miseriis suis remedium mortem expectare: "At ego, inquit, vobis, si modo viri esse vultis, rationem ostendam, qua tanta mala ista effugiatis. Hæc ubi dixit; Allobroges, in spem maxumam adducti, Umbrenum orare, uti sui misereretur: nihil tam asperum, neque tam difficile esse,

quod non cupidissime facturi essent, dum ea res civitatem ære alieno liberaret. Ille eos in domum Decii Bruti perducit; quod foro propinqua erat, neque aliena consilii, propter Semproniam. nam tum Brutus ab Roma aberat. Præterea Gabinium ac-
cessit, quo major auctoritas sermoni inesset. eo præsentem conjurationem aperit, nomi-
nat socios, præterea multos cujusque ge-
neris innoxios; quo legatis animus am-
plior esset: dein eos, pollicitos operam
suam, domum dimittit. Sed Allobroges
diu in incertum habuere, quidnam consilii
caperent. in altera parte erat æs alienum,
studium belli, magna merces in spe victo-
riæ: at in altera majores opes, tuta con-
silia, pro incerta spe certa præmia. Hæc
illis volventibus, tandem vicit fortuna rei-
publicæ. Itaque Q. Fabio Sangæ, cujus
patrocinio civitas plurimum utebatur, rem
omnem, uti cognoverant, aperiunt. Ci-
cero, per Sangam consilio cognito, legatis
præcipit, ut studium conjurationis vehe-
menter simulent; cæteros adeant; bene
polliceantur; dentque operam, ut eos
quam maxime manifestos habeant. Iis-
dem fere temporibus, in Gallia citeriore
atque ulteriore, item in agro Piceno, Brut-
tio, Apulia motus erat. namque illi,
quos ante Catilina dimiserat, inconsulte, ac
veluti per dementiam, cuncta simul agere:
nocturnis consiliis, armorum atque telo-
rum

rum portationibus, festinando, agitando omnia, plus timoris, quam periculi, effecerant. Ex eo numero compluris Q. Metellus Celer prætor, ex fociis causa cognita, in vincula conjecerat; item in citeriore Gallia C. Muræna, qui ei provinciæ legatus præerat. At Romæ Lentulus cum cæteris, qui principes conjurationis erant, paratis, uti videbatur, magnis copiis, constituerat, uti, cum Catilina in agrum Fæfulanum cum exercitu venisset, L. Bestia tribunus plebis, concione habita, quereretur de actionibus Ciceronis, bellique gravissimum invidiam optumo consuli imponeret: eo signo, proxima nocte cætera multitudo conjurationis suum quisque negotium exsequeretur. Sed ea divisa hoc modo dicebantur: Statilius & Gabinius uti cum magna manu duodecim simul opportuna loca urbis incenderent, quo tumultu facilius aditum ad consulem cæterosque, quibus infidiæ parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis januam obsideret, eumque vi aggrediretur, alius autem alium: sed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxima pars erat, parentes interficerent; simul, cæde & incendio percussis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter hæc parata atque decreta, Cethegus semper quebatur de ignavia sociorum: illos, dubitando & dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere; facto, non consulto,

sulto, in tali periculo opus esse: seque, si pauci adjuvarent, languentibus aliis, impetum in curiam facturum. natura ferox, vehemens, manu promptus erat: maximum bonum in celeritate putabat. Sed Allobroges, ex præcepto Ciceronis, per Gabinium cæteros conveniunt: ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant jusjurandum, quod signatum ad civis perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli posse. cæteri nihil suspicantes dant: Cassius semet eo brevi venturum pollicetur, ac paullo ante legatos ex urbe proficiscitur. Lentulus cum his T. Volturtium quendam Crotonensem mittit: uti Allobroges, prius quam domum pergerent, cum Catilina, data atque accepta fide, societatem confirmarent. ipse Volturtio literas ad Catilinam dat: quarum exemplum infra scriptum est:

“Qui sim, ex eo, quem ad te misi,
 “cognosces. Fac cogites, in quanta calamitate sis, & memineris, te virum
 “esse: consideres, quod tuæ rationes possint
 “stulent; auxilium petas ab omnibus,
 “etiam ab infumis.

Ad hoc, mandata verbis dat; cum ab senatu hostis judicatus sit, quo consilio servitia repudiet: in urbe parata esse, quæ jussit: ne cunctetur ipse propius accedere. His rebus ita actis, constituta nocte qua proficiscerentur, Cicero, per legatos cunctis

cuncta edoctus, L. Valerio Flacco & C. Pomptino prætoribus imperat, uti in ponte Mulvio per insidias Allobrogum comitatusprehendant: rem omnem aperit, cujus gratia mittebantur: cætera, uti facto opus sit, ita agant. Homines militares, sine tumultu præfidiis collocatis, sic uti præceptum erat, occulte pontem obfident. Postquam ad id loci legati cum Volturtio venere, simul utrimque clamor exortus est: Galli, cito cognito consilio, sine mora prætoribus se tradunt. Volturtius primo, cohortatus cæteros, gladio se à multitudine defendit; dein, ubi à legatis desertus est, multa prius de salute sua Pomptinum obtestatus, quod ei notus erat; postremo timidus ac vitæ diffidens, velut hostibus, sese prætoribus dedit. Quibus rebus confectis, omnia propere per nuncios consuli declarantur. at illum ingens cura atque lætitia simul occupavere. Lætabatur intellegens, conjuratione patefacta, civitatem periculis ereptam esse: porro autem anxius erat, in maximo scelere tantis civibus deprehensis, quid facto opus esset; poenam illorum sibi oneri, impunitatem perdundæ reipublicæ fore. igitur, confirmato animo, vocari ad sese jubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, itemque Ceparium Terracinensem, qui in Apuliam ad concitanda servitia proficisci parabat. cæteri sine mora veniunt.

niunt. Ceparius, paullo ante domo egres-
sus, cognito indicio, ex urbe profugerat.
Consul Lentulum, quod prætor erat, ipse
manu tenens in senatum perducit; reli-
quos cum custodibus in ædem Concordiæ
venire jubet. eo senatum advocat, magna-
que frequentia ejus ordinis Volturtium
cum legatis introducit; Flaccum præto-
rem scrinium cum literis, quas à legatis
acceperat, eodem adferre jubet. Voltur-
tius interrogatus de itinere, de literis, po-
stremo quid, aut qua de causâ, consilii
habuisset; primo fingere alia omnia, diffi-
mulare de conjuratione; post, ubi fide
publica dicere jussus est, omnia, uti gesta
erant, aperit: se paucis ante diebus à Ga-
binio & Cepario socium accitum: nihil
amplius scire, quam legatos: tantummo-
do audire solitum ex Gabinio, P. Autro-
nium, Ser. Sullam, L. Varguntejum, mul-
tos præterea in ea conjuratione esse. ea-
dem Galli fatentur: at Lentulum dissimu-
lantem coarguunt, præter literas, sermoni-
bus, quos ille habere solitus erat, ex libri
Sibyllinis, regnum Romæ tribus Corne-
liis portendi: Cinnam atque Sullam antea;
se tertium esse, cui fatum foret urbis po-
tiri; præterea ab incenso Capitolio illum
esse vigesimum annum, quem sæpe ex pro-
digiis haruspices respondiissent bello civil
cruentum fore. Igitur, perlectis literis
cum prius omnes signa sua cognovissent,
senatu

senatus decernit, uti, abdicato magistratu,
 Lentulus itemque cæteri in liberis custo-
 diis habeantur. itaque Lentulus P. Len-
 tulo Spintheri, qui tum ædilis erat, Ce-
 thegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari,
 Gabinius M. Crasso, Ceparius (nam is
 paullo ante ex fuga retractus erat) Cn. Te-
 rentio senatori traduntur. Interea plebes,
 conjuratione patefacta, quæ primo, cupida
 rerum novarum, nimis bello favebat, mu-
 tata mente Catilinæ consilia execrari; Ci-
 ceronem ad cælum tollere; velut ex ser-
 vitute erepta, gaudium atque lætitiā agi-
 tabat. Namque alia belli facinora prædæ
 magis, quam detrimento, fore; incendium
 vero crudele, immoderatum, ac sibi ma-
 xime calamitosum putabat: quippe cui
 omnes copiæ in usu quotidiano & cultu
 corporis erant. Post eum diem quidam
 L. Tarquinius ad senatum adductus erat:
 quem, ad Catilinam proficiscentem, ex
 itinere retractum ajebant. Is cum se di-
 ceret de conjuratione indicaturum, si fides
 publica dara esset; jussus à consule, quæ
 sciret, edicere, eadem fere, quæ Voltur-
 tius, de paratis incendiis, de cæde bono-
 rum, de itinere hostium, senatum edocet:
 præterea, se missum à M. Crasso, qui Ca-
 tilinæ nuntiaret; ne eum Lentulus & Ce-
 thegus, alique ex conjuratione deprehen-
 terent; eoque magis properaret ad ur-
 bem accedere, quo & cæterorum animos
 reficeret,

reficeret, & illi facilius è periculo eriperentur. Sed, ubi Tarquinius Crassum nominavit, hominem nobilem, maxum divitiis, summa potentia; alii rem incredibilem rati; pars tametsi verum existumabant, tamen, quia in tali tempore tantis vis hominis magis leniunda, quam exagitata, videbatur, plerique, Crasso ex negotiis privatis obnoxii, conclamant, indicem falsum esse; deque ea re postulant ut referatur. Itaque, Cicerone consulente frequens senatus decernit, Tarquini indicium falsum videri, eumque in vinculis retinendum; neque amplius potestatem faciendam, nisi de eo indicaret, cujus consilio tantam rem esset mentitus. Erant etiam tempore, qui existumarent indicium illud à P. Autronio machinatum: quo facilius appellato Crasso, per societatem periculum reliquos illius potentia tegeret. Alii Tarquinium à Cicerone immissum ajebant; Crassus, more suo, suscepto malorum peritrocinio, rempublicam conturbaret. Ipsum Crassum ego postea prædicantem audivi tantam illam contumeliam sibi ab Cicerone impositam. Sed iisdem temporibus Q. Catulus & C. Piso neque gratia, neque precibus, neque precio Ciceronem impellere quivere; uti per Allobroges aut alium indicem C. Cæsar falso nominaretur. uterque cum illo gravis inimicitias exercebant. Piso, oppugnatus in judicio reperi-

tur
fun
tio
tre
adu
Re
pri
xun
beb
cin
circ
ex
cer
ran
Ro
circ
gni
qu
esse
min
tur
Vo
mia
atq
foli
mul
vex
nun
ctos
uti,
per
tundarum

tundarum, propter cuiusdam transpadani supplicium injustum: Catulus, ex petitione pontificatus odio incensus; quod extrema ætate, maxumis honoribus usus, ab adulescentulo Cæsare victus discefferat. Res autem opportuna videbatur; quod is privatim egregia liberalitate, publice maxumis muneribus grandem pecuniam debebat. Sed ubi consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi singillatim circumeundo, atque ementiendo quæ se ex Volturtio aut Allobrogibus audisse dicerent, magnam illi invidiam conflarebant; usque adeo, uti nonnulli equites Rom. qui præsidii causa cum telis erant circum ædem Concordiæ, seu periculi magnitudine seu animi nobilitate impulsus, quo studium suum in rempublicam clarius esset, egredienti ex senatu Cæsari gladio taminitarentur. Dum hæc in senatu aguntur, & dum legatis Allobrogum & T. Volturtio, comprobato eorum indicio, præsumptum decernuntur: liberti & pauci ex clientibus Lentuli, diversis itineribus, opifices atque servitia in vicis ad eum eripiendum sollicitabant: partim exquirebant duces neque multitudinum, qui precio rempublicam impellexare soliti erant. Cethegus autem per alios nuncios familiam, atque libertos suos, lectos & exercitatos in audaciam, orabat; ut, grege facto, cum telis ad sese irrumperent. Consul, ubi ea parari cognovit, dispositis

dispositis præfidiis, uti res atque tempus monebat, convocato senatu refert, quid de his fieri placeat, qui in custodiam traditi erant. sed eos paullo ante frequens senatus iudicaverat contra rempublicam fecisse. Tum D. Junius Silanus, primus sententiam rogatus, quod eo tempore consul designatus erat, de his, qui in custodiis tenebantur, & præterea de L. Cassio, P. Furio, P. Umbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreverat: isque postea, permotus oratione C. Cæsaris, pedibus in sententiam Ti. Neronis iturum se dixerat; quod de ea re, præfidiis additis, referendum censuerat. Sed Cæsar, ubi ad eum ventum est, rogatus sententiam à consule, huiuscemodi verba locutus est.

“Omnis homines, P. Conscripti, qui de rebus dubiis consultant, ab odio amicitia, ira atque misericordia vacuo esse decet. haud facile animus verum providet, ubi illa officiant; neque quilibet quam omnium lubidini simul & usui paravit. ubi intenderis ingenium, valet. ubi libido possidet, ea dominatur; animus nihil valet. Magna mihi copia est memorandi, P. C. qui reges aut qui populi ira aut misericordia impulsī, male consulerint: sed ea malo dicere, quæ mihi iores nostri, contra lubidinem animi suum recte atque ordine fecere. Bello Macedonico

donico, quod cum rege Perse gessimus,
 Rhodiorum civitas, magna atque ma-
 gnifica, quæ populi Rom. opibus creve-
 rat, infida atque advorsa nobis fuit : sed
 postquam, bello confecto, de Rhodiis
 consultum est, majores nostri, ne quis
 divitiarum magis, quam injuriæ, bellum
 inceptum diceret, impunitos eos dimi-
 fere. item bellis Punicis omnibus, cum
 sæpe Carthaginienſes & in pace & per in-
 ducias multa nefanda facinora feciſſent,
 numquam ipſi per occasionem talia fe-
 cere : magis, quod ſe dignum foret,
 quam quod in illos jure fieri poſſet,
 quærebant. Hoc item vobis providen-
 dum eſt, P. C. ne plus valeat apud vos
 P. Lentuli & cæterorum ſcelus, quam
 veſtra dignitas ; neu magis iræ veſtræ,
 quam famæ, conſulatis. Nam ſi digna
 pœna pro factis eorum reperitur, no-
 vum conſilium approbo : ſin magnitudo
 ſcleris omnium ingenia exſuperat ; iis
 utendum cenſeo, quæ legibus comparata
 ſunt. Plerique eorum, qui ante me ſen-
 tentias dixerunt, compoſite atque magni-
 tude caſum reipublicæ miſerati ſunt : quæ
 belli ſævitia eſſet, quæ victis acciderent,
 enumerare ; rapi virgines, pueros ;
 divelli liberos à parentum complexu ;
 matres familiarum pati, quæ victoribus
 collubiſſent ; ſana atque domos expo-
 liari ; cædem, incendia fieri ; poſtremo
 armis,

"armis, cadaveribus, cruore atque luctu
 "omnia compleri. Sed, per deos immor-
 "talis, quo illa oratio pertinuit? an, ut
 "vos infestos conjurationi faceret? scili-
 "cet, quem res tanta atque tam atrox non
 "permovet, eum oratio accendet. Non
 "ita est: neque cuiquam mortalium inju-
 "riæ suæ parvæ videntur: multi eas gra-
 "vius æquo habuere. sed alia aliis licen-
 "tia est, P. C. qui demissi in obscuro vi-
 "tam agunt, si quid iracundia deliquer-
 "int pauci sciunt; fama atque fortuna eorum
 "pares sunt: qui, magno imperio præditi
 "in excelso ætatem agunt, eorum facti
 "cuncti mortales novere. Ita in maxi-
 "ma fortuna minima licentia est. neque
 "studere neque odisse, sed minime irasci
 "debet. Quæ apud alios iracundia dici-
 "tur, ea in imperio superbia atque crudeli-
 "tas appellatur. Equidem ego sic ex-
 "stumo, P. C. omnis cruciatus minore
 "quam facinora illorum, esse. sed plerumque
 "mortales postrema meminere; & cum
 "hominibus impiis, sceleris eorum obli-
 "viscere de poena disserunt, si ea paullo severius
 "fuerit. D. Silanum, virum fortem atque
 "strenuum, certe scio, quæ dixit studio
 "reipublicæ dixisse, neque illum tanta
 "re gratiam aut inimicitias exercere
 "eos mores eamque modestiam viri
 "agnovi. verum sententia ejus mihi
 "crudelis, (quid enim in talis hominis
 "crude

" crudele fieri potest?) sed aliena à republi-
 " ca nostra videtur. nam profecto aut
 " metus aut injuria te subegit, Silane, con-
 " sulem designatum, genus poenæ novum
 " decernere. De timore supervacaneum
 " est differere ; cum, præsentī diligentia
 " clarissimi viri consulis, tanta præsidia sint
 " in armis. De poena, possum equidem di-
 " cere id, quod res habet ; in luctu atq; mi-
 " seris mortem ærumnarum requiem, non
 " cruciatum, esse ; eam cuncta mortalium
 " mala dissolvere ; ultra neque curæ neque
 " gaudio locum esse. Sed, per deos im-
 " mortalis, quamobrem in sententiam non
 " addidisti, uti prius verberibus in eos
 " animadverteretur ? an, quia lex Porcia
 " vetat ? at aliæ leges item condemnatis
 " civibus non animam eripi, sed exilium
 " permitti jubent. an quia gravius est
 " verberari, quam necari ? quid autem
 " acerbum, aut nimis grave est in homines
 " tanti facinoris convictos ? sin, quia le-
 " vius est ; quī convenit in minore negotio
 " legem observare, cum eam in majore
 " neglexeris ? At enim quis reprehendat,
 " quod in parricidas reipublicæ decretum
 " erit ? tempus, dies, fortuna, cujus lu-
 " bido gentibus moderatur. illis merito
 " accidet, quicquid evenerit : cæterum
 " vos, P. C. quid in alios statuat, con-
 " siderate. omnia mala exempla ex bonis
 " initiis orta sunt ; sed, ubi imperium ad
 " ignaros

"ignaros aut minus bonos pervenit ; no-
 "vum illud exemplum ab dignis & ido-
 "neis ad indignos & non idoneos tranf-
 "fertur. Lacedæmonii, devictis Athe-
 "nienfibus, triginta viros impofuere, qui
 "republicam tractarent. hi primo cœ-
 "pere peffimum quemque & omnibus in-
 "vifum indemnatum necare. eo populu
 "lætari, & merito dicere fieri. poft, ubi
 "paullatim licentia crevit ; juxta bonos &
 "malos lubidinoſe interficere, cætero
 "metu terrere. ita civitas, ſervitute op-
 "preffa, ſtultæ lætitiæ gravis poenas dedit
 "Noſtra memoria victor Sulla, cum Da-
 "maſippum & alios hujusmodi, qui mal-
 "reipublicæ creverant, jugulari juſſit, qui
 "non factum ejus laudabat ? homines ſc-
 "leſtos & factioſos, qui ſeditionibus rempu-
 "blicam exagitaverant, merito necatos aj-
 "bant. Sed ea res magnæ initium clad-
 "fuit. Namque, uti quiſque domum aut
 "villam, poſtremo aut vas aut veſtimentum
 "alicujus concupiverat, dabat operam, ut
 "is in proſcriptorum numero eſſet. ita
 "illi, quibus Damafippi mors lætitiæ fue-
 "rat, paullo poſt ipſi trahebantur : neque
 "prius finis jugulandi fuit, quam Sulla
 "omnis ſuos divitiis explevit. Atque etiam
 "hoc non in M. Tullio, neque his tem-
 "poribus vereor. ſed in magna civitate
 "multa & varia ingenia ſunt. Poſteſt al-
 "tempore, alio conſule, cui item exerc-

"tus in manu sit, falsum aliquid pro vero
 "credi. ubi hoc exemplo, per senati de-
 "cretum, consul gladium eduxerit; quis
 "illi finem statuet, aut quis moderabitur?
 "Majores nostri, Patres Conscripti, ne-
 "que consilii neque audaciæ umquam
 "eguerunt: neque superbia obstabat, quo
 "minus instituta aliena, si modo proba
 "erant, imitarentur. Arma atque tela
 "militaria ab Samnitibus, insignia magi-
 "stratum ab Tuscis pleraque sumpie-
 "runt: postremo, quod ubique apud so-
 "cios aut hostis idoneum videbatur, cum
 "summo studio domi exsequebantur: imi-
 "tari, quam invidere bonis, malebant.
 "Sed eodem illo tempore Græciæ morem
 "imitati, verberibus animadvertabant in
 "civis, de condemnatis summum suppli-
 "cium sumebant. Postquam respublica
 "adulevit, & multitudine civium factio-
 "nes valere, circumveniri innocentes,
 "alia hujuscemodi fieri cœpere: tunc lex
 "Porcia aliæque leges paratæ sunt; qui-
 "bus legibus exilium damnatis permis-
 "sum est. Hanc ego causam, P. C. quo mi-
 "nus consilium novum capiamus, in pri-
 "mis magnam puto. Profecto virtus at-
 "que sapientia major in illis fuit, qui ex
 "parvis opibus tantum imperium fecere,
 "quam in nobis, qui ea bene parta vix re-
 "tinemus. Placet igitur, eos dimitti, &
 "augeri exercitum Catilinæ? minime:
 "sed

“ sed ita censeo ; publicandas eorum pecu-
 “ nias ; ipsos in vinculis habendos per mu-
 “ nicipia , quæ maxime opibus valent ;
 “ neu quis de his postea ad senatum refe-
 “ rat , neve cum populo agat : qui alite-
 “ fecerit , senatum existumare , eum con-
 “ tra rempublicam & salutem omnium
 “ facturum .

Postquam Cæsar dicendi finem fecit :
 cæteri verbo , alius alii varie assentieban-
 tur : at M. Porcius Cato , rogatus senten-
 tiam , hujuscemodi orationem habuit .

“ Longe mihi alia mens est , Patre
 “ Conscripti , cum res atque pericula no-
 “ stra considero , & cum sententias non
 “ nullorum mecum ipse reputo . illi mihi
 “ differuisse videntur de poena eorum , quæ
 “ patriæ , parentibus , aris atque focis sui
 “ bellum paravere . res autem monet , ca-
 “ vere ab illis magis , quam , quid in illo
 “ statuamus , consultare . Nam cætera ma-
 “ leficia tum persequare , ubi facta sunt
 “ hoc , nisi provideris , ne accidat ; ubi
 “ evenit , frustra judicia implores . Capte
 “ urbe , nihil fit reliqui victis . Sed , pe-
 “ deos immortalis , vos ego appello , qui
 “ semper domos , villas , signa , tabula
 “ vestras pluris , quam rempublicam , fe-
 “ cistis : si ista , cujuscumque modi sint
 “ quæ amplexamini , retinere , si volupta-
 “ tibus vestris otium præbere vultis ; ex-
 “ pergiscimini aliquando , & capeffite rem-
 “ publicam

" publicam. Non agitur de vectigalibus,
 " non de fociorum injuriis: libertas &
 " anima nostra in dubio est. Sæpenume-
 " ro, P. C. multa verba in hoc ordine
 " feci: sæpe de luxuria atque avaritia no-
 " strorum civium questus sum: multosque
 " mortalis ea causa advorsos habeo: qui
 " mihi atque animo meo nullius umquam
 " delicti gratiam fecissem, haud facile al-
 " terius lubricini malefacta condonabam.
 " Sed, ea tametsi vos parvi pendebatis,
 " tamen respublica firma erat: opulentia
 " negligentiam tolerabat. Nunc vero non
 " id agitur, bonisne an malis moribus vi-
 " vamus; neque quantum aut quam ma-
 " gnificum imperium populi Romani sit;
 " sed hæc, cujuscumque modi videntur,
 " nostra an nobiscum una hostium futura
 " sint. Hic mihi quisquam mansuetudi-
 " nem & misericordiam nominat? jam-
 " pridem equidem nos vera rerum voca-
 " bula amisimus. quia bona aliena largiri,
 " liberalitas; malarum rerum audacia, for-
 " titudo vocatur; eo respublica in extre-
 " mo sita est. Sint sane, quoniam ita se
 " mores habent, liberales ex fociorum for-
 " tunis: sint misericordes in furibus æra-
 " rii: ne illi sanguinem nostrum largian-
 " tur: &, dum paucis sceleratis parcunt,
 " bonos omnis perditum eant. Bene &
 " composite C. Cæsar paullo ante in hoc
 " ordine de vita & morte differuit, credo
 " falsa

" falsa existumans ea, quæ de inferis me " ju
 " morantur; diverso itinere malos à boni " d
 " loca tetra, inculta, foeda atque formido " o
 " losa habere. itaque censuit, pecunias eo " r
 " rum publicandos, ipsos per municipia i " te
 " custodiis habendos; videlicet, ne, si Ro " d
 " mæ sint, aut à popularibus conjuratio " ne
 " nis, aut à multitudine conductæ, pe " v
 " vim eripiantur. quasi vero mali atqu " q
 " scelesti tantummodo in urbe, & non pe " q
 " totam Italiam sint; aut non ibi plus possi " ti
 " audacia, ubi ad defendendum opes mi " fi
 " nores sunt. Quare vanum equidem ho " li
 " consilium est, si periculum ex illis me " vo
 " tuit. sin in tanto omnium metu solu " G
 " non timet; eo magis refert, me mihi a " R
 " que vobis timere. Quare cum de I " st
 " Lentulo cæterisque statuetis; pro cen " cu
 " habetote, vos simul de exercitu Catil " qu
 " næ & de omnibus conjuratis decerner " fa
 " quanto vos attentius ea agetis, tanto ill " qu
 " animus infirmior erit. si paullulum mo " tic
 " do vos languere viderint, jam omnes fi " na
 " roces aderunt. Nolite existumare, mi " di
 " jores nostros armis rempublicam ex pa " ve
 " va magnam fecisse. Si ita res esset " vo
 " multo pulcherrumam eam nos habere " xu
 " mus. quippe sociorum atque civium " al
 " præterea armorum atque equorum mi " vi
 " jor copia nobis, quam illis, est. Se " ha
 " alia fuere, quæ illos magnos fecere; qu " ri
 " nobis nulla sunt: domi industria, for " fu
 " justus

me " justum imperium ; animus in consulendo
 oni " do liber, neque delicto neque lubidini
 ido " obnoxius. Pro his nos habemus luxu-
 eo " riam atque avaritiam ; publice egesta-
 ia i " tem , privatim opulentiam : laudamus
 Ro " divitias , sequimur inertiam : inter bo-
 atio " nos & malos discrimen nullum : omnia
 pe " virtutis præmia ambitio possidet. Ne-
 tqu " que mirum : ubi vos separatim sibi quis-
 a pe " que consilium capitis, ubi domi volupta-
 possi " tibus, hic pecuniæ aut gratiæ servitis ; eo
 s mi " sit, ut impetus fiat in vacuam rempubli-
 a ho " licam. Sed ego hæc omitto. Conjura-
 me " vere cives nobilissimi patriam incendere :
 soli " Gallorum gentem, infestissimam nomini
 hi a " Romano, ad bellum arcessunt : dux ho-
 de l " stium cum exercitu supra caput est. Vos
 cent " cunctamini etiam nunc , & dubitatis,
 Catil " quid, intra moenia deprehensis hostibus,
 rner " faciatis ? misereamini , censeo. Deli-
 o ill " quere homines adulescentuli per ambi-
 n mo " tionem : atque etiam armatos dimittatis.
 nes fi " næ ista vobis mansuetudo & misericor-
 , mi " dia, si illi arma ceperint, in miseriam
 x pa " vertet. Scilicet res ipsa aspera est, sed
 esset " vos non timetis eam. immo vero ma-
 abere " xume : sed, inertia & mollitia animi ,
 vivum " alius alium exspectantes, cunctamini ;
 m mi " videlicet dīs immortalibus confisi, qui
 Se " hanc rempublicam in maxumis sæpe pe-
 ; qu " riculis servavere. Non votis, neque
 , for " suppliciis muliebribus auxilia deorum
 justu

"parantur. vigilando, agendo, bene con
 "sulendo prospere omnia cedunt. ubi so
 "cordiæ tete atque ignaviæ tradideris
 "nequicquam deos implores. irati infe
 "stique sunt. Apud majores nostros A
 "Manlius Torquatus bello Gallico filium
 "suum, quod is contra imperium in ho
 "stem pugnaverit, necari iussit. atque ill
 "egregius adulescens immoderatæ fortitu
 "dinis morte poenas dedit. Vos, de cr
 "delissimis parricidis quid statuatis, cur
 "etiamini? videlicet vita cætera eoru
 "huic sceleri obstat. Verum parcite d
 "ignitati Lentuli; si ipse pudiciæ, si f
 "mæ suæ, si dñs aut hominibus umquam
 "ullis pepercit. ignoret Cethegi ad
 "ulescentiæ, nisi iterum jam patriæ bellu
 "fecit. Nam quid ego de Gabinio, St
 "tilio, Cepario loquar? quibus si qui
 "quam pensi umquam fuisset, non ea co
 "silia de republica habuissent. Postrem
 "Patres Conscripti, si mehercle pecca
 "locus esset, facile paterer vos ipsa re co
 "rigi; quoniam verba contemnitis. si
 "undique circumventi sumus: Catili
 "cum exercitu faucibus urget: alii int
 "moenia atque in sinu urbis sunt hoste
 "neque parari neque consuli quidquam
 "occulte potest: quo magis properandu
 "est. Quare ita ego censeo: cum nel
 "rio consilio sceleratorum civium resp
 "blica in maxuma pericula venerit, hie
 "indic

con "indicio T. Volturcii & legatorum Allo-
 oi fo "brogum convicti, confessique sint, cædem,
 eris "incendia, aliaq; fœda atq; crudelia faci-
 infe "nora in civis patriamq; paravisse; de con-
 os A "fessis, sicuti de manifestis rerum capitaliū,
 ilium "more majorum supplicium sumendum.

Postquam Cato adsedit; consulares omnes,
 itemque senati magna pars, sententiam
 ejus laudant, virtutem animi ad cœlum
 ferunt: alii alios increpantes timidos vo-
 cant: Cato clarus atque magnus habetur:
 senati decretum fit, sicut ille censuerat.
 Sed mihi, multa legenti, multa audienti,
 quæ populus Romanus domi militiæque,
 mari atque terra præclara facinora fecit,
 forte lubuit attendere, quæ res maxime
 tanta negotia sustinuisset. Sciebam sæpe-
 numero parva manu cum magnis legioni-
 bus hostium contendisse: cognoveram
 parvis copiis bella gesta cum opulentis
 regibus: ad hoc, sæpe fortunæ violentiam
 tolerasse: facundia Græcos, gloria belli
 Gallos ante Romanos fuisse. Ac mihi,
 multa agitati, constabat, paucorum ci-
 vium egregiam virtutem cuncta patravisse;
 eoque factum, uti divitias paupertas, mul-
 titudinem paucitas superaret. Sed post-
 quam luxu atque desidia civitas corrupta
 est; rursus res publica magnitudine sua im-
 peratorum atque magistratuum vitia sus-
 tentabat; ac, sicuti effœta parente, multis
 tempestatibus haud sane quisquam Romæ

virtute magnus fuit. Sed, memoria mea, in
genti virtute, diversis moribus fuere vi
duo, M. Cato & C. Cæsar : quos, quonia
res obtulerat, silentio præterire non fu
consilium ; quin utriusque naturam & m
res, quantum ingenio possem, aperiren
Igitur his genus, ætas, eloquentia prop
æqualia fuere : magnitudo animi par, ite
gloria, sed alia alii. Cæsar beneficiis :
munificentia magnus habebatur ; integr
tate vitæ Cato. ille mansuetudine & m
sericordia clarus factus ; huic severitas d
gnitatem addiderat. Cæsar dando, suble
vando, ignoscendo ; Cato, nihil largiundo
gloriam adeptus est. in altero miseriis pe
fugium ; in altero malis perniciēs. illi
facilitas, hujus constantia laudabatur. po
stremo Cæsar in animum induxerat, labo
rare, vigilare ; negotiis amicorum inten
tus, sua negligere ; nihil denegare, quo
dono dignum esset ; sibi magnum impe
rium, exercitum, bellum novum exopta
bat, ubi virtus enitescere posset. at Ca
toni studium modestiæ, decoris, sed ma
xime severitatis erat. non divitiis cur
divite, neque factione cum factioso ; se
cum strenuo virtute, cum modesto pudore
cum innocente abstinentia certabat : esse
quam videri, bonus malebat. ita, qui
minus gloriam petebat, eo magis adseque
batur. Postquam, uti dixi, senatus in
Catonis sententiam discessit ; consul optu
mum

mum factu ratus, noctem, quæ instabat,
 antecapere, ne quid eo spatio novaretur,
 triumviros, quæ supplicium postulabat,
 parare jubet: ipse, præfidiis dispositis,
 Lentulum in carcerem deducit. idem fit
 cæteris per prætores. Est in carcere locus
 quod Tullianum appellatur, ubi paullu-
 lum escenderis ad lævam, circiter XII.
 pedes humi depressus. eum muniunt un-
 dique parietes, atque insuper camera lapi-
 deis fornicibus vinctæ: sed incultu, tene-
 bris, odore foeda atque terribilis ejus fa-
 cies. In eum locum postquam demissus
 Lentulus; vindices rerum capitalium, qui-
 bus præceptum erat, laqueo gulam fre-
 gère. Ita ille patricius, ex gente clarissu-
 ma Corneliorum, qui consulare imperium
 Romæ habuerat, dignum moribus factis-
 que suis exitum vitæ invenit. De Cethe-
 go, Statilio, Gabinio, Cepario, eodem
 modo supplicium sumptum est.

Dum ea Romæ geruntur, Catilina ex
 omni copia, quam ipse adduxerat & Mal-
 lius habuerat, duas legiones instituit, co-
 hortis pro numero militum complet: dein,
 uti quisque voluntarius aut ex sociis in ca-
 stra venerat, æqualiter distribuerat; ac
 brevi spatio legiones numero hominum
 expleverat; cum initio non amplius duo-
 bus millibus habuisset. Sed ex omni co-
 pia circiter pars quarta erat militaribus ar-
 mis instructa: cæteri, ut quemque casus

armaverat, sparos aut lanceas, alii præcutas sudis portabant. Sed postquam Antonius cum exercitu adventabat, Catilina per montis iter facere; modo ad urbem, modo in Galliam versus castra movere; hostibus occasionem pugnandi non dare. Sperabat propediem magnas copias se habiturum, si Romæ focii incepta patravissent. Interea servitia repudiabat, cuius initio ad eum magnæ copiæ concurrerant, opibus conjurationis fretus; simul alienum suis rationibus videri, causam civium cum servis fugitivis communicasse. Sed postquam in castra nuncius pervenit, Romæ conjurationem patefactam, de Lentulo, & Cethego, cæterisque, quos supra memoravi, supplicium sumptum: plerique, quos ad bellum spes rapinarum aut novarum rerum studium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montis asperos magnis itineribus in agrum Pistoriensem abducit; eo consilio, uti per tramites occulte profugeret in Galliam. At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno præsidebat; ex difficultate rerum eadem illa existumans, quæ supra diximus, Catilinam agitare. Igitur, ubi iter ejus ex perfugis cognovit, castra propere movit; ac sub ipsis radicibus montium confedit, qua illi descensus erat in Galliam properanti. Neque tamen Antonius longe aberat; utpote qui magno exercitu locis æquior-

æquioribus expeditos in fugam sequeretur.
 Sed Catilina, postquam vidit montibus
 atque copiis hostium sese clausum, in urbe
 res adversas, neque fugæ neque præsidii
 ullam spem, optimum factu ratus in tali re
 fortunam belli tentare, statuit cum Antonio
 quam primum configere. Itaque, concione
 advocata, hujuscemodi orationem habuit.

“Compertum ego habeo, milites, ver-
 “ba viris virtutem non addere; neque ex
 “ignavo strenuum, neque fortem ex timi-
 “do exercitum oratione imperatoris fieri.
 “Quanta cujusque animo audacia natura
 “aut moribus inest, tanta in bello patere
 “solet. Quem neque gloria neque peri-
 “cula excitant, nequicquam hortere. tim-
 “mor animi auribus officit. Sed ego vos,
 “quo pauca monerem, advocavi; simul
 “uti causam consilii mei aperirem. Sci-
 “tis equidem, milites, locordia atque
 “ignavia Lentuli, quantam ipsi nobisque
 “cladem adtulerit; quoque modo, dum
 “ex urbe præsidia opperior, in Galliam
 “proficisci nequiverim. Nunc vero, quo
 “in loco res nostræ sint, juxta mecum
 “omnes intellegitis. Exercitus hostium
 “duo, unus ab urbe, alter à Gallia ob-
 “stant: diutius in his locis esse, si maxu-
 “me animus ferat, frumenti atque aliarum
 “rerum egestas prohibet. Quocumque
 “ire placet, ferro iter aperiendum est.
 “Quapropter vos moneo, uti forti atque
 C 5 “parato

“parato animo sitis; &, cum prælium
“inibitis, meminertis, vos divitias, de-
“cus, gloriam, præterea libertatem atque
“patriam in dextris vestris portare. Si
“vincimus, omnia nobis tuta erunt: com-
“meatus abunde, municipia atque colo-
“niæ patebunt. sin metu cefferimus, ea-
“dem illa advorsa fient; neque locus neque
“amicus quisquam teget, quem arma non
“texerint. Præterea, milites, non eadem
“nobis & illis necessitudo impendet. Non
“pro patria, pro libertate, pro vita certa-
“mus: illis supervacaneum est pro poten-
“tia paucorum pugnare. quo audacius
“aggredimini, memores pristinae virtutis.
“Licuit vobis cum summa turpitudine in
“exilio ætatem agere. potuistis nonnulli
“Romæ, amissis bonis, alienas opes ex-
“spectare. quia illa foeda atque intole-
“randa viris videbantur, hæc sequi decre-
“vistis. Si hæc relinquere vultis, auda-
“cia opus est. Nemo, nisi victor, pace
“bellum mutavit. Nam in fuga salutem
“sperare, cum arma, quis corpus tegitur,
“ab hostibus averteris; ea vero dementia
“est. Semper in prælio iis maxumum est
“periculum, qui maxime timent: auda-
“cia pro muro habetur. Cum vos confi-
“dero, milites; & cum facta vestra æstu-
“mo: magna me spes victoriæ tenet.
“Animus, ætas, virtus vestra me hortan-
“tur; præterea necessitudo, quæ etiam
“timidos

"timidos fortis facit. nam, multitudo
 "hostium ne circumvenire queat, prohi-
 "bent angustiae loci. Quod si virtuti ve-
 "strae fortuna inviderit, cavete, ne inulti
 "animam amittatis; neu capti potius, sic-
 "uti pecora, trucidemini, quam virorum
 "more pugnantes, cruentam atque luctuo-
 "sam victoriam hostibus relinquantis.

Hæc ubi dixit; paullulum commoratus
 signa canere jubet; atque instructos ordi-
 nes in locum æquum deducit: dein, re-
 motis omnium equis, quo militibus, exæ-
 quato periculo, animus amplior esset, ipse
 pedes exercitum pro loco atque copiis in-
 struit. Nam, uti planities erat inter fini-
 stros montis, & ab dextera rupes aspera,
 octo cohortis in fronte constituit; reliqua
 signa in subsidiis arctius collocat. Ab his
 centuriones omnis & evocatos, præterea
 ex gregariis militibus optime quemque ar-
 matum in primam aciem subducit. C.
 Mallium in dextra, Fæfulanum quendam
 in sinistra parte curare jubet: ipse cum li-
 bertis & calonibus propter aquilam adsi-
 stit, quam bello Cimbrico C. Marius in
 exercitu habuisse dicebatur. At ex altera
 parte C. Antonius, pedibus æger, quod
 prælio adesse nequibat, M. Petrejo legato
 exercitum permittit. Ille cohortis vete-
 ranas, quas tumulti causa conscripserat,
 in fronte; post eas, cæterum exercitum
 in subsidiis locat. Ipse, equo circumiens,
 unumquemque

unumquemque nominans, appellat, hortatur, rogat, uti meminerint se contra latrones inermis, pro patria, pro liberia, pro aris atque focis suis certare. Homo militaris, quod amplius annos 30. tribunus, aut præfectus, aut legatus, aut prætor, cum magna gloria in exercitu fuerat, plerosque ipsos factaque eorum fortia noverat, ea commemorando, militum animos accendebat. Sed ubi, omnibus rebus exploratis, Petrejus tuba signum dat, cohortis paullatim incedere jubet. idem facit hostium exercitus. Postquam eo ventum est, unde à ferentariis prælium committi posset; maximo clamore, infestis signis concurrunt; pila omittunt; gladiis res geritur. Veterani, pristinae virtutis memores, cominus acriter instare; illi haud timidi resistunt: maxuma vi certatur. Interea Catilina cum expeditis in prima acie versari: laborantibus succurrere: integros pro faucibus accersere: omnia providere: multum ipse pugnare, sæpe hostem ferire: strenui militis & boni imperatoris officia simul exsequebatur. Petrejus, ubi videt Catilinam, contra ac ratus erat, magna vi tendere, cohortem prætoriam in medios hostis inducit; eosque perturbatos, atque alios alibi resistentis interficit: deinde utrimque ex lateribus cæteros aggreditur. Mallius & Fæfulanus in primis pugnantes cadunt. Postquam

quam fufas copias, feque cum paucis re-
 lictum videt Catilina, memor generis at-
 que priftinæ dignitatis fuæ, in confertiffi-
 mos hostis incurrit, ibique pugnans con-
 foditur. Sed, confecto prælio, tum vero
 cerneret, quanta audacia quantaque animi
 vis fuiffet in exercitu Catilinæ. Nam fere,
 quem quisque vivus pugnando locum ce-
 perat, eum, amiffa anima, corpore tege-
 bat. Pauci autem, quos medios cohors
 prætoria difjecerat, paullo diverfius, fed
 omnes tamen adverfis vulneribus, conci-
 derant. Catilina vero longe à fuis inter
 hostium cadavera repertus eft, paullulum
 etiam fpirans, ferociamque animi, quam
 habuerat vivus, in vultu retinens. Postre-
 mo, ex omni copia, neque in prælio ne-
 que in fuga quisquam civis ingenuus
 captus eft. Ita cuncti fuæ hostiumque
 vitæ juxta pepercerant. Neque tamen
 exercitus populi Romani lætam aut in-
 cruentam victoriam adeptus erat. Nam
 ftrenuiffimus quisque aut occiderat in
 prælio, aut graviter vulneratus difcefferat.
 Multi autem, qui è castris vifundi aut fpo-
 liandi gratia procefferant, volventes hosti-
 lia cadavera, amicum alii, pars hofpitem
 aut cognatum reperiabant. Fuere item,
 qui inimicos fuos cognofcerent. Ita va-
 rие per omnem exercitum lætitia, mœror,
 luctus atque gaudia agitabantur.

C. CRISPI
SALLUSTI
JUGURTHA,
SIVE
BELLUM JUGURTHINUM

FALSO queritur de natura sua genus humanum, quod, imbecilla atque ævi brevis, sorte potius, quam virtute, regatur. Nam contra reputando neque majus aliud neque præstabilius invenias; magisque naturæ industriam huminum, quam vim aut tempus, deesse. Sed dux atque imperator vitæ mortalius animus est: qui, ubi ad gloriam virtutis via grassatur, abunde pollens potensque clarus est, neque fortuna eget; quippe quæ probitatem, industriam, aliasque virtutis bonas neque dare neque eripere cuiquam potest. sed, captus pravis cupidinibus, ad inertiam & voluptates corporis pessumdatus est, perniciofa lubidine paulisper usus: ubi per socordiam vires, tempus, ingenium defluxere, naturæ infirmitas accusatur: suam quique culpam actores negotia transferunt. Quod si hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quantum studio aliena ac nihil profutura, multum

etiam

etiam periculosa, petunt; neque regerentur magis, quam regerent casus; & eo magnitudinis procederent, ubi pro mortalibus gloria æterni fierent. Nam uti genus hominum compositum ex corpore & anima est: ita res cunctæ, studiaque omnia nostra, corporis alia, alia animi naturam sequuntur. Igitur præclara facies, magnæ divitiæ, ad hoc vis corporis, & alia omnia hujuscemodi brevi dilabuntur: at ingenii egregia facinora, sicuti anima, immortalia sunt. postremo, corporis & fortunæ bonorum, uti initium, sic finis est; omniaque orta occidunt & aucta senescunt. animus, incorruptus, æternus, rector humani generis, agit atque habet cuncta, neque ipse habetur. Quo magis pravitas eorum admiranda est, qui, dediti corporis gaudiis, per luxum atque ignaviam ætatem agunt: cæterum, ingenium, quo neque melius neque amplius aliud in natura mortalium est, incultu atque socordia torpescere sinunt; cum præsertim tam multæ variæque sint artes animi, quibus summa claritudo paratur. Verum ex his magistratus & imperia, postremo omnis cura rerum publicarum, minime mihi hac tempestate cupiunda videntur: quoniam neque virtuti honos datur; neque illi, quibus per fraudem jus fuit, tuti, aut eo magis honesti sunt. Nam, vi quidem regere patriam aut parentes, quamquam & possis,

&

& delicta corrigas; tamen importunus est: cum præsertim omnes rerum mutationes cædem, fugam, aliaque hostilia potentiant. frustra autem niti, neque aliud se fatigando, nisi odium quærere, extremae dementiæ est: nisi forte quem inhiesta & perniciofa lubido tenet, potentia paucorum decus atque libertatem suam gratificari. Cæterum ex aliis negotiis, quibus ingenio exercentur, in primis magno usus est memoria rerum gestarum: cujus virtute quia multi dixere, præterundum puto; simul, ne per insolentiam quis existimet memet studium meum laudandum extollere. Atque ego credo fore, qui quia decrevi procul à republica ætatem agere, tanto tamque utili labori meo non minus inertiae imponant: certe, quibus maxima industria videtur, salutare pleben & convivii gratiam quærere. Qui si reputaverint, & quibus ego temporibus magistratum adeptus sum; & quales viri idem adsequi nequiverint; & postea, quæ genera hominum in senatum pervenerint profecto existimabunt, me magis merito quam ignavia, iudicium animi mei mutasse; majusque commodum ex otio meo, quam ex aliorum negotiis, reipublicæ venturum. Nam sæpe audiivi, Q. Maxumum, P. Scipionem, præterea civitatis nostræ præclaros viros solitos ita dicere: cum majorum imagines intuerentur, vehementissimum

tiffume sibi animum ad virtutem accendi. scilicet, non ceram illam neque figuram tantam vim in sese habere; sed memoria rerum gestarum eam flammam egregiis viris in pectore crescere; neque prius sedari, quam virtus eorum famam atque gloriam adæquaverit. At contra, quis est omnium his moribus, quin divitiis & sumptibus, non probitate neque industria, cum majoribus suis contendat? etiam homines novi, qui antea per virtutem soliti erant nobilitatem antevenire, furtim & per latrocinia potius, quam bonis artibus, ad imperia & honores nituntur. Proinde quasi prætura & consulatus, atque alia omnia hujuscemodi per se ipsa clara & magnifica sint, ac non perinde habeantur, ut eorum, qui ea sustinent, virtus est. Verum ego liberius altiusque processi, dum me civitatis morum piget tædetque. nunc ad incoeptum redeo.

Bellum scripturus sum, quod populus Romanus cum Jugurtha rege Numidarum gessit: primum, quia magnum & atrox, variaque victoria fuit: dein, quia tum primum superbiæ nobilitatis obviam itum est. quæ contentio divina & humana cuncta permiscuit; eoque vecordiae processit, uti studiis civilibus bellum atque vastitas Italiæ finem facerent. Sed prius, quam hujuscemodi rei initium expedio, pauca supra repetam; quo, ad cognoscendum, omnia

omnia illustria magis magisque in aperta
sint. Bello Punico secundo, quo dux Cartha-
ginienſium Hannibal, poſt magnitudinem
nominis Romani, Italiae opes maxime
triverat, Maſiniſſa rex Numidarum, i
amicitiam receptus à P. Scipione, cui poſt
Africano cognomen ex virtute fuit, mult
& præclara rei militaris facinora fecerat
ob quæ, victis Carthaginiensibus, & capi
Syphace, cujus in Africa magnum atque
late imperium valuit, populus Romanus
quaſcumque urbis & agros manu cepit
regi dono dedit. Igitur amicitia Maſi-
niſſæ bona atque honeſta nobis permanſit
ſed imperii vitæque ejus finis idem fuit
Dein Micipſa filius regnum ſolus obtinuit
Maſtaſtabale & Guluſſa fratribus mori
abſumptis. Is Atherbalem & Hiempſi-
lem ex ſeſe genuit; Jugurthamque filium
Maſtaſtabalis fratris, quem Maſiniſſa, quo
ortus ex concubina erat, privatum reliquit
rat, eodem cultu, quo liberos ſuos, domum
habuit. Qui, ubi primum adulevit, po-
lens viribus, decora facie, ſed multo mi-
xime ingenio validus, non ſe luxu neque
inertiæ corrupendum dedit; ſed, ut
mos gentis illius eſt, equitare, jaculari
curſu cum æqualibus certare; &, cum
omnis gloria anteiret, omnibus tamen o-
rus eſſe: ad hoc, pleraque tempora in ve-
nando agere; leonem atque alias feras per-
mus aut in primis ferire; plurimum ſe
cer

cere, & minumum ipse de se loqui. Quibus rebus Micipsa, tametsi initio lætus fuerat, existumans virtutem Jugurthæ regno suo gloriæ fore: tamen, postquam hominem adulescentem, exacta ætate sua, & parvis liberis, magis magisque crescere intelligit, vehementer eo negotio permotus, multa cum animo suo volvebat. Terrebat eum natura mortalium, avida imperii & præceps ad explendam animi cupidinem: præterea, opportunitas suæ liberorumque ætatis, quæ etiam mediocris viros spe prædæ transvorsos agit: ad hoc, studia Numidarum in Jugurtham accensa: ex quibus, si talem virum dolis interfecisset, ne qua seditio aut bellum oriretur, anxius erat. His difficultatibus circumventus, ubi videt, neque per vim neque insidiis opprimi posse hominem tam acceptum popularibus; quod erat Jugurtha manu promptus & appetens gloriæ militaris, statuit eum objectare periculis, & eo modo fortunam tentare. Igitur bello Numantino Micipsa, cum populo Romano equitum atque peditum auxilia mitteret, sperans vel ostentando virtutem vel hostium sævitia facile eum occasurum, præfecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat. sed ea res longe aliter, ac ratus erat, evenit. Nam Jugurtha, ut erat impigro atque acri ingenio, ubi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat,

erat, & morem hostium cognovit, multo labore multaque cura, præterea modestissime parendo & sæpe obviam eundem periculis, in tantam claritudinem breviter pervenerat, uti nostris vehementer carum Numantinis maximo terrori esset. At sane, quod difficillimum in primis est, & prælio strenuus erat & bonus consilio: quorum alterum ex providentia timorem, alterum ex audacia temeritatem adferre plerumque solet. Igitur imperator omnino fere res asperas per Jugurtham agere, in amicis habere, magis magisque cum illis dies amplecti: quippe cuius neque consilium neque inceptum ullum frustra erat. Huc accedebat munificentia animi & ingenii solertia: quibus rebus sibi multos et Romanis familiari amicitia conjunxerat. Ea tempestate in exercitu nostro fuerant complures novi atque nobiles, quibus divitiarum bono honestoque potiores erant, factiosi, domi potentes, apud socios clarior magis quam honesti; qui Jugurthæ non mediocrem animum pollicitando accendebant, si Micipsa rex occidisset, fore ut solus imperio Numidiæ potiretur: in ipso maxumam virtutem, Romæ omnia venalia esse. Sed postquam, Numantia deleta, P. Scipio dimittere auxilia & ipse revortens domum decrevit, donatum atque laudatum magnifice pro concione Jugurtham in prætorium adduxit; ibique secreto monuit,

nuit, uti potius publice, quam privatim, amicitiam populi Romani coleret; neu quibus largiri infuisceret: periculose à paucis emi, quod multorum esset. Si permanere vellet in suis artibus, ultro illi & gloriam & regnum venturum: sin prope- rantius pergeret, suamet ipsum pecunia præcipitem casurum. Sic locutus, cum literis eum, quas Micipsæ redderet, dimisit. earum sententia hæc erat. “Ju-
“gurthæ tui bello Numantino longe ma-
“xuma virtus fuit: quam rem tibi certe
“scio gaudio esse. nobis ob merita sua
“carus est: ut idem S. P. Q. R. sit, sum-
“ma ope nitentur. Tibi quidem pro
“nostra amicitia gratulor. en habes vi-
“rum dignum te atque avo suo Masinissa.
Igitur rex, ubi ea, quæ fama acceperat, ex literis imperatoris ita esse cognovit, cum virtute tum gratia viri permotus, flexit animum suum; & Jugurtham beneficiis vincere aggressus est: statimque eum ad- optavit, & testamento pariter cum filiis hæredem instituit. Sed ipse, paucos post annos, morbo atque ætate confectus, cum sibi finem vitæ adesse intellexeret, coram amicis & cognatis, itemque Atherbale & Hiempsale filiis, dicitur hujuscemodi verba cum Jugurtha habuisse.

“Parvum ego te, Jugurtha, amisso pa-
“tre, sine spe, sine opibus, in meum re-
“gnum accepi; exitumans non minus
“me

“ me tibi, quam si genuissem, ob bene “ A
 “ ficia carum fore. neque ea res falsum m “ ta
 “ habuit. Nam, ut alia magna & egn “ &
 “ gia tua omittam, novissime rediens Ne “ fu
 “ mantia, meque regnumque meum gl “ A
 “ ria honoravisti; tuaque virtute nob cur
 “ Romanos ex amicis amicissimos fecisti anir
 “ in Hispania nomen familiæ renovatu nigr
 “ est: postremo, quod difficillimum in bus
 “ ter mortalis est, gloria invidiam vicisti just
 “ Nunc, quoniam mihi natura finem vit con
 “ facit, per hanc dextram, per regni fide ctis
 “ moneo obtestorque, uti hos, qui ti nun
 “ genere propinqui, beneficio meo fratru ant
 “ sunt, caros habeas; neu malis alieni terri
 “ adjungere, quam sanguine conjuncti Ath
 “ retinere. Non exercitus neque thesauri quo
 “ præsidia regni sunt, verum amici: qui Jug
 “ neque armis cogere neque auro parati con
 “ queas: officio & fide pariuntur. Qui ten
 “ autem amicior, quam frater fratri? an de
 “ quem alienum fidum invenies, si tu gur
 “ hostis fueris? Equidem ego regnum vo que
 “ bis trado firmum, si boni eritis; si mali nan
 “ imbecillum. Nam concordia res parva cip
 “ crescunt, discordia maximæ dilabuntur Hi
 “ Cæterum, ante hos te, Jugurtha, qui illu
 “ ætate & sapientia prior es, ne alite in
 “ quid eveniat, providere decet. Nam i pec
 “ omni certamine, qui opulentior est rat
 “ etiam si accipit injuriam, tamen, qui ira
 “ plus potest, facere videtur. Vos autem ea
 “ Atherba

bene " Atherbal & Hiempsal, colite, observate
 m m " talem hunc virum : imitamini virtutem,
 egn " & enitimini, ne ego meliores liberos
 Nt " sumpſiſſe videar, quam genuiſſe.
 glk Ad ea Jugurtha, tametſi regem ficta lo-
 nob cutum intellegebat, & ipſe longe aliter
 ciſti animo agitabat, tamen pro tempore be-
 ratu nigne reſpondit. Micipſa paucis poſt die-
 n i bus moritur. Poſtquam illi more regio
 icifi juſta magnifice fecerant, reguli in unum
 vit convenerunt, ut inter ſe de negotiis cun-
 fide ctis diſceptarent. Sed Hiempsal, qui mi-
 i ti numus ex illis erat, natura ferox, etiam
 ratn antea ignobilitatem Jugurthæ, quia ma-
 ienti terno genere impar erat, deſpiciens, dextra
 ncti Atherbalem adſedit ; ne medius ex tribus,
 eſau quod & apud Numidas honori ducitur,
 qui Jugurtha foret. Dein tamen, ut ætati
 parat concederet, fatigatus à fratre, vix in par-
 Qui tem alteram tranſductus eſt. Ibi cum multa
 ai de adminiſtrando imperio diſſerent, Ju-
 i tu gurtha inter alias res jactat : oportere quin-
 n vo quennii conſulta & decreta omnia reſcindi ;
 mal nam per ea tempora conſectum annis Mi-
 parv cipſam parum animo valuiſſe. Tum idem
 intui Hiempsal placere ſibi reſpondit : nam ipſum
 qui illum tribus his proxumis annis adoptione
 alite in regnum perveniſſe. Quod verbum in
 im i pectus Jugurthæ altius, quam quiſquam
 eſt ratus, deſcendit. Itaque, ex eo tempore
 qui ira & metu anxius, moliri, parare, atque
 utem ea modo in animo habere, quibus Hiem-
 verba pſal

psal per dolum caperetur. Quæ ubi tardius procedunt, neque lenitur animus ferox: statuit quovis modo inceptum perficere. Primo conventu, quem ab reguli factum supra memoravi, propter dissensum placuerat dividi thesauros, finisque imperii singulis constitui. Itaque ad utramque rem tempus decernitur, sed maturius ad pecuniam distribuendam. Reguli interea in loca propinqua thesauri alius alio concessere. Sed Hiempsal oppido Thirmida forte ejus utebatur domino, qui proximus licitor Jugurthæ, car acceptusque ei semper fuerat: quem in casu ministrum oblatum promissis oner impellitque, uti tamquam suam domum visens eat, portarum claves adulteris pararet; nam veræ ad Hiempsalem referbantur: cæterum, ubi res postularet, ipsum cum magna venturum manu. Numida mandata brevi conficit: atque, indoctus erat, noctu Jugurthæ milites introducit. Qui, postquam in ædes irrupit, diversi regem quærere; dormientis alios alios occurrentis interficere; scrutari loca abdita; clausa effringere; strepitu & tumultu omnia miscere: cum interim Hiempsal reperitur, occultans se tugurio mulieris ancillæ, quo initio pavidus & ignarus loci profugerat. Numidæ caput ejus uti jussi erant, ad Jugurtham referunt. Cæterum fama tanti facinoris per omnes

Afr

Africam brevi divulgatur: Atherbalem,
 omnisque, qui sub Micipsæ imperio fue-
 rant, metus invadit. In duas partis disce-
 dunt Numidæ: plures Atherbalem se-
 quuntur, sed illum alterum bello meliores.
 Igitur Jugurtha, quam maxumas potest,
 copias armat: urbis partim vi, alias vo-
 luntate imperio suo adjungit: omni Nu-
 midiæ imperare parat. Atherbal, tametsi
 Romam legatos miserat, qui senatum do-
 cerent de cæde fratris & fortunis suis, ta-
 men fretus multitudine militum, parabat
 armis contendere. Sed, ubi res ad certa-
 men venit, victus ex prælio profugit in
 provinciam, ac dehinc Romam contendit.
 Tum Jugurtha, patratis consiliis, postquam
 omni Numidia potiebatur, in otio facinus
 suum cum animo reputans, timere popu-
 lum Romanum, neque adversus iram ejus
 usquam, nisi in avaritia nobilitatis & pec-
 unia sua, spem habere. Itaque, paucis
 diebus, cum auro argentoque multo lega-
 tos Romam mittit: quibus præcipit, uti pri-
 mum veteres amicos muneribus expleant;
 dein novos acquirant; postremo, quem-
 cumque possint largiundo parare, ne cun-
 ctentur. Sed ubi Romam legati venere,
 & ex præcepto regis hospitibus, aliisque,
 quorum ea tempestate in senatu auctoritas
 pollebat, magna munera misere: tanta
 commutatio incessit, ut ex maxuma invi-
 dia in gratiam & favorem nobilitatis Ju-
 gurtha

gurtha veniret. quorum pars spe, ali
 præmio inducti, singulos ex senatu am-
 biundo nitebantur, ne gravius in eum con-
 fuleretur. Igitur, ubi legati satis confi-
 dunt, die constituto senatus utrisque da-
 tur. Tum Atherbalem hoc modo locu-
 tum accepimus.

“ P. C. Micipsa pater meus morien-
 “ mihi præcepit, uti regni Numidiæ tan-
 “ tummodo procurationem existumaren
 “ meam; cæterum jus & imperium pene
 “ vos esse: simul eniterer domi militiæ
 “ que quam maximo usui esse populo Ro-
 “ mano: vos mihi cognatorum, vos in lo-
 “ cum adfinium ducerem: si ea fecissem
 “ in vestra amicitia exercitum, divitias
 “ munimenta regni me habiturum. Qui
 “ præcepta patris mei cum agitare; Ju-
 “ gurtha, homo omnium, quos terra susti-
 “ net, sceleratissimus, contempto impe-
 “ rio vestro, Masinissæ me nepotem, uti
 “ que ab stirpe socium atque amicum po-
 “ puli Romani, regno fortunisque omni-
 “ bus expulit. Atque ego, P. C. quo-
 “ niam eo miseriarum venturus eram, ve-
 “ lem, potius ob mea, quam ob majorum
 “ meorum beneficia, posse me à vobis au-
 “ xilium petere, ac maxime deberi mihi
 “ beneficia à populo Romano quibus no-
 “ egerem: secundum ea, si desiderand
 “ erant, uti debitis uterer. Sed quoniam
 “ parum tuta per se ipsa probitas est; ne
 “ qu

"que mihi in manu fuit, Jugurtha qualis
 "foret: ad vos confugi P. C. quibus,
 "quod mihi miserrimum est, cogor prius
 "oneri, quam usui, esse. Cæteri reges,
 "aut bello victi in amicitiam à vobis re-
 "cepti sunt, aut in suis dubiis rebus socie-
 "tatem vestram appetiverunt. Familia
 "nostra cum populo Romano bello Car-
 "thaginienſi amicitiam instituit, quo tem-
 "pore magis fides ejus, quam fortuna, pe-
 "tenda erat. Quorum progeniem vos,
 "P. C. nolite pati me nepotem Masinissæ
 "frustra à vobis auxilium petere. Si ad
 "impetrandum nihil causæ haberem, præ-
 "ter miserandam fortunam; quod paullo
 "ante rex genere, fama, atque copiis po-
 "tens, nunc deformatus ærumnis, inops,
 "alienas opes exspecto: tamen erat maje-
 "statis populi Romani prohibere injuriam,
 "neque pati cujusquam regnum per scelus
 "crescere. Verum ego iis finibus ejectus
 "sum, quos majoribus meis populus Ro-
 "manus dedit: unde pater & avus meus
 "una vobiscum expulere Syphacem &
 "Carthaginienſes. Vestra beneficia mihi
 "erepta sunt, P. C. vos in mea injuria de-
 "specti estis. Eheu me miserum! huc-
 "cine, Micipsa pater, beneficia tua eva-
 "lere, uti quem tu parem cum liberis tuis,
 "regniſque participem fecisti, is potissu-
 "mum stirpis tuæ extinctor sit? num-
 "quamne ergo familia nostra quæta erit?

“semperne in sanguine, ferro, fuga ver-
 “fabimur? Dum Carthaginienſes inco-
 “lumes fuere, jure omnia ſæva patieba-
 “mur. hoſtis ab latere: vos amici pro-
 “cul: ſpes omnis in armis erat. Poſt
 “quam illa peſtis ex Africa ejeſta eſt,
 “keti pacem agitabamus: quippe, qui
 “hoſtis nullus erat, niſi forte quem vo-
 “juſſiſſetis. Ecce autem ex improviſo Ju-
 “gurtha, intoleranda audacia, ſcelere at-
 “que ſuperbia ſeſe efferens, fratre meo at-
 “que eodem propinquo ſuo interfecto
 “primum regnum ejus ſcleris ſui prædat
 “fecit: poſt, ubi me iſdem dolis nequi-
 “capere, nihil minus, quam vim aut be-
 “lum, exſpectantem, in imperio veſtr
 “ſicuti videtis, extorrem patria, dom-
 “inopem & coopertum miſeriis effeci
 “ut ubivis tutius, quam in meo regn-
 “eſſem. Ego ſic exiſtumabam, Patres
 “Conſcripti, uti prædicantem audivera-
 “patrem meum; qui veſtram amicitia
 “diligenter colerent, eos multum lab-
 “rem ſuſcipere, cæterum ex omnibus m-
 “xime tutos eſſe. Quod in familia n-
 “ſtra fuit, præſtitit; uti in omnibus bi-
 “lis adeſſet vobis: nos uti per otium ti-
 “ſimus, in manu veſtra eſt, Patres Co-
 “ſcripti. Pater nos duos fratres reliqui
 “tertium Jugurtham beneficiis ſuis rat-
 “eſt nobis conjunctum fore. Alter e-
 “rum necatus; alter ipſe ego manus in-

ver. "pias vix effugi. Quid agam? aut quo
 inco- "potissimum infelix accedam? generis
 cieba- "præsidia omnia extincta sunt: pater,
 pro- "uti necesse erat, naturæ concessit: fratri,
 Post- "quem minime decuit, propinquus per
 est- "scelus vitam eripuit: adfinis, amicos,
 qui- "propinquos cæteros meos, alium alia
 n vo- "clades oppressit: capti ab Jugurtha, pars
 iso Ju- "in crucem acti, pars bestiis objecti sunt:
 re at- "pauci, quibus relicta est anima, clausi
 neo at- "in tenebris cum mœrore & luctu, morte
 fecto- "graviolem vitam exigunt. Si omnia,
 rædar- "quæ aut amisi, aut ex necessariis advorsa
 nequi- "facta sunt, incolumia manerent: tamen,
 ut be- "si quid ex improvise mali accidisset, vos
 vestre- "implorarem, Patres Conscripti; quibus
 dom- "pro magnitudine imperii jus & injurias
 effeci- "omnis curæ esse decet. Nunc vero ex-
 regni- "sul patria, domo, solus atque omnium
 Patr- "honestarum rerum egens, quos accedam,
 ivera- "aut quos appellem? nationesne an re-
 icitia- "ges, qui omnes familiæ nostræ ob ve-
 n lab- "stram amicitiam infesti sunt? an quo-
 bus m- "quam mihi adire licet, ubi non majo-
 ilia n- "rum meorum hostilia monumenta pluri-
 bus be- "ma sint? an quisquam nostri misereri
 um n- "potest, qui aliquando vobis hostis fuit?
 es Co- "Postremo, Masinissa nos ita instituit,
 reliqui- "P. C. ne quem coleremus, nisi populum
 is rat- "Romanum; ne societates, ne fœdera no-
 lter e- "va acciperemus: abunde magna præsidia
 anus in- "nobis in vestra amicitia fore: si huic im-
 "pi

“perio fortuna mutaretur, una occiden-
“dum nobis esse. Virtute ac dñs volenti-
“bus, magni estis & opulenti : omnia se-
“cunda & obedientia sunt : quo facilius
“sociorum injurias curare licet. Tantum
“illud vereor, ne quos privata amicitia
“Jugurthæ, parum cognita, transvorsos
“agat : quos ego audio maxuma ope niti,
“ambire, fatigare vos singulos, ne quid
“de absente, incognita caussa, statuatis :
“fingere me verba & fugam simulare, cui
“licuerit in regno manere. Quod utinam
“illum, cujus impio facinore in has mise-
“rias projectus sum, eadem hæc simulan-
“tem videam : & aliquando, aut apud vos
“aut apud Deos immortalis, rerum huma-
“narum cura oriatur : ut ille, qui nunc
“sceleribus suis ferox atque præclarus est,
“omnibus malis excruciatuſ, impietatis in
“parentem noſtrum, fratris mei necis,
“mearumque miſeriarum gravis poenas
“reddat. Jamjam frater animo meo ca-
“riſſime, quamquam tibi immaturo, &
“unde minime decuit, vita erepta eſt,
“tamen lætandum magis, quam dolen-
“dum, puto caſum tuum. Non enim
“regnum, ſed fugam, exilium, egeſtatem,
“& has omnis, quæ me premunt, ærumnas
“cum anima ſimul amiſiſti. at ego infe-
“lix, in tanta mala præcipitatuſ, pulſuſ
“ex patrio regno, rerum humanarum ſpe-
“ctaculum præbeo : incertuſ quid agam,
“tuaſne

"tuasne injurias persequar, ipse auxilii
 "egens; an regno consulam, cujus vitæ
 "necisque potestas ex opibus alienis pen-
 "det. Utinam emori, fortunis meis ho-
 "nestus exitus esset: ne vivere contem-
 "ptus viderer, si defessus malis injuriæ
 "concessissem. Nunc, quoniam neque vi-
 "vere lubet, neque mori licet sine dede-
 "core, P. C. per vos, per liberos atque
 "parentes vestros, per majestatem populi
 "Romani subvenite misero mihi: ite ob-
 "viam injuriæ: nolite pati regnum Nu-
 "midiae, quod vestrum est, per scelus &
 "sanguinem familiæ nostræ tabescere.

Postquam rex finem loquendi fecit, le-
 gati Jugurthæ, largitione magis, quam
 causâ, freti, paucis respondent: Hiem-
 psalem, ob sævitiam suam, ab Numidis
 interfectum: Atherbalem ultro bellum in-
 ferentem, postquam superatus sit, queri,
 quod injuriam facere nequisset: Jugur-
 tham ab senatu petere, ne se alium puta-
 ret, ac Numantiae cognitus esset; neu
 verba inimici ante facta sua poneret. De-
 inde utrique Curia egrediuntur. Senatus
 statim consulitur: fautores legatorum, præ-
 terea magna pars gratia depravata, Ather-
 balis dicta contemnere; Jugurthæ virtu-
 tem laudibus extollere; gratia, voce, de-
 nique omnibus modis pro alieno scelere &
 flagitio, sua quasi pro gloria, nitebantur.
 at contra pauci, quibus bonum & æquum
 divitiis

divitiis carius erat, subveniundum Atherbali, & Hiempsalis mortem severe vindicandam censebant. Sed ex omnibus maxime Æmilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus, avidus potentiae, honoris, divitiarum; cæterum vitia sua calide occultans. Is, postquam videt regis largitionem famosam impudentemque, veritus, quod in tali re solet, ne polluta licentia invidiam accenderet, animum à consueta lubricine continuit. Vicit tamen in senatu pars illa, quæ vero precium aut gratiam anteferebat. Decretum fit, uti decem legati regnum, quod Micipsa obtinuerat, inter Jugurtham & Atherbalem dividerent. cujus legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, & tum in senatu potens, quia consul, C. Graccho & M. Fulvio interfectis, acerrume vindictam nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Jugurtha, tametsi Romæ in amicis habuerat, tamen accuratissime recepit: dando & pollicendo multa perfecit, uti famæ, fidei, postremo omnibus suis rebus commodum regis anteferret. reliquos legatos eadem via aggressus, plerosque capit: paucis carior fides, quam pecunia, fuit. In divisione, quæ pars Numidiæ Mauritaniam attingit, agro virisque opulentior, Jugurtha traditur: illam alteram, specie, quam usu, potiore, quæ portuosior & ædificiis magis exornata erat, Atherbal possedit. Res
postulare

postulare videtur Africæ situm paucis exponere; & eas gentis, quibuscum nobis bellum aut amicitia fuit, attingere. Sed quæ loca & nationes, ob calorem, aut asperitatem, item solitudines, minus frequentata sunt, de iis haud facile compertum narraverim: cætera quam paucissimis absolvam.

In divisione orbis terræ plerique in parte tertia Africam posuere. pauci tantummodo Asiam & Europam esse; sed Africam in Europa. Ea finis habet, ab occidente fretum nostri maris & Oceani: ab ortu solis declivem latitudinem, quem locum Catabathmon incolæ appellant. Mare sævum, importuosum. ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori infecundus: cœlo terraque penuria aquarum: genus hominum salubri corpore, velox, patiens laborum: plerosque senectus dissolvit, nisi qui ferro aut à bestiis interiere. nam morbus haud sæpe quemquam superat. ad hoc, malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quique postea accesserint, aut quo modo inter se permixti sint; quamquam ab ea fama, quæ plerosque obtinet, diversum est; tamen, ut ex libris Punicis, qui regis Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est, utique rem sese habere cultores ejus terræ putant, quam paucissimis dicam. cæterum fides ejus rei penes aucto-

res erit. Africam initio habuere Gætuli & Libyes, asperi incultique; quibus cibus erat caro ferina, atque humi pabulum, uti pecoribus. Hi neque moribus, neque lege, aut imperio cuiusquam regebantur: vagi, palantes, quas nox coëgerat, sedes habebant. Sed postquam in Hispania Hercules, sicuti Afri putant, interiit: exercitus ejus, compositus ex gentibus variis, amisso duce, ac passim multis sibi quisque imperium petentibus, brevi dilabitur. Ex eo numero Medi, Persæ, & Armenii, navibus in Africam transvecti, proximos nostro mari locos occupavere. sed Persæ intra Oceanum magis: hique alveos navium inversos pro tuguriis habuere; quia neque materia in agris, neque ab Hispanis emundi aut mutandi copia erat. mare magnum & ignara lingua commercia prohibebant. Hi paullatim per connubia Gætulos secum miscuere: & quia, sæpe tentantes agros, alia deinde alia loca petiverant, semet ipsi Numidas appellavere. Cæterum adhuc ædificia Numidarum agrestium, quæ mapalia illi vocant, oblonga, incurvis lateribus tecta, quasi navium carinæ sunt. Medis autem & Armeniis accessere Libyes. nam hi propius mare Africum agitabant: Gætuli sub sole magis, haud procul ab ardoribus: hique mature oppida habuere. nam, freto divisi ab Hispania, mutare res inter se instituerant. nomen eorum paullatim

tim Libyes corrumpere, barbara lingua
 Mauros pro Medis appellantes. Sed res
 Persarum brevi adulevit: ac postea No-
 mo-Numidæ, propter multitudinem, à
 parentibus digressi, possedere ea loca, quæ
 proxuma Carthaginem Numidia appella-
 tur. Deinde, utrique alteris freti, finitu-
 mos armis aut metu sub imperium suum
 coëgere; nomen gloriamque sibi addi-
 dere; magis hi, qui ad nostrum mare pro-
 cesserant: quia Libyes, quam Gætuli, mi-
 nus bellicosi: denique Africæ pars inferior
 pleraque ab Numidis possessa est: victi
 omnes in gentem nomenque imperantium
 concessere. Postea Phœnices, alii multi-
 tudinis domi minuendæ gratia, pars impe-
 rii cupidine, sollicitata plebe & aliis nova-
 rum rerum avidis, Hipponem, Adrime-
 tum, Leptim, aliasque urbis in ora mari-
 tuma condidere: eæque brevi multum
 auctæ, pars originibus suis præsidio, aliæ
 decori fuere. Nam de Carthagine filere
 melius puto, quam parum dicere: quo-
 niam alio properare tempus monet. Igi-
 tur ad Carabathmon, qui locus Ægyptum
 ab Africa dividit, secundo mari prima Cy-
 rene est, colonia Thereôn; ac deinceps
 duæ Syrtes, interque eas Leptis: deinde
 Philenôn aræ; quem locum Ægyptum
 versus finem imperii habuere Carthagi-
 nienſes: post, aliæ Punicæ urbes. Cartera
 loca usque ad Mauritaniam Numidæ te-
 nent.

nent. Proxume Hispaniam Mauri sunt super Numidiam Gætulos accepimus, partim in tuguriis, alios incultius vagos agitare. post eos Æthiopas esse: dein loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Jugurthino pleraque ex Punicis oppida, & finis Carthaginiensium, quos novissime habuerant, populus Romanus per magistratus administrabat: Gætulorum magna pars & Numidæ ad flumen usque Mulu-cham sub Jugurtha erant: Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, præter nomen, cætera ignarus populi Romani; itemque nobis neque bello neque pace antea cognitus. De Africa & ejus incolis, ad necessitudinem rei satis dictum.

Postquam, diviso regno, legati Africa decessere; & Jugurtha, contra timorem animi, præmia sceleris adeptum sese videt; certum ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romæ venalia esse; simul & illorum pollicitationibus accensus, quos paullo ante muneribus expleverat, in regnum Atherbalis animum intendit. ipse acer, bellicosus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, opportunus injuriæ, metuens magis, quam metuendus. Igitur ex improvise finis ejus cum magna manu invadit: multos mortalis cum pecore atque alia præda capit: ædificia incendit: pleraque hostiliter loca cum equitatu accedit. deinde cum

cum omni multitudine in regnum suum
 convertit, existumans dolore permotum
 Atherbalem injurias suas manu vindicatu-
 rum, eamque rem belli causam fore. At
 ille, quod neque se parem armis existu-
 mabat, & amicitia populi Romani magis,
 quam Numidis, fretus erat, legatos ad Ju-
 gurtham de injuriis questum misit: qui,
 tametsi contumeliosa dicta retulerant, prius
 tamen omnia pati decrevit, quam bellum
 sumere; quia tentatum antea secus cesse-
 rat. Neque eo magis cupido Jugurthæ
 minuebatur: quippe qui totum ejus re-
 gnum animo jam invalerat. Itaque non,
 ut antea, cum prædatoria manu, sed ma-
 gno exercitu comparato, bellum gerere
 coepit, & aperte totius Numidiæ impe-
 rium petere. Cæterum, qua pergebat,
 urbis, agros vastare; prædas agere; suis
 animum, hostibus terrorem augere. A-
 therbal, ubi intellegit eo processum, uti
 regnum aut relinquendum esset aut armis
 retinendum, necessario copias parat, &
 Jugurthæ obvius procedit. Interim, haud
 longe à mari prope Cirtam oppidum, u-
 triusque confedit exercitus; &, quia diei
 extremum erat, proelium non inceptum:
 sed, ubi plerumque noctis processit, ob-
 seuro etiam tum lumine, milites Jugurthi-
 ni, signo dato, castra hostium invadunt;
 semisomnos partim, alios arma sumentis
 fugant funduntque. Atherbal cum pau-
 cis

cis equitibus Cirtam profugit : & , ni multitudo togatorum fuisset, quæ Numidas insequentis mœnibus prohibuit , uno die inter duos reges coeptum atque patratum foret bellum. Igitur Jugurtha oppidum circumfedit : vineis, turribusque, & machinis omnium generum expugnare aggreditur ; maxime festinans tempus legatorum antecapere, quos ante proelium factum Romam ab Atherbale missos audiverat. Sed, postquam senatus de bello eorum accepit, tres adulescentes in Africam legantur, qui ambos reges adeant ; S. P. Q. R. verbis nuncient, velle & censere eos ab armis discedere : ita seque illisque dignum esse. Legati Africam maturante veniunt ; eo magis quod Romæ , dum proficisci parant, de proelio facto & oppugnatione Cirtæ audiebatur. Sed is rumor clemens erat. Quorum Jugurtha accepta oratione respondit : sibi neque majus quidquam neque carius auctoritate senati esse : ab adulescentia sua ita se enisum, ut ab optumo quoque probaretur virtute, non malitia, P. Scipioni, summo viro placuisse : ob easdem artis à Micipsa, non penuria liberorum, in regnum adoptatum esse. cæterum, quo plura bene atque strenue fecisset, eo animum suum injuriam minus tolerare : Atherbalem dolivitæ suæ insidiatum : quod ubi comperisset, sceleri obviam ille : populum Romanum

manum neque recte neque pro bono facturum, si ab jure gentium sese prohibuerit: postremo, de omnibus rebus legatos Romam brevi missurum. Ita utrique digrediuntur. Atherbalis appellandi copia non fuit. Jugurtha, ubi eos Africa decessisse ratus est, neque propter loci naturam Cirtam armis expugnare potest, vallo atque fossa moenia circumdat: turris exstruit, easque praefidiis firmat: praeterea dies noctisque, aut per vim aut dolis tentare: defensoribus moenium praemia modo, modo formidinem ostentare: suos hortando ad virtutem erigere: prorsus intentus cuncta parare. Atherbal ubi intellegit omnis fortunas suas in extremo sitas, hostem infestum, auxilii spem nullam, penuria rerum necessariorum bellum trahi non posse; ex iis, qui una Cirtam profugerant, duos maxime impigros delegit: eos, multa pollicendo ac miserando casum suum, confirmat, uti per hostium munitiones noctu ad proximum mare, dein Romam pergerent. Numidae paucis diebus jussa efficiunt: literae Atherbalis in senatu recitatae, quarum sententia haec fuit.

“Non mea culpa saepe ad vos oratum
 “mitto, P. C. sed vis Jugurthae subigit:
 “quem tanta lubido me exstinguendi in-
 “vasit, uti neque vos neque Deos im-
 “mortalis in animo habeat; sanguinem
 “meum, quam omnia, malit. Itaque
 “quintum

“quintum jam mensem socius & amicus
“populi Romani armis obsessus teneor
“neque mihi Micipsæ patris mei benefi-
“cia, neque vestra decreta auxiliantur
“ferro an fame acrius urgear, incertum
“sum. Plura de Jugurtha scribere debor-
“tatur me fortuna mea: etiam antea ex-
“pertus sum, parum fidei miseris esse
“Nisi tamen intellego illum, supra quam
“ego sum, petere; neque simul amicitiam
“vestram & regnum meum sperare: utrum
“gravius existimet, nemini occultum est
“Nam initio occidit Hiempsalem fratrem
“meum: dein patrio regno me expulit
“Quæ sane fuerint nostræ injuriæ, nihil
“ad vos. Verum nunc regnum vestrum
“armis tenet: me, quem vos imperato-
“rem Numidis posuistis, clausum tene-
“atque obsidet: legatorum verba quanti-
“fecerit, pericula mea declarant. Quid
“est reliquum, nisi vis vestra, quo mo-
“veri possit? nam ego quidem vellem,
“& hæc quæ scribo, & illa quæ antea in
“senatu questus sum, vana forent potius,
“quam miseria mea fidem verbis faceret
“Sed quoniam eo natus sum, ut Jugurtha
“scelerum ostentui essem: non jam mor-
“tem neque ærumnas, tantummodo ini-
“mici imperium & cruciatus corporis de-
“precor. Regno Numidiæ, quod ve-
“strum est, uti lubet consulite: me ex
“manibus impiis eripite, per majestatem
“imperii,

“ imperii, per amicitiae fidem, si ulla apud
 “ vos memoria remanet avi mei Masi-
 “ nissae.

His literis recitatis, fuere qui exercitum in Africam mittendum censerent, & quam primum Atherbali subveniendum : de Jugurtha interim uti consuleretur, quoniam legatis non paruisset. Sed ab iisdem illis regis fautoribus summa ope enisum, ne tale decretum fieret. Ita bonum publicum, ut in plerisque negotiis solet, privata gratia devictum. Legantur tamen in Africam majores natu nobiles, amplis honoribus usi, in quibus fuit M. Scaurus, de quo supra memoravimus, consularis, & tum senati princeps. Hi, quod in invidia res erat, simul & à Numidis obsecrati, triduo navim adscendere : dein brevi Uticam adpulsi, literas ad Jugurtham mittunt, quam ocissime ad provinciam accedat ; se ad eum ab senatu missos. Ille ubi accepit homines claros, quorum auctoritatem Romae pollere audiverat, contra inceptum suum venisse : primo commotus metu atque lubidine divorfus agitabatur. timebat iram senati, ni paruisset legatis : porro animus cupidine cæcus ad inceptum scelus rapiebat. Vicit tamen in avido ingenio pravum consilium. Igitur, exercitu circumdato, summa vi Cirtam irrumpere nititur ; maxime sperans, diducta manu hostium, aut vi aut dolis sese casum victorie

riæ inventurum. quod ubi secus procedi
neque, quod intenderat, efficere potest
uti prius, quam legatos conveniret, Athe
balis potiretur; ne amplius morando Scia
rum, quem plurimum metuebat, incendi
ret, cum paucis equitibus in provinciam
venit. Ac tametsi senati verbis minæ gra
ves nunciabantur, quod ab oppugnatione
non desisteret; multa tamen oratione con
sumpta, legati frustra discessere. Ea post
quam Cirtæ audita sunt, Italici, quorum
virtute moenia defensabantur, confisi, de
ditione facta, propter magnitudinem po
puli Romani inviolatos sese fore, Athe
bali suadent, uti seque & oppidum Jugur
thæ tradat; tantum ab eo vitam pacisci
tur; de cæteris senatui curæ fore. At
ille, tametsi omnia potiora fide Jugurthæ
rebatur, tamen, quia penes eosdem, si al
vorfaretur, cogendi potestas erat, ita, ut
censuerant Italici, deditioem fecit. Ig
tur Jugurtha in primis Atherbalem excu
ciatum necat: dein omnis puberes Ni
midas atque negotiatores promiscue, ut
quisque armatis obvius fuerat, interfecit.
Quod postquam Romæ cognitum est, le
res in senatu agitari coepta; iidem illi mi
nistri regis, interpellando, ac sæpe grati
interdum jurgiis trahendo tempus, atroc
tatem facti leniebant. Ac ni C. Mem
mius, tribunus plebis designatus, vir ac
& infestus potentiae nobilitatis, populus
Roma

Romanum edocuisset id agi, uti per paucos factiosos Jugurthæ scelus condonaretur: profecto omnis invidia, prolatandis consultationibus, dilapsa foret. tanta vis gratiæ atque pecuniæ regis erat. Sed ubi senatus delicti conscientia populum timet; lege Sempronia provinciæ futuris consultationibus Numidia atque Italia decretæ: consules declarati P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpurnius: Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obvenit. dein exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur; stipendium, aliaque, quæ bello usui forent, decernuntur. At Jugurtha, contra spem nuncio accepto, quippe cui, Romæ omnia venire, in animo hæserat, filium & cum eo duos familiaris ad senatum legatos mittit; iisque, ut illis, quos Hiempsale interfecto miserat, præcipit, omnis mortalis pecunia aggrediantur. qui postquam Romam adventabant, senatus à Bestia consultus est, placeretne legatos Jugurthæ recipi moenibus: iique decrevere, ni regnum ipsumque deditum venissent, ut in diebus proxumis decem Italia decederent. Consul Numidis ex senati decreto nunciari jubet. ita infectis rebus illi domum discedunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, legat sibi homines nobilis, factiosos, quorum auctoritate, quæ deliquisset, munita fore sperabat: in quibus fuit Scaurus, cujus de natura & habitu supra memoravimus.

Nam

Nam in consule nostro multæ bonæque niam
 tes animi & corporis erant: quas omni Igitur
 avaritia præpediebat. patiens laborum nit:
 acri ingenio, fatis providens, belli ha invid
 ignarus, firmissimus contra pericula & accip
 fidias. Sed legiones per Italiam Rhegiu secre
 atque inde Siciliam, porro ex Sicilia in per
 fricam transvectæ. Igitur Calpurnius, in tione
 tio paratis com meatibus, acriter Num impe
 diam ingressus est; multosque mortalis que
 urbis aliquot pugnando cepit. Sed u pon
 Jugurtha per legatos pecunia tentare, be Ron
 lique, quod administrabat, asperitate tur.
 ostendere cœpit; animus æger avaritia agit
 cile conversus est. cæterum socius & stas
 minister omnium consiliorum assumit divu
 Scaurus: qui tametsi à principio, pler con
 que ex factione ejus corruptis, acerrum pleb
 regem impugnaverat; tamen, magni prob
 dine pecuniæ, à bono honestoque in tum
 vum abstractus est. Sed Jugurtha primu bat.
 tantummodo belli moram redimebat, ex quo
 stumans sese aliquid interim Romæ præci à ve
 aut gratia effecturum: postea vero, qua miu
 participem negotii Scaurum accepit, i pot
 maxumam spem adductus recuperandæ p dub
 cis, statuit cum eis de omnibus pactio bus
 bus præsens agere. Cæterum interea fid mo
 causa mittitur à consule Sextius quæst suar
 in oppidum Jugurthæ Vaccam: cujus faci
 species erat acceptio frumenti, quod Cal ten
 purnius palam legatis imperaverat; quo bat
 niar

niam deditionis mora induciæ agitabantur.
 Igitur rex, uti constituerat, in castra ve-
 nit: ac, pauca præsentis consilio locutus de
 invidia facti sui, atque ut in deditionem
 acciperetur, reliqua cum Bestia & Scauro
 secreta transegit: dein postero die, quasi
 per saturam sententiis exquisitis, in dedi-
 tionem accipitur. Sed, uti pro consilio
 imperatum erat, elephantis xxx. pecus at-
 que equi multi, cum non parvo argenti
 pondere, quæstori traduntur. Calpurnius
 Romam ad magistratus rogandos proficisci-
 tur. in Numidia & exercitu nostro pax
 agitabatur. Postquam res in Africa ge-
 stas, quoque modo actæ forent, fama
 divulgavit; Romæ per omnis locos &
 conventus de facto consulis agitari: apud
 plebem gravis invidia: patres solliciti erant:
 probarentne tantum flagitium, an decre-
 tum consulis subverterent, parum consta-
 bat. Ac maxime eos potentia Scauri,
 quod is auctor & socius Bestiæ ferebatur,
 à vero bonoque impediabat. At C. Mem-
 mius, cujus de libertate ingenii & odio
 potentiæ nobilitatis supra diximus, inter
 dubitationem & moras senati, concioni-
 bus populum ad vindicandum hortari:
 monere, ne rempublicam, ne libertatem
 suam desererent: multa superba, crudelia
 facinora nobilitatis ostendere: prorsus in-
 tentus omni modo plebis animum accende-
 bat. Sed, quoniam ea tempestate Romæ
 Memmii

Memmii facundia clara pollensque fuit, de
cere existumavi unam ex tam multis ora-
tionem ejus perscribere: ac potissimum e-
dicam, quæ in concione, post reditum
Bestiæ, hujuscemodi verbis disseruit.

“ Multa me dehortantur à vobis, Qui-
rites, ni studium reipublicæ omnia sup-
“ ret: opes factionis, vestra patientia, ju-
“ nullum; ac maxume, quod innocentia
“ plus periculi, quam honoris, est. Nam
“ illa quidem piget dicere, his annis xv
“ quam ludibrio fueritis superbiæ pauco-
“ rum; quam fœde quamque inulti perio-
“ rint vestri defensores; uti vobis animu
“ ab ignavia atque socordia corruptus sit:
“ qui ne nunc quidem, obnoxiiis inimici
“ exsurgitis; atque etiam nunc timetis eos
“ quibus vos decet terrori esse. Sed quam
“ quam hæc talia sunt; tamen obviam in-
“ factionis potentia animus subigit. Cert-
“ ego libertatem, quæ mihi à parente me-
“ tradita est, experiar: verum id frustra
“ an ob rem faciam, in vestra manu situm
“ est, Quirites. Neque ego vos hortor
“ quod sæpe majores vestri fecere, ut
“ contra injurias armati eatis. Nihil vi-
“ nihil secessione opus est: necesse est,
“ suomet ipsi more præcipientes eant. Oe-
“ ciso Ti. Graccho, quem regnum parat-
“ aiebant, in plebem Romanam quæstio-
“ nes graves habitæ sunt. post C. Gracchi
“ & M. Fulvii cædem, item ordinis vestri
“ mult

"multi mortales in carcere necati sunt.
 "utriusque cladis non lex, verum lubido
 "eorum finem fecit. Sed sane fuerit regni
 "paratio, plebi jura sua restituere. Quid-
 "quid sine sanguine civium ulcisci nequi-
 "tur, jure factum sit. Superioribus an-
 "nis taciti indignabamini ærarium expi-
 "lari; reges & populos liberos paucis no-
 "bilibus vectigal pendere; penes eosdem
 "& summam gloriam & maxumas divi-
 "tias esse: tamen hæc talia facinora im-
 "pune suscepisse, parum habuere. itaque
 "postremo leges, majestas vestra, divina
 "& humana omnia hostibus tradita sunt.
 "neque eos, qui ea fecere, pudet aut pœ-
 "nitet; sed incedunt per ora vestra ma-
 "gnifice, sacerdotia, & consulatus, pars
 "triumphos suos ostentantes: perinde
 "quasi ea honori, non prædæ, habeant.
 "servi ære parati injusta imperia domino-
 "rum non perferunt: vos, Quirites, im-
 "perio nati, æquo animo servitutem tole-
 "ratis? At qui sunt hi, qui rempublicam
 "occupavere? homines sceleratissimi,
 "cruentis manibus, immani avaritia, no-
 "centissimi, idemque superbissimi; qui-
 "bus fides, decus, pietas, postremo ho-
 "nesta atque inhonesta omnia quæstui
 "sunt. Pars eorum, occidisse tribunos
 "plebis, alii quæstiones injustas, plerique
 "cædem in vos fecisse, pro munimento
 "habent. ita, quam quisque pessime fe-
 "cit,

“cit, tam maxume tutus est: metum
“scelere suo ad ignaviam vestram transtu-
“lere: quos omnis eadem cupere, eadem o-
“disse, eadem metuere in unum coëgit. Sed
“hæc inter bonos amicitia, inter malos fi-
“ctio est. Quod si vos tam libertatis curam
“habueritis, quam illi ad dominationem
“accensi sunt: profecto neque respublica
“sicuti nunc, vastaretur; & beneficia ve-
“stra penes optimos, non audacissimos
“forent. Majores vestri, parandi juris &
“majestatis constituendæ gratia, bis pe-
“secessionem armati Aventinum occupa-
“vere: vos pro libertate, quam ab illi
“accepistis, nonne summa ope nitemini
“atque eo vehementius, quo majus dede-
“cus est, parta amittere, quam omnino
“non paravisse? Dicet aliquis, quid igi-
“tur censes? vindicandum in eos, quod
“hosti prodidere rempublicam non man-
“neque vi; (quod magis vos fecisse, quam
“illis accidisse, indignum est:) verum
“quæstionibus & indicio ipsius Jugurthæ
“qui si dedititius est, profecto jussis ve-
“stris obediens erit: sin ea contemnit
“sc. æstumabitis, qualis illa pax aut de-
“ditio sit, ex qua ad Jugurtham scelerum
“impunitas, ad paucos potentis maxime
“divitiæ, in rempublicam damna atque
“dedecora pervenerint. Nisi forte non
“dum etiam vos dominationis eorum su-
“tietas tenet: & illa, quam hæc tempora
“magi

"magis placent; cum regna, provinciæ,
 "leges, jura, judicia, bella atque paces,
 "postremo divina & humana omnia pe-
 "nes paucos erant: vos autem, hoc est, po-
 "pulus Romanus, invicti ab hostibus, im-
 "peratores omnium gentium, satis habe-
 "batis animam retinere. Nam servitu-
 "tem quidem quis vestrū audebat recu-
 "sare? Atque ego, tametsi viro flagi-
 "tiosissimum existumo impune injuriam
 "accepisse; tamen, vos hominibus scelera-
 "tissimis ignoscere, quoniam cives sunt,
 "æquo animo paterer, ni misericordia in-
 "perniciem casura esset. Nam & illis,
 "quantum importunitatis habent, parum
 "est impune malefecisse, nisi deinde fa-
 "ciundi licentia eripitur; & vobis æterna
 "solicitude remanebit, cum intellegitis,
 "aut serviendum esse aut per manus liber-
 "tatem retinendam. Nam fidei quidem
 "aut concordiae quæ spes est? Dominari
 "illi volunt, vos liberi esse: facere illi in-
 "urias, vos prohibere: postremo sociis
 "vestris veluti hostibus, hostibus pro so-
 "ciis utuntur. Potestne in tam divor-
 "mentibus pax aut amicitia esse? Quare
 "moneo hortorque vos, ne tantum scelus
 "impunitum dimittatis. Non peculatus
 "ærarii factus est; neque per vim sociis
 "ereptæ pecuniæ: quæ, quamquam gravia
 "sunt, tamen consuetudine jam pro nihilo
 "habentur. Hosti acerrumo prodita se-
 "mag

“ nati auctoritas, proditum imperium ve-
 “ strum : domi militiæque respublica ve-
 “ nalis fuit. quæ nisi quæsitæ erunt, nisi
 “ vindicatum in noxios, quid erit reli-
 “ quum, nisi ut illis, quia ea fecere, obe-
 “ dientes vivamus? Nam impune quæ-
 “ libet facere, id est regem esse. Neque
 “ ego vos, Quirites, hortor, uti jam mali-
 “ tis civis vestros perperam, quam recte
 “ fecisse : sed ne ignoscendo malis, bono
 “ perditum eatis. Ad hoc, in republica
 “ multo præstat, beneficii, quam malef-
 “ cii, immemorem esse. Bonus tantum
 “ modo segnior fit, ubi negligas : at malu-
 “ improbius. Ad hoc, si injuriæ non sint
 “ haud sæpe auxilii egeas.

Hæc atque alia hujuscemodi sæpe di-
 cundo, C. Memmius populo Romano per-
 suadet, uti L. Cassius, qui tum prætor erat
 ad Jugurtham mitteretur : eumque, inter-
 posita fide publica, Romam duceret ; quod
 facilius indicio regis, Scauri, & reliquo-
 rum, quos pecuniæ captæ arcessiebant, de-
 lecta patefierent. Dum hæc Romæ gerun-
 tur, qui in Numidia relictæ ab Bestia exer-
 citui præerant, secuti morem imperatoris
 sui, plurima & flagitiosissima facinora fa-
 cere. Fuere, qui auro corrupti elephan-
 tos Jugurthæ traderent ; alii perfugas ven-
 derent ; pars ex pacatis prædas agebant
 tanta vis avaritiæ in animos eorum, veluti
 tabes, invaserat. At Cassius prætor, per-
 lat

lata rogatione à C. Memmio, ac perculsa
 omni nobilitate, ad Jugurtham proficiscitur : eique timido, & ex conscientia diffidenti rebus suis, persuadet, quoniam se populo Romano dedidisset, ne vim, quam misericordiam ejus, experiri malit : privatim præterea fidem suam interponit, quam ille non minoris, quam publicam, ducebat. Talis ea tempestate fama de Cassio erat. Igitur Jugurtha, contra decus regium, cultu quam maxime miserabili Romanam venit. At, tametsi in ipso magna vis animi erat, confirmatus ab omnibus, quorum potentia aut scelere cuncta ea gesserat, quæ supra memoravimus, C. Bæbium tribunum plebis magna mercede parat, cujus impudentia contra jus & injurias omnis munitus foret. At C. Memmius, advocata concione, (quamquam regi infesta plebes erat, & pars in vincula duci jubebat, pars, ni socios sceleris aperiret, more majorum de hoste supplicium sumi) dignitati magis, quam iræ, consulens, sedare motus, & animos eorum mollire ; postremo confirmare, fidem publicam per sese inviolatam fore. Post, ubi silentium coepit, producto Jugurtha, verba facit : Romæ Numidique facinora ejus memorat, scelera in patrem fratresque ostendit : quibus juvantibus, quibusque ministris ea egerit, quamquam intellegat populus Romanus, tamen velle manifesta magis ex illo habere : si

verum aperiatur, in fide & clementia populi Romani magnam spem illi sitam; sin retineat, non fociis saluti fore, sed se suasque spes corrupturum. Dein, ubi Memmius dicendi finem fecit, & Jugurtha respondere iussus est, C. Bæbius tribunus plebis, quem pecunia corruptum supra diximus, regem tacere jubet: ac, tametsi multitudo, quæ in concione aderat, vehementer accensa, terrebat eum clamore, vultu, sæpe impetu, atque aliis omnibus, quæ ira fieri amat, vicit tamen impudentia. Ita populus, ludibrio habitus, ex concione discedit: Jugurthæ, Bestiæque, & cæteris, quos illa quæstio exagitabat, animi augescunt. Erat ea tempestate Romæ Numida quidam, nomine Massiva, Gulustæ filius, Masinissæ nepos: qui, quia in dissensione regum, Jugurthæ adversus fuerat, dedin Cirta & Atherbale interfecto, profugus ex Africa abierat. Huic Sp. Albinus, qui proximo anno post Bestiam cum Q. Minucio Rufo consulatum gerebat, persuadet, quoniam ex stirpe Masinissæ sit, Jugurtham ob scelera invidia cum metu urgeat, regnum Numidiæ ab senatu petat. Avidus consul belli gerundi, moveri, quam senescere, omnia malebat. ipsi provincie Numidia, Minucio Macedonia evenerat. Quæ postquam Massiva agitare coepit: neque Jugurthæ in amicis satis præsidii est quod eorum alium conscientia, alium mali fami

fama & timor animi impediēbat: Bomilcari proximo ac maxime fido sibi imperat, precio, sicuti multa confecerat, insidiatores Massivæ paret; ac maxime occulte: sin id parum procedat, quovis modo Numidam interficiat. Bomilcar mature regis mandata exsequitur: &, per homines talis negotii artifices, itinera egressusque ejus, postremo loca, atque tempora cuncta explorat: dein, ubi res postulabat, insidias tendit. Igitur unus ex eo numero, qui ad cædem parati erant, paullo inconsultius Massivam aggreditur, illum obtruncat: sed ipse deprehensus, multis hortantibus, & in primis Albino consule, indicium profitetur. fit reus magis ex æquo bonoque, quam ex jure gentium, Bomilcar, comes ejus, qui Romam fide publica venerat. At Jugurtha, manifestus tanti sceleris, non prius omisit contra verum niti, quam animadvertit, super gratiam atque pecuniam suam invidiam facti esse. Igitur, quamquam in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat, regno magis, quam vadibus, consulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit; veritus, ne reliquos popularis metus invaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumptum foret. & ipse paucis diebus eodem profectus est, jussus à senatu Italia decedere. Sed postquam Roma egressus est, fertur, sæpe tacitus eo respiciens, postremo di-

xisse; Urbem venalem, & mature perit-
 turam, si emptorem invenerit. Interim
 Albinus, renovato bello, commeatum, sti-
 pendium, aliaque, quæ militibus usui fo-
 rent, maturat in Africam portare; ac sta-
 tim ipse profectus, ut ante comitia, quod
 tempus haud longe aberat, armis, aut de-
 ditione, aut quovis modo bellum confice-
 ret. At contra Jugurtha trahere omnia;
 & alias, deinde alias moræ causas facere;
 polliceri deditionem, ac deinde metum
 simulare: instanti cedere, & paullo post,
 ne sui diffiderent, instare: ita belli modo,
 modo pacis mora consulem ludificare. Ac
 fuere, qui tum Albinum haud ignarum
 consilii regis existumarent; neque ex tanta
 properantia tam facile tractum bellum so-
 cordia magis, quam dolo, crederent. Sed
 postquam, dilapso tempore, comitiorum
 dies adventabant; Albinus, Aulo fratre in
 castris proprætore relicto, Romam de-
 cessit. Ea tempestate Romæ seditionibus
 tribuniciiis atrociter respublica agitabatur.
 P. Lucullus & L. Annius tribuni plebis,
 resistentibus collegis, continuare magistra-
 tum nitebantur: quæ dissensio totius anni
 comitia impediēbat. Ea mora in spem
 adductus Aulus, quem proprætorem in
 castris relicto supra diximus, aut con-
 ficiendi belli, aut terrore exercitus ab re-
 ge pecuniæ capiundæ, milites mense Ja-
 nuario ex hibernis in expeditionem evo-
 cat;

cat; magnisque itineribus hieme aspera pervenit ad oppidum Suthul, ubi regis thesauri erant. Quod quamquam, & sævitia temporis & opportunitate loci, neque capi neque obsideri poterat, (nam circum murum situm in prærupti montis extremo planicies limosa hiemalibus aquis paludem fecerat) tamen, aut simulandi gratia, quo regi formidinem adderet, aut cupidine cæcus, ob thesauros oppidi potiundi, vineas agere, aggerem jacere, aliaque, quæ incepto usui forent, properare. At Jugurtha, cognita vanitate atque imperitia legati, subdolus ejus augere amentiam; missitare supplicantis legatos; ipse, quasi vitabundus, per saltuosa loca & tramites exercitum ducere. Denique Aulum spe pactationis perpulit, uti, relicto Suthule, in abditas regiones sese, veluti cedentem, insequeretur: ita delicta occultiora fuere. Interea per homines callidos diu noctuque exercitum tentabat: centuriones ducesque turmarum partim, uti transfugerent, corrumpere; alii, signo dato, locum uti desererent. Quæ postquam ex sententia instruxit; intempesta nocte de improvviso multitudine Numidarum Auli castra circumvenit. Milites Romani, perculsi tumultu insolito, arma capere alii: alii se abdere: pars territos confirmare: trepidare: omnibus locis vis magna hostium: coelum nocte atque nubibus obscuratum:

periculum anceps : postremo, fugere an manere tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paullo ante corruptos diximus, cohors una Ligurum cum duabus turmis Thracum & paucis gregariis militibus transire ad regem; & centurio primipili tertiæ legionis per munitionem, quam, uti defenderet, acceperat, locum hostibus introeundi dedit: eaque Numidæ cuncti irrupere. Nostri foeda fuga, plerique abjectis armis, proximum collem occupavere. Nox atque præda castrorum hostis, quo minus victoria uterentur, remorata sunt. Dein Jugurtha postero die cum Aulo in colloquio verba facit: tametsi ipsum cum exercitu fame ferroque clausum tenet, tamen se, memoriam rerum humanarum, si secum foedus faceret, incolumes omnis sub jugum missurum: præterea, uti diebus decem Numidia decederet. Quæ gravia quamquam & flagitii plena erant: tamen, quia mortis metu nutabant, sicuti regi lubuerat, pax convenit. Sed, ubi ea Romæ comperta sunt, metus atque moeror civitatem invadere: pars dolere pro gloria imperii; pars insolita rerum bellicarum timere libertati: Aulo omnes infesti, ac maxime qui bello sæpe præclari fuerant, quod armatus dedecore potius, quam manu, salutem quaesiverit. Ob ea consul Albinus, ex delicto fratris invidiam ac deinde periculum timens,

mens, senatum de foedere consulebat: & tamen interim exercitui supplementum scribere; ab sociis & nomine Latino auxilia accersere; denique omnibus modis festinare. senatus ita, uti par fuerat, decernit, suo atque populi injussu nullum potuisse foedus fieri. Consul, impeditus à tribunis plebis, ne, quas paraverat copias, secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur. nam omnis exercitus, uti convenerat, Numidia deductus in provincia hiemabat. Postquam eo venit, (quamquam persequi Jugurtham & mederi fraternæ invidiæ animo ardebat) cognitis militibus, quos præter fugam, soluto imperio, licentia atque lascivia corruperat, ex copia rerum statuit, sibi nihil agitandum. Interea Romæ C. Mamilius Limetanus tribunus plebis rogationem ad populum promulgat, uti quæreretur in eos, quorum consilio Jugurtha senati decreta neglexisset; quique ab eo in legationibus aut imperiis pecunias accepissent; qui elephantos, quique perfugas tradidissent; item, qui de pace aut bello cum hostibus pactiones fecissent. Huic rogationi partim conscii sibi, alii ex partium invidia pericula metuentes, quoniam aperte resistere non poterant, quin illa & alia talia placere sibi faterentur, occulte per amicos, ac maxime per homines nominis Latini & socios Italicos, impedimenta parabant.

Sed plebes, incredibile memoratu est, quantum intenta fuerit, quantaque vi rogationem iusserit, decreverit, voluerit; magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quam cura reipublicæ. tanta lubido in partibus erat. Igitur, cæteris metu percussis, M. Scaurus, quem legatum Bestiæ fuisse supra memoravimus, inter lætitiā plebis & suorum fugam, trepida etiam tum civitate, cum ex Mamiliāna rogatione tres quæsitores rogarentur, effecerat, ut ipse in eo numero crearetur. Sed quæstione exercita asperere violenterque ex rumore & lubidine plebis, uti sæpe nobilitatem, sic ea tempestate plebem ex secundis rebus insolentia ceperat. Cæterum, mos partium popularium, & senati factionum, ac deinde omnium malarum artium, paucis ante annis Romæ ortus est, otio atque abundantia earum rerum, quæ prima mortales ducunt. Nam, ante Carthaginem deletam, populus & senatus Romanus placide modesteque inter se rempublicam tractabant: neque gloriæ neque dominationis certamen inter civis erat: metus hostilis in bonis artibus civitatem retinebat. sed, ubi formido illa mentibus decessit, ilicet ea, quæ secundæ res amant, lascivia atque superbia incessere. Ita, quod in advorsis rebus optaverant, otium, postquam adepti sunt, asperius acerbiusque fuit. Namque cœpere nobilitas dignitatem, populus

pulus libertatem in lubidinem vertere : sibi quisque ducere, trahere, rapere. Ita omnia in duas partis abstracta sunt. respublica, quæ media fuerat, dilacerata. Cæterum nobilitas factione magis pollebat : plebis vis, soluta atque in multitudinem dispersa, minus poterat : paucorum arbitrio belli domique respublica agitabatur : penes eodem ærarium, provinciæ, magistratus, gloriæ, triumphique erant : populus militia atque inopia urgebatur : prædas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parvi liberi militum, uti quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. Ita cum potentia avaritia sine modo modestiaque invadere, polluere & vastare omnia ; nihil pensi neque sancti habere, quoad semet ipsa præcipitavit. Nam, ubi primum ex nobilitate reperti sunt, qui veram gloriam injustæ potentia anteponerent, moveri civitas, & dissensio civilis, quasi permixtio terræ, oriri cœpit. Nam, postquam Tiberius & C. Gracchus, quorum majores Punico atque aliis bellis multum reipublicæ addiderant, vindicare plebem in libertatem, & paucorum scelera patefacere cœpere ; nobilitas noxia, atque eo perculsa, modo per socios & nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos spes societatis à plebe dimoverat, Gracchorum actionibus obviam ierat : & primo Tiberium, dein paucos

paucos post annos eadem ingredientem Cajum, Tribunum plebis alterum, alterum triumvirum coloniis deducendis, cum M. Fulvio Flacco ferro necaverat. & sane Gracchis, cupidine victoriæ, haud satis animus moderatus fuit. Sed bono vinci satius est, quam malo more injuriam vincere. Igitur ea victoria nobilitas ex lubidine sua usa, mortalis multos ferro aut fuga exstinxit; plusque in reliquum sibi timoris, quam potentiæ, addidit: quæ res plerumque magnas civitates pessum dedit; dum alteri alteros vincere quovis modo, & victos acerbius ulcisci volunt. Sed, de studiis partium, & omnibus civitatis moribus, si singillatim aut pro magnitudine parem differere, tempus, quam res, maturius deseret. quamobrem ad inceptum redeo. Post Auli foedus exercitusque nostri fugam foedam, Metellus & Silanus, consules designati, provincias inter se pariterant: Metelloque Numidia evenerat, acri viro, & quamquam adverso populi partibus, fama tamen æquabili & inviolata. Is, ubi primum magistratum ingressus est, alia omnia sibi cum collega communis ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. Igitur diffidens veteri exercitui, milites scribere, præsidia undique accersere; arma, tela, equos, & cætera instrumenta militiæ parare: ad hoc, commeatum affatim: denique

nique omnia, quæ in bello vario & rerum multarum egenti usui esse solent. Cæterum ad ea patranda senatus auctoritate, socii nomenque Latinum & reges ultro auxilia mittendo, postremo omnis civitas summo studio adnitebatur. Itaque, ex sententia omnibus rebus paratis compositisque, in Numidiam proficiscitur, magna spe civium, cum propter artis bonas, tum maxume quod adversum divitias invictum animum gerebat: & avaritia magistratuum ante id tempus in Numidia nostræ opes contusæ, hostiumque auctæ erant. Sed, ubi in Africam venit, exercitus ei traditur à Sp. Albino proconsule, iners, imbellis, neque periculi neque laboris patiens, lingua, quam manu, promptior, prædator ex sociis, & ipse præda hostium, sine imperio & modestia habitus. Ita imperatori novo plus ex malis moribus sollicitudinis, quam ex copia militum auxilii aut bonæ spei, accedebat. Statuit tamen Metellus, (quamquam & æstivorum tempus comitiorum mora imminuerat, & expectatione eventui civium animos intentos putabat) non prius bellum attingere, quam majorum disciplina milites laborare coëgisset. Nam Albinus, Auli fratris exercitusque clade perculsus, postquam decreverat non egredi provincia, quantum temporis æstivorum in imperio fuit, plerumque milites in stativis castris habebat; nisi cum

odos

odos aut pabuli egestas locum mutare sube-
 egerat. Sed neque more militari vigilæ
 ducebantur. Uti cuique lubebat, ab signis
 aberat. lixæ permisti cum militibus diu
 noctuque vagabantur: & palantes agros
 vastare, villas expugnare, pecoris & man-
 cipiorum prædas certantes agere: eaque
 mutare cum mercatoribus vino advecti-
 tio, & aliis talibus: præterea, frumentum
 publice datum vendere, panem in dies
 mercari: postremo, quæcumque dici aut
 fingi queunt ignaviæ luxuriæque probra,
 in illo exercitu cuncta fuere, & alia am-
 plius. Sed in ea difficultate Metellum
 non minus, quam in rebus hostilibus,
 magnum & sapientem virum fuisse com-
 perior: tanta temperantia inter ambitio-
 nem sævitiamque moderatum. Namque
 edicto primo adjumenta ignaviæ sustulisse,
 ne quisquam in castris panem aut quem
 alium cibum coctum venderet; ne lixæ
 exercitum sequerentur; ne miles grega-
 rius in castris neve in agmine servum aut
 jumentum haberet: cæteris arte modum
 statuisse: præterea, transvorsis itineribus
 quotidie castra movere: juxta ac si hostes
 adescent, vallo atque fossa munire: vigi-
 lias crebras ponere, & eas ipse cum legatis
 circuire: item in agmine in primis modo
 modo in postremis, sæpe in medio adeste,
 ne quisquam ordine egrederetur: uti, cum
 signis frequentes incederent, miles cibum

&
 cti
 bre
 qu
 fin
 ctu
 ver
 tur
 mi
 tan
 Re
 me
 inf
 av
 di
 do
 mu
 ma
 ne
 qu
 be
 qu
 di
 na
 era
 reg
 tur
 om
 qu
 ac
 de
 fig

BELLUM JUGURTHINUM. III

& arma portaret. Ita prohibendo à delictis magis, quam vindicando, exercitum brevi confirmavit. Interea Jugurtha, ubi, quæ Metellus agebat, ex nunciis accepit, simul de innocentia ejus certior Romæ factus, diffidere suis rebus, ac tum demum veram deditionem facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum suppliciis mittit, qui tantummodo ipsi liberisque vitam peterent, alia omnia dederent populo Romano. Sed Metello jam antea experimentis cognitum erat, genus Numidarum infidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum esse. Itaque legatos alium ab alio diversos aggreditur: ac paullatim tentando, postquam opportunos sibi cognovit, multa pollicendo persuadet, uti Jugurtham maxime vivum, sin id parum procedat, necatum sibi traderent: cæterum palam, quæ ex voluntate forent, regi nunciari jubet. Dein ipse paucis diebus intento atque infesto exercitu in Numidiam procedit: ubi, contra belli faciem, tuguria plena hominum, pecora, cultoresque in agris erant: ex oppidis & mapalibus præfecti regis obviam procedebant, parati frumentum dare, commeatum portare; postremo omnia, quæ imperarentur, facere. Neque Metellus idcirco minus, sed, pariter ac si hostes adestent, munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditionis signa ostentui credere, & infidiis locum tentare.

tentare. Itaque ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum & sagittariorum delecta manu apud primos erat : in postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat : in utrumque latus equites auxiliarios tribunis legionum & præfectis cohortium dispertiverat ; uti cum his permixti velites, quocumque accederent, equitatus hostium propularent. Nam in Jugurtha tantus dolus, tantaque peritia locorum & militiæ erat, ut, absens an præsens, pacem an bellum gerens, perniciosior esset, in incerto haberetur. Erat haud longe ab eo itinere, quo Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vacca, forum rerum venalium totius regni maxime celebratum ; ubi & incolere & mercari consueverant Italici generis multi mortales. Huc consul, simul tentandi gratia, & si paterentur opportunitates loci, præsidium imposuit : præterea imperavit frumentum, & alia, quæ bello usui forent, comportare : ratus id, quod res monebat, frequentiam negotiatorum & com meatum juvenum exercitum, & jam paratis rebus munimentum fore. Inter hæc negotia Jugurtha impensius modo legatos supplices mittere, pacem orare, præter suam librorumque vitam omnia Metello dedere. Quos item, uti priores, consul illectos ad prodicionem domum mittebat : regi pacem, quam postulabat, neque abnuere neque

que
lega
tell
artil
ver
lum
nata
lari
dine
rato
du
xun
para
Me
mid
dera
Mun
passi
tura
qua
tine
que
atqu
plan
flum
stis,
tur.
itine
tenu
& p
præ
prop
que

que polliceri, & inter eas moras promissa legatorum exspectare. Jugurtha, ubi Metelli dicta cum factis composuit, ac suis se artibus tentari animadvertit, (quippe cui verbis pax nunciabatur, cæterum re bellum asperrimum erat, urbs maxima alienata, ager hostibus cognitus, animi popularium tentati) coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. Igitur, explorato hostium itinere, in spem victoriæ adductus, ex opportunitate loci, quam maximas potest, copias omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli antevenit. Erat in ea parte Numidiæ, quam Atherbal in divisione possederat, flumen oriens à meridie nomine Muthul: à quo aberat mons ferme millia passuum viginti tractu pari, vastus ab natura & humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in immensum pertinens, vestitus oleastro ac myrtetis, aliisque generibus arborum, quæ humi arido atque arenoso gignuntur. media autem planicies deserta, penuria aquæ, præter fluminis propinqua loca. ea confita arbutis, pecore atque cultoribus frequentabantur. Igitur in eo colle, quem transverso itinere porrectum docuimus, Jugurtha extenuata suorum acie confedit: elephantis & parti copiarum pedestrium Bomilcarem præfecit; eumque edocet quæ ageret. ipse propior montem cum omni equitatu & peditibus

ditibus delectis suos collocat: dein singulas turmas & manipulos circuiens monet atque obtestatur, uti, memores pristinae virtutis & victoriae, sese regnumque suum ab Romanorum avaritia defendant: cum his certamen fore, quos antea victos sub jugum miserint: ducem illis, non animum, mutatum: quæ ab imperatore decuerint, omnia suis provisa: locum superiorem, uti prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum confererent. Proinde parati intentique essent, signo dato Romanos invadere: illum diem aut omnia labores & victorias confirmaturum, aut maxumarum ærumnarum initium fore. Ad hoc viritim, uti quemque ob militare facinus pecunia aut honore extulerat, commonefacere beneficii sui, & eum ipsum aliis ostentare: postremo, pro cuiusque ingenio pollicendo, minitando, obtestando, alium alio modo excitare: cum interim Metellus, ignarus hostium, monte degrediens cum exercitu conspicatur. Primo dubius, quidnam insolita facies ostenderet; (nam inter virgulta equi Numidarumque confederant, neque plane occultant humilitate arborum, & tamen incerti quidnam esset, cum natura loci tum dolo ipsius atque signa militaria obscurati) dein, breviter cognitis insidiis, paullisper agmen constituit. Ibi commutatis ordinibus, in dextro

latere

latere, quod proximum hostis erat, triplicibus subsidiis aciem instruxit: inter manipulos funditores & sagittarios dispertit, equitatum omnem in cornibus locat: ac pauca pro tempore milites hortatus, aciem, sicut instruxerat, transvorsis principiis in planum deducit. Sed, ubi Numidas quietos, neque colle degredi animadvertit, veritus ex anni tempore & inopia aquæ, ne fiti conficeretur exercitus, Rutilium legatum cum expeditis cohortibus & parte equitum præmiserat ad flumen, uti locum castris antecaperet; existumans hostis crebro impetu & transvorsis proeliis iter suum remoratorios: &, quoniam armis diffiderent, lassitudinem & sitim militum tenturos. Dein ipse pro re atque loco, sicuti monte descenderat, paullatim procedere: Marium post principia habere: ipse cum sinistræ alæ equitibus esse, qui in agmine principes facti erant. At Jugurtha, ubi extremum agmen Metelli primos suos prætergressum videt, præsidio quasi duum millium peditum montem occupat, qua Metellus descenderat: ne forte cedentibus adversariis receptui, ac post muniemento foret: dein, repente signo dato, hostis invadit. Numidæ alii postremos cedere: pars à sinistra ac dextera tentare: infensi adesse atque instare; omnibus locis Romanorum ordines conturbare. quorum etiam qui firmioribus animis obvii hostibus

bus fuerant, ludificati incerto proelio ip-
 modo eminus fauciabantur, neque contra
 feriundi aut conferendi manum copia erat.
 Ante jam docti ab Jugurtha equites, ubi-
 cumque Romanorum turma insequi co-
 perat, non confertim neque in unum se-
 recipiebant, sed alius alio quam maxime
 divorsi. ita numero priores, si à perse-
 quendo hostis detertere nequiverant, dis-
 jectos ab tergo aut lateribus circumvenie-
 bant: sin opportunior fugæ collis, quam
 campi fuerant, eo vero consueti Numida-
 rum equi facile inter virgulta evadere.
 nostros asperitas & insolentia loci retine-
 bat. Cæterum facies totius negotii varia
 incerta, foeda atque miserabilis: dispersi
 suis, pars cedere, alii insequi: neque signa
 neque ordines observare: ubi quemque
 periculum ceperat, ibi resistere ac propul-
 sare: arma, tela, equi, viri, hostes, cives
 permixti: nihil consilio, neque imperio
 agi: fors omnia regere. Itaque multum
 diei processerat, cum etiam tum eventus
 in incerto erat. Denique, omnibus labo-
 re & æstu languidis, Metellus, ubi videret
 Numidas minus instare, paullatim milites
 in unum conducit; ordines restituit, &
 cohortis legionarias quatuor adversum pe-
 dices hostium collocat. eorum magna
 pars superioribus locis fessa confederata
 simul orare, hortari milites, ne deficerent,
 neu paterentur hostes fugientis vincere:
 neque

neque illis castra esse, neque munimentum ullum, quo cedentes tenderent: in armis omnia sita. Sed nec Jugurtha quidem interea quietus erat: circuire, hortari, renovare proelium, & ipse cum delectis tentare omnia: subvenire suis, hostibus dubiis instare: quos firmos cognoverat, eminus pugnando retinere. Eo modo duo imperatores, summi viri, inter se certabant: ipsi pares, cæterum opibus disparibus. nam Metello virtus militum erat, locus advorsus: Jugurthæ alia omnia, præter milites, opportuna. Denique Romani, ubi intellegunt, neque sibi profugium esse, neque ab hoste copiam pugnandi fieri, (& jam diei vesper erat) advorso colle, sicuti præceptum fuerat, evadunt. Amisso loco Numidæ fusi fugatique, pauci interiere: plerosque velocitas & regio hostibus ignara tutata sunt. Interea Bomilcar, quem elephantis & parti copiarum pedestrium præfectum ab Jugurtha supra diximus, ubi eum Rutilius prætergressus est, paullatim suos in æquum locum deducit: ac, dum legatus ad flumen, quo præmissus erat, festinans pergit, quietus, uti res postulabat, aciem exornat; neque remittit, quid ubique hostis ageret, explorare. Postquam Rutilium consedissee jam, & animo vacuum accepit, simulque ex Jugurthæ proelio clamorem augeri, veritus ne legatus, cognita re, laborantibus suis auxilio

auxilio foret, aciem, quam diffidens vir-
 tuti militum arte statuerat, quo hostium
 itineri officeret, latius porrigit; eoque
 modo ad Rutilii castra procedit. Romani
 improvise pulveris vim magnam animad-
 vertunt. nam prospectum ager arbus-
 titis confusus prohibebat. Et primo rati hu-
 mum aridam vento agitari: post, ubi a-
 quabilem manere, & sicut acies moveba-
 tur, magis magisque appropinquare vi-
 dent; cognita re, properantes arma ce-
 piunt, ac pro castris, sicut imperabatur,
 consistunt. Dein, ubi propius ventum
 est, utrimque magno clamore concurrunt.
 Numidæ, tantummodo remorati dum in
 elephantis auxilium putant, postquam eos
 impeditos ramis arborum atque ita dispo-
 sitos circumveniri vident, fugam faciunt:
 ac plerique, abjectis armis, collis, aut no-
 ctis, quæ jam aderat, auxilio integri abeunt.
 elephanti quatuor capti, reliqui omnes
 numero quadraginta interfecti. At Ro-
 mani, quamquam itinere atque opere ex-
 strorum & proelio fessi lassique erant,
 tamen, quod Metellus amplius opinione
 morabatur, instructi intentique obviam
 procedunt. nam dolus Numidarum nihil
 languidi neque remissi patiebatur. Ac pri-
 mo obscura nocte, postquam haud procul
 inter se erant, strepitu, veluti hostes ad-
 ventarent, alteri apud alteros formidines
 simul & tumultum facere: & pene im-
 prudenti

pru-
 utri-
 vili-
 exo-
 acta-
 fort-
 hum-
 igna-
 bon-
 cast-
 cura-
 tize-
 atqu-
 que-
 pro-
 labo-
 trans-
 ubi
 cis n-
 victu-
 sese i-
 perat-
 horn-
 mum-
 belli-
 quod
 Num-
 iusqu-
 id fla-
 haber-
 tum
 renov-

prudentia admissum facinus miserabile, ni-
 utrimque præmissi equites rem explora-
 vissent. Igitur pro metu repente gaudium
 exortum. milites alius alium læti appellant,
 acta edocent, atque audiunt: sua quisque
 fortia facta ad cœlum fert. Quippe res
 humanæ ita sese habent: in victoria vel
 ignavis gloriari licet; adversæ res etiam
 bonos detrectant. Metellus, in iisdem
 castris quadriduo moratus, faucios cum
 cura reficit; meritos in proeliis more mili-
 tiæ donat; universos in concione laudat,
 atque agit gratias: hortatur, ad cætera,
 quæ levia sunt, parem animum gerant:
 pro victoria satis jam pugnatum, reliquos
 labores pro præda fore. Tamen interim
 transfugas & alios opportunos, Jugurtha
 ubi gentium, aut quid agitaret, cum pau-
 cis ne esset, an exercitum haberet, uti sese
 victus gereret, exploratum misit. At ille
 sese in loca saltuosa & natura munita rece-
 perat: ibique cogebat exercitum, numero
 hominum ampliorem, sed hebetem infir-
 mumque, agri ac pecoris magis, quam
 belli, cultorem. Id ea gratia eveniebat,
 quod, præter equites regiones, nemo omnium
 Numida ex fuga regem sequitur. quo cu-
 jusque animus fert, eo discedunt. neque
 id flagitium militiæ ducitur: ita se mores
 habent. Igitur Metellus, ubi videt etiam
 tum regis animum ferocem esse; bellum
 renovari, quod nisi ex illius lubidine geri
 non

non posset; præterea iniquum certamen sibi cum hostibus, minore detrimento illos vinci, quam suos vincere; statuit non proeliis, neque acie, sed alio more bellum gerendum. Itaque in loca Numidiæ opulentissima pergit: agros vastat: multa castellis & oppida, temere munita, aut sine præsidio, capit incenditque: puberes interficit, jubet, alia omnia militum prædam esse. Ea formidine multi mortales Romanis traditi obsides: frumentum, & alia, quæ usui forent, affatim præbita: ubicumque res postulabat, præsidium impositum. Quamvis negotia multo magis, quam proelium malè pugnatum ab suis, regem terrebant. quippe cuius spes omnis in fuga sita erat, sequi cogeretur; &, qui sua loca defendere nequiverat, in alienis bellum gerere. Tamen ex inopia, quod optimum videbatur, consilium capit: exercitum plerumque in illis locis opperiri jubet: ipse cum selectis equitibus Metellum sequitur: nocturnis & aviiis itineribus ignoratus, Romanorum palantis repente aggreditur. Eorum plerique inermes cadunt, multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit: & Numidiæ, prius quam ex castris subveniretur, sicuti iussi erant, in proximos collis discedunt. Interim Romæ gaudium ingenitum ortum, cognitis Metelli rebus: uti sequitur & exercitum more majorum gereret; in adverso loco victor tamen virtute fuisset hostium

hostium agro potiretur; Jugurtham, magnificum ex Auli socordia, spem salutis in solitudine aut fuga coëgisset habere. Itaque senatus, ob ea feliciter acta, dīs immortalibus supplicia decernere: civitas, trepida antea & sollicita de belli eventu, læta agere: de Metello fama præclara esse. Igitur eo intentior ad victoriam niti: omnibus modis festinare: cavere tamen, ne ubi hosti opportunus fieret: meminisse post gloriam invidiam sequi. Ita, quo clarior, eo magis anxius erat: neque post insidias Jugurthæ effuso exercitu prædari. ubi frumento aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu præsidium agitant: exercitus partem ipse, reliquos Marius ducebat. Sed igni magis, quam præda, ager vastabatur. Duobus locis haud longe inter se castra faciebant. Ubi vi opus erat, cuncti aderant: cæterum, quo fuga atque formido latius cresceret, divorsi agebant. Eo tempore Jugurtha per collis sequi: tempus aut locum pugnae quærere: qua venturum hostem audierat, pabulum & aquarum fontis, quorum penuria erat, corrumpere: modo se Metello, interdum Mario ostendere: postremos in agmine tentare, ac statim in collis regredi: rursus aliis, post aliis minitari: neque prælium facere, neque otium pati, tantummodo hostem ab incepto retinere. Romanus imperator, ubi se dolis fatigari

F

videt,

videt, neque ab hoste copiam pugnandi fieri, urbem magnam, & in ea parte, qua sita erat, arcem regni, nomine Zamam, statuit oppugnare; ratus id, quod negotium polcebat, Jugurtham laborantibus suis auxilio venturum, ibique proelium fore. At ille, quæ parabantur, à perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum antevenit: oppidanos hortatur, moenia defendant, additis auxilio perfugis; quod genus ex copiis regis, quia fallere nequebat, firmissimum erat. præterea pollicetur, in tempore semet cum exercitu adfore. Ita, compositis rebus, in loca quam maxime occulta discedit: ac paullo post cognoscit, Marium ex itinere frumentum cum paucis cohortibus Siccam missum; quod oppidum primum omnium post malam pugnam ab rege defecerat. Eo cum delectis equitibus noctu pergit, & jam egredientibus Romanis in porta pugnam facit: simul magna voce Siccenses hortatur, uti cohortes ab tergo circumveniant: fortunam illis præclari facinoris casum dare: si id fecerint, postea sese in regno, illos in libertate sine metu ætate acturos. Ac ni Marius signa inferre, atque evadere oppido properavisset; profecti cuncti, aut magna pars Siccensium, fides mutavissent. tanta mobilitate sese Numidæ gerunt. Sed milites Jugurthini, paucis per ab rege sustentati, postquam majores

vi hostes urgent, paucis amissis profugi
 discedunt. Marius ad Zamam pervenit.
 Id oppidum in campo situm, magis opere,
 quam natura, munitum erat; nullius ido-
 neæ rei egens, armis virisque opulentum.
 Igitur Metellus, pro tempore atque loco
 paratis rebus, cuncta moenia exercitu cir-
 cumvenit: legatis imperat, ubi quisque
 curaret. dein, signo dato, undique simul
 clamor ingens oritur. neque ea res Nu-
 midas terret: infensi intentique sine tu-
 multu manent: proelium incipitur. Ro-
 mani, pro ingenio quisque, pars eminus
 glande aut lapidibus pugnare: evadere
 alii: alii succedere, ac murum modo suffo-
 dere, modo scalis aggredi; cupere præ-
 elium manibus facere. Contra ea oppidani
 in proximos saxa volvere; fudes, pila,
 præterea pice & sulphure tædam mistam
 ardenti mittere. Sed ne illos quidem, qui
 procul manserant, timor animi satis muni-
 verat. nam plerosque jacula, tormentis
 aut manu emissâ, vulnerabant; parique
 periculo, sed fama impari, boni atque
 ignavi erant. Dum apud Zamam sic cer-
 tatur, Jugurtha ex improvîso castra ho-
 stium cum magna manu invadit: remissis,
 qui in præsidio erant, & omnia magis,
 quam proelium, expectantibus, portam
 irrumpit. At nostri, repentino metu per-
 culsi, sibi quisque pro moribus consulunt:
 alii fugere, alii arma capere: magna pars

vulnerati aut occisi. Cæterum ex omni
 multitudine non amplius quadraginta, me-
 mores nominis Romani, grege facto lo-
 cum capere paullo, quam alii, editiorem:
 neque inde maxuma vi depelli quiverunt;
 sed tela eminus missa remittere, pauci in
 pluribus minus frustrati: sin Numidæ pro-
 prius accessissent, ibi vero virtutem osten-
 dere; & eos maxuma vi cædere, fundere
 atque fugare. Interim Metellus, cum
 acerrume rem gereret, clamorem & tu-
 multum hostilem à tergo accepit: dein
 converso equo, animadvertit fugam ad se
 vorsum fieri. quæ res indicabat populari
 esse. Igitur equitatum omnem ad castra
 propere mittit, ac statim C. Marium cum
 cohortibus sociorum; eumque lacrumantem
 per amicitiam perque rempublicam obsecra-
 rat, ne quam contumeliam remanere in
 exercitu victore, neve hostis inultos alii
 ire sinat. Ille brevi mandata efficit. At
 Jugurtha, munimento castrorum impedi-
 tus, cum alii super vallum præcipitarentur,
 alii in angustiiis ipsi sibi properantem
 officerent, multis amissis in loca munimen-
 ta sese recipit. Metellus infecto negotio
 postquam nox aderat, in castra cum exer-
 citu revortitur. Igitur postero die, prius
 quam ad oppugnandum egrederetur, equi-
 tatum omnem in ea parte, qua regis ar-
 ventus erat, pro castris agitare jubet: po-
 stea & proxima loca tribunis dispertit: de-

ipse pergit ad oppidum; atque, uti superiore die, murum aggreditur. Interim Jugurtha ex occulto repente nostros invadit. qui in primo locati fuerant, paullisper territi perturbantur: reliqui cito subveniunt. Neque diutius Numidæ resistere quivissent, ni pedites cum equitibus permixti magnam cladem in congressu facerent: quibus illi freti, non, ut equestri prælio solet, sequi, dein cedere; sed adversis equis concurrere, implicare, ac perturbare aciem: ita, expeditis suis peditibus, hostis pene victos dare. Eodem tempore apud Zamam magna vi certabatur. Ubi quisque legatus, aut tribunus curabat, eo acerrume niti; neque alius in alio magis, quam in sese, spem habere: pariterque oppidani agere, pugnare, aut parare omnibus locis: avidius alteri alteros fauciare, quam semet tegere. Clamor permixtus hortatione, lætitia, gemitu: item strepitus armorum ad cælum ferri: tela utrimque volare. Sed illi, qui mœnia defendebant, ubi hostes paullulum modo pugnam remiserant, intenti prælium equestre prospectabant. Eos, uti quæque Jugurthæ res erant, lætos modo, modo pavidos animadverteres: ac, sicubi audiri à suis aut cerni possent, monere alii, alii hortari, aut manu significare, aut niti corporibus: huc & illuc, quasi vitabundi aut jacientes tela, agitare. Quod ubi Mario

cognitum est, (nam is in ea parte curabat consulto lenius agere, ac diffidentiam re simulare : pati Numidas sine tumultu regis praelium visere. Ita, illis studio suorum adstrictis, repente magna vi murum aggreditur : & jam scalis egressi milites prope summa ceperant, cum oppidan concurrunt ; lapides, ignem, alia præterea tela ingerunt. Nostri primo resistere dein, ubi unæ atque alteræ scalæ comminutæ, qui supersteterant afflicti sunt : cæteri, quo quisque modo potuere, pauci integri, magna pars confecti vulneribus abeunt. Deinde utrimque praelium nondiremit. Metellus, postquam videt frustrum inceptum, neque oppidum capi, neque Jugurtham, nisi ex insidiis, aut suo loco pugnam facere, & jam æstatem exactam esse, ab Zama discedit : & in iis urbibus quæ ab sese defecerant, satisque munito loco aut moenibus erant, præsidia imponit. Cæterum exercitum in provinciam quæ proxima est Numidiæ, hiemandi gratia collocat. Neque id tempus ex aliorum more quieti aut luxuriæ concedit : sed, quoniam armis bellum parum procedebat, insidias regi per amicos tendere, & eorum perfidia pro armis uti parat. Ignotur Bomilcarem, (qui Romæ cum Jugurtha fuerat ; & inde clam, vadibus datis, de Massivæ necesse iudicium fugerat) quod eper maxumam amicitiam maxuma copia

fallend

fallendi erat, multis pollicitationibus ag-
 greditur : ac primo efficit, ut ad se collo-
 quendi gratia occultus veniat : dein, fide
 data, si Jugurtham vivum aut necatum sibi
 tradidisset, fore, ut illi senatus impunita-
 tem & sua omnia concederet. Facile Nu-
 midæ persuadet, cum ingenio infido, tum
 metuenti, ne, si pax cum Romanis fieret,
 ipse per conditiones ad supplicium tradere-
 tur. Is, ubi primum opportunum fuit,
 Jugurtham, anxium ac miserantem fortunas
 suas, accedit : monet, atque lacrumans ob-
 testatur, ut aliquando sibi liberisque, &
 genti Numidarum optume merenti, pro-
 videat : omnibus proeliis sese victos; agrum
 vastatum; multos mortalis captos, occi-
 sos; regni opes comminutas esse : satis
 sæpe jam & virtutem militum & fortu-
 nam tentatam : caveat, ne, illo cunctante,
 Numidæ sibi consulant. His atque talibus
 aliis ad deditionem regis animum impellit.
 Mittuntur ad imperatorem legati, qui Ju-
 gurtham imperata facturum dicerent, ac
 sine ulla pactione sese regnumque suum in
 illius fidem tradere. Metellus propere
 cunctos senatorii ordinis ex hibernis ac-
 cersiri jubet : eorum atque aliorum, quos
 idoneos ducebat, consilium habet. Ita
 more majorum, ex consilii decreto, per
 legatos Jugurthæ imperat argenti pondo
 ducenta millia, elephantos omnis, equo-
 rum & armorum aliquantum. Quæ post-
 quam

quam sine mora facta sunt, jubet perfugas
omnis vinctos adduci. Eorum magna pars,
uti jussum erat, adducti : pauci, cum pri-
mum deditio ccepit, ad regem Bocchum
in Mauritaniam abierant. Igitur Jugurtha,
ubi armis virisque & pecunia spoliatus est,
cum ipse ad imperandum Tifidium voca-
retur, rursus cœpit flectere animum suum,
& ex mala conscientia digna timere. De-
nique, multis diebus per dubitationem
consumptis, cum modo tædio rerum ad-
vorfarum omnia bello potiora duceret;
interdum secum ipse reputaret, quam gra-
vis casus in servitium ex regno foret; mul-
tis magnisque præsiidiis nequicquam perdi-
tis, de integro bellum sumit. Et Romæ
senatus, de provinciis consultus, Numi-
diam Metello decreverat. Per idem tem-
pus Uticæ forte C. Mario, per hostias dīs
supplici, magna atque mirabilia por-
tendi haruspex dixerat : proinde, quæ
animo agitabat, fretus dīs ageret : fortu-
nam quam sæpissime experiretur ; cuncta
prosperè eventura. At illum jam antea
consulatus ingens cupido exagitabat : ad
quem capiundum, præter vetustatem fa-
miliæ, alia omnia abunde erant ; industria,
probitas, militiæ magna scientia, animus
belli ingens, domi modicus, lubricinis &
divitiarum victor, tantummodo gloriæ
avidus. Sed is, natus & omnem pueri-
tiam Arpini altus, ubi primum ætas mili-
tiæ

tie patiens fuit, stipendiis faciundis, non
 Græca facundia, neque urbanis munditiis
 sese exercuit: ita inter artis bonas inte-
 grum ingenium brevi adulevit. Ergo,
 ubi primum tribunatum militum à populo
 petit, plerisque faciem ejus ignorantibus,
 facile notus per omnis tribus declaratur.
 Deinde ab eo magistratu, alium post alium
 sibi peperit: semperque in potestatibus eo
 modo agitabat, ut ampliore, quam gere-
 bat, dignus haberetur. tamen is ad id lo-
 corum talis vir (nam postea ambitione
 præceps datus est) consulatum appetere
 non audebat. Etiam tum alios magistra-
 tus plebes, consulatum nobilitas inter se
 per manus tradebat. Novus nemo tam
 clarus, neque tam egregiis factis erat, quin
 is indignus illo honore, & quasi pollutus
 haberetur. Igitur, ubi Marius haruspiciis
 dicta eodem intendere videt quo cupido
 animi hortabatur, ab Metello petundi gra-
 tia missionem rogat; cui, quamquam vir-
 tus, gloria, atque alia optanda bonis supe-
 rabant, tamen inerat contemptor animus,
 & superbia, commune nobilitatis malum.
 Itaque, primum commotus insolita re, mi-
 rari ejus consilium; & quasi per amicitiam
 monere, ne tam prava inciperet, neu su-
 per fortunam animum gereret: non omnia
 omnibus cupiunda esse: debere illi res suas
 satis placere: postremo caveret id petere à
 populo Romano, quod illi jure negaretur.

Postquam hæc atque alia talia dixit, neque animus Marii flectitur; respondit, ubi primum potuisset per negotia publica, facturum sese quæ peteret. ac postea, sæpius eadem postulanti, fertur dixisse, ne festinaret abire: satis mature illum cum filio suo consulatum petiturum. Is eo tempore in contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter xx. quæ res Marium cum pro honore, quem affectabat, tum contra Metellum vehementer accenderat. Ita cupidine atque ira, pessumis consulti-
toribus, grassari: neque facto ullo, neque dicto abstinere, quod modo ambitiosum foret: milites, quibus in hibernis præerat, laxiore imperio, quam antea, habere: apud negotiatores, quorum magna multitudo Uticæ erat, criminosè simul & magnifice de bello loqui: dimidia pars exercitus sibi permetteretur, paucis diebus Jugurtham in catenis habiturum: ab imperatore consulto trahi, quod, homo inanis & superbix regiæ, imperio nimis gauderet. Quæ omnia illis eo firmiora videbantur, quod diuturnitate belli res familiaris cor-
ruperant. & animo cupienti nihil satis festinatur. Erat præterea in exercitu nostro Numida quidam, nomine Gauda, Mastanabalis filius, Masinixæ nepos, quem Micipsa testamento hæredem secundum scripserat, morbis confectus, & ob eam causam mente paullulum imminuta. Cui Me-
tellus

tellus petenti, more regum uti sellam juxta poneret, item postea custodiæ causâ turmam equitum Romanorum, utrumque negaverat: honorem, quod eorum modo foret, quos populus Romanus reges appellavisset: præsidium, quod contumeliosum in eos foret, si equites Romani satellites Numidæ traderentur. Hunc Marius anxium aggreditur, atque hortatur, uti contumeliarum in imperatorem cum suo auxilio poenas petat: hominem ob morbos animo parum valido secunda oratione extollit: illum regem, virum ingentem, Masinissæ nepotem esse: si Jugurtha captus aut occisus foret, imperium Numidiæ sine mora habiturum: id adeo mature posse evenire, si ipse consul ad id bellum missus foret. Itaque & illum & equites Romanos, milites & negotiatores, alios ipse, plerisque pacis spes impellit, uti Romam ad suos necessarios aspere in Metellum de bello scribant, Marium imperatorem poscant. Sic illi, à multis mortalibus honestissima suffragatione, consulatus petebatur. simul ea tempestate plebes, nobilitate fusa per legem Mamiliam, novos extollebat. Ita Mario cuncta procedere. Interim Jugurtha, postquam, omiſſa deditione, bellum incipit, cum magna cura parare omnia, festinare, cogere exercitum: civitates, quæ ab se defecerant, formidine, aut ostentando præmia affectare: commu-

nire

nire suos locos: arma, tela, aliaque, quae spe pacis amiserat, reficere aut commercari: servitia Romanorum allicere, & eos ipsos, qui in praefidiis erant, pecunia tentare: prorsus nihil intactum, neque quietum pati: cuncta agitare. Igitur Vaccenses, quo Metellus initio, Jugurtha pacificante, praefidium imposuerat, fatigati regis suppliciis, neque antea voluntate alienati, principes civitatis inter se conjurant: (nam vulgus, uti plerumque solet, & maxime Numidarum, ingenio mobili, seditiosum atque discordiosum, erat cupidum novarum rerum, quieti & otio adversum) dein, compositis inter se rebus, in diem tertium constituunt; quod is festus celebratusque per omnem Africam, ludum & lasciviam magis, quam formidinem, ostentabat. Sed, ubi tempus fuit, centuriones tribunosque militaris, & ipsum praefectum oppidi T. Turpilium Silanum, alius alium demos suas invitant: eos omnis, praeter Turpilium, inter epulas obtruncant: postea milites palantis, inermis, quippe in tali die ac sine imperio, aggrediuntur. Idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alii studio talium rerum incitati, quibus, acta consiliumque ignorantibus, tumultus ipse & res novae satis placebant. Romani milites, improvise metu, incerti ignarique quid potissimum facerent, trepidare ad arcem oppidi, ubi signa & scuta erant: praefi-

præsidium hostium, portæ ante clausæ fugam prohibebant; ad hoc, mulieres puerique pro tectis ædificiorum saxa, & alia, quæ locus præbebat, certatim mittere. Ita neque caveri anceps malum, neque à fortissimis infirmissimo generi resisti posse: juxta boni malique, strenui & imbelles multi obtruncati. In ea tanta asperitate, sævissimis Numidis, & oppido undique clauso, Turpilius præfectus unus ex omnibus Italicis profugit intactus: id misericordiane hospitis, an pactione, an casu ita evenerit, parum comperimus; nisi quia illi in tanto malo turpis vita integra fama potior fuit, improbus intestabilisque videtur. Metellus, postquam de rebus Vaccæ actis comperit, paullisper mœstus è conspectu abit: dein, ubi ira & ægritudo permixta sunt, cum maxima cura ultimum ire injurias festinat. Legionem, cum qua hiemabat, & quam plurimos potest, Numidas equites pariter cum occasu solis expeditos educit: & postera die circiter horam tertiam pervenit in quamdam planitiem, locis paullo superioribus circumventam. Ibi milites, fessos itineris magnitudine, & jam abnuentis omnia, docet oppidum Vaccam non amplius mille passuum abesse: decere illos reliquum laborem æquo animo pati, dum pro civibus suis, viris fortissimis atque miserrimis, poenas caperent. præterea prædā benignē

gne ostentat. Sic, animis eorum arrectis, equites in primo latere, pedites quam artissime ire, & signa occultare jubet. Vaccenses, ubi animadvertere ad se vorsum exercitum pergere, primo, uti res erat, Metellum esse rati, portas clausere: dein, ubi neque agros vastari, & eos, qui primi aderant, Numidas equites vident, rursus Jugurtham arbitrati, cum magno gaudio obvii procedunt. Equites peditesque, repente signo dato, alii vulgum effusum oppido cedere; alii ad portas festinare; pars turris capere: ira atque spes prædæ amplius, quam lassitudo, posse. Ita Vaccenses biduum modo ex perfidia lætati: civitas magna & opulens poenæ cuncta aux prædæ fuit. Turpilius, quem præfectum oppidi unum ex omnibus profugisse supra ostendimus, iussus à Metello causam dicere, postquam sese parum expurgat, condemnatus verberatusque capite poenas solvit. nam is civis ex Latio erat. Per idem tempus Bomilcar, cujus impulsu Jugurtha deditionem, quam metu dederuit, inceperat, suspectus regi, & ipse eum suspiciens, novas res cupere: ad perniciem ejus dolum quærere: diu noctuque fatigare animum. denique, omnia tentando, socium sibi adjungit Nabdalsam, hominem nobilem, magnis opibus clarum, acceptumque popularibus suis: qui plerumque seorsum ab rege exercitum ducere, & omnis re
exsequi

exsequi solitus erat, quæ Jugurthæ fessio aut majoribus adstricto superaverant; ex quo illi gloria opesque inventæ. Igitur utriusque consilio dies infidiis statuitur: cætera, uti res posceret, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus; quem inter hiberna Romanorum jussus habebat, ne ager inultis hostibus vastaretur. Is postquam, magnitudine facinoris perculsus, ad tempus non venit, metusque rem impediēbat; Bomilcar simul cupidinibus incepta patrandi, & timore socii anxius, ne, omisso vetere consilio, novum quæret, literas ad eum per homines fidelis mittit: in quīs mollitiem socordiamque viri accusare: testari deos, per quos juravisset: monere, ne præmia Metelli in pestem suam converteret; Jugurthæ exitium adesse: cæterum, suane an Metelli virtute periret, id modo agitari: proinde reputaret cum animo suo, præmia an cruciatum mallet. Sed cum ex literæ allatæ, forte Nabdalsa, exercito corpore fessus, in lecto quiescebat; ubi, cognitis Bomilcaris verbis, primo cura, dein, ut ægrum animum solet, somnus cepit. Erat ei Numida quidam, negotiorum curator fidus acceptusque; & omnium consiliorum, nisi novissimi, particeps. Qui, postquam allatas literas audivit, ex consuetudine ratus opera aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum introiit: dormiente illo, epistolam, super caput

caput in pulvino temere positam, fumit,
 ac perlegit; dein propere, cognitis insi-
 diis, ad regem pergit. Nabdalsa, post
 paullo expectatus, ubi neque epistolam
 reperit, & rem omnem, ut acta erat, ex
 perfugis cognovit; primo indicem per-
 sequi conatus; postquam id frustra fuit,
 Jugurtham, placandi gratia, accedit: quæ
 ipse paravisset, perfidia clientis sui facere
 præventum: lacrumans obtestatur per ami-
 citiam, perque sua ante fideliter acta, ne
 super tali scelere suspectum sese haberet.
 Ad ea rex, aliter atque animo gerebat,
 placide respondit. Bomilcare aliisque mul-
 tis, quos socios insidiarum cognoverat, in-
 terfectis, iram oppresserat, ne qua ex eo
 negotio seditio oriretur. Neque post id
 locorum Jugurthæ dies aut nox ulla quieti
 fuit: neque loco, neque mortali cuiquam,
 aut tempori satis credere: civis hostisque
 juxta metuere: circumspectare omnia, &
 omni strepitu pavescere: alio atque alio lo-
 co sæpe, contra decus regium, noctu requi-
 escere: interdum somno excitus, arreptis
 armis, tumultum facere: ita formidine,
 quasi vecordia, exagitari. Igitur Metel-
 lus, ubi de casu Bomilcaris & indicio pa-
 tefacto ex perfugis cognovit, rursus tan-
 quam ad integrum bellum cuncta parat,
 festinatque. Marium, fatigantem de pro-
 fectione, simul & invisum & offensum,
 sibi parum idoneum ratus, domum dimit-
 tit.

tit. Et Romæ plebes, literis, quæ de Metello ac Mario missæ erant, cognitis, volentia de ambobus acceperant. Imperatori nobilitas, quæ antea decori fuerat, invidiæ esse: at illi alteri generis humilitas favorem addiderat: cæterum in utroque magis studia partium, quam bona aut mala sua, moderata. Præterea seditiosi magistratus vulgum exagitare; Metellum omnibus concionibus capitis arcessere; Marii virtutem in majus celebrare. Denique plebes sic accensa, ut opifices agrestisque omnis, quorum res fidesque in manibus fixæ erant, relictis operibus frequentarent Marium, & sua necessaria post illius honorem ducerent. Ita, perculsa nobilitate, post multas tempestates novo homini consulatus mandatur: & postea populus, à tribuno plebis Manlio Mantino rogatus, quem vellet cum Jugurtha bellum gerere, frequens Marium iussit. Sed senatus paullo ante Metello Numidiam decreverat. ea res frustra fuit. Eodem tempore Jugurtha, amissis amicis, quorum plerosque ipse necaverat, cæteri formidine, pars ad Romanos, alii ad regem Bocchum profugerant; cum neque bellum geri sine administris posset, & novorum fidem in tanta perfidia veterum experiri periculosum duceret, varius incertusque agitabatur: neque illi res, neque consilium, aut quisquam hominum satis placebat: itinera præfectosque

que in dies mutare : modo advorsum hostis, interdum in solitudines pergere : sæpe in fuga, at post paullo in armis, spem habere : dubitare, virtuti popularium an fidei minus crederet. Ita, quocumque intenderat, res advorsæ erant. Sed inter eas moras repente se Metellus cum exercitu ostendit. Numidæ ab Jugurtha pro tempore parati instructique sunt : dein prælium incipitur. Qua in parte rex pugnx adest, ibi aliquamdiu certatum ; cæteri omnes ejus milites primo congressu pulsifugatique : Romani signorum & armorum, & aliquanto numero hostium potiti. Nam ferme Numidas in omnibus præliis magis pedes, quam arma, tutatus est. Ea fuga Jugurtha, impensius modis rebus suis diffidens, cum perfugis & partem equitatus in solitudines, dein Thalam pervenit, in oppidum magnum & opulentum : ubi plerique thesauri, filiorumque ejus multus pueritiæ cultus erat. Quæ postquam Metello comperta sunt, quamquam inter Thalam flumenque proximum, in spatio millium quinquaginta, loca arida atque vasta esse cognoverat ; tamen spe patrandi belli, si ejus oppidi potitus foret, omnis asperitates supervadere, ac naturam etiam vincere aggreditur. Igitur omnia jumenta farcinis levare jubet, nisi frumento dierum decem : cæterum utres modo & alia aquæ idonea portari. Præ-

tere

terea conquirat ex agris quam plurimum
 potest domiti pecoris : coque imponit vasa
 cujusque modi, sed pleraque lignea, col-
 lecta ex tuguriis Numidarum. Ad hoc
 finitimis imperat, qui se post regis fugam
 Metello dederant, quam plurimum quis-
 que aquæ portaret : diem, locumque, ubi
 præsto forent, prædicit. Ipse ex flumine,
 quam proxumam aquam oppido esse supra
 diximus, jumenta onerat. Eo modo in-
 structus ad Thalam proficiscitur. Dein
 ubi ad id loci ventum, quo Numidis præ-
 ceperat ; & castra posita munitaque sunt ;
 tanta repente cœlo missa vis aquæ dicitur,
 ut ea modo exercitui satis superque foret.
 Præterea commeatus spe amplior : quia
 Numidæ, sicuti plerique in nova deditio-
 ne, officia intenderant. Cæterum milites re-
 ligione pluvia magis usi : eaque res mul-
 tum animis eorum addidit ; nam rati sese
 dīs immortalibus curæ esse. dein postera
 die, contra opinionem Jugurthæ, ad Tha-
 lam perveniunt. Oppidani, qui se loco-
 rum asperitate munitos crediderant, magna
 atque insolita re perculsi, nihilo segnius
 bellum parare : idem nostri facere. Sed
 rex, nihil jam Metello infectum credens,
 quippe qui omnia arma, tela, loca, tem-
 pora, denique naturam ipsam, cæteris im-
 peritantem, industria vicerat, cum liberis
 & magna parte pecuniæ ex oppido noctu
 profugit : neque postea in ullo loco am-
 plius

plius una die aut una nocte moratus,
 simulabat sese negotii gratia properare;
 cæterum proditionem timebat, quam vi-
 tare posse celeritate putabat. nam talia
 consilia per otium & ex opportunitate capi.
 At Metellus, ubi oppidanos prælio in-
 tentos, simul oppidum & operibus & loco
 munitum videt, vallo fossaque mœnia cir-
 cumvenit. dein jubet locis ex copia ma-
 xime idoneis vineas agere: superque ea
 aggerem jacere, & super aggerem imposi-
 tis turribus opus & administratos tutari.
 Contra hæc oppidani festinare, parare;
 prorsus ab utriusque nihil reliquum fieri.
 Denique Romani, multo ante labore pro-
 liisque fatigati, post dies quadraginta, quam
 eo ventum erat, oppido modo potiti: præ-
 da omnis à perfugis corrupta. Hi post-
 quam murum arietibus feriri, resque suas
 afflictas vident, aurum argentumque &
 alia, quæ prima ducuntur, domum regiam
 comportant: ibi vino & epulis onerati,
 illaque & domum & semet igni corrumpunt;
 & quas victi ab hostibus pœnas
 metuerant, eas ipsi volentes pependere.
 Sed pariter cum capta Thala legati ex op-
 pido Lepti ad Metellum venerant, oran-
 tes uti præsidium præfectumque eo mitte-
 ret: Hamilcarem quemdam, hominem
 nobilem, factiosum, novis rebus studere;
 adversum quem neque imperia magistra-
 tum, neque leges valerent: ni id festi-
 naret,

naret, in summo periculo suam salutem, illorum socios fore. Nam Leptitani, jam inde à principio belli Jugurthini, ad Bestiam consulem, & postea Romam miserant, amicitiam societatemque rogatum. Dein, ubi ea impetrata, semper boni fidelesque mansere: & cuncta à Bestia, Albino, Metelloque imperata gnaviter fecerant. Itaque ab imperatore facile, quæ petebant, adepti. Emissæ eo cohortes Ligurum quatuor, & C. Annius præfectus. Id oppidum ab Sidoniis conditum est, quos accepimus profugos, ob discordias civilis, navibus in eos locos venisse: cæterum situm inter duas Syrtis; quibus nomen ex re inditum. Nam duo sunt finus prope in extrema Africa, impares magnitudine, pari natura: quorum proxima terræ præalta sunt; cætera, uti fors tulit, alta; alia in tempestate vadosa. Nam ubi mare magnum esse & sævire ventis cœpit, limum, arenamque, & saxa ingentia fluctus trahunt; ita facies locorum cum ventis simul mutatur. Syrtis ab tractu nominatæ. Ejus civitatis lingua modo conversa connubio Numidarum. legum cultusque pleraque Sidonica: quæ eo facilius retinebant, quod procul ab imperio regis ætatem agebant. Inter illos & frequentem Numidiam inculti vastique loci erant.

Sed, quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia venimus, non indignum videtur,

videtur, egregium atque memorabile facinus duorum Carthaginiensium memorare. eam rem nos locus admonuit. Quam tempestate Carthaginienses pleræque Africae imperitabant, Cyrenenses quoque magni atque opulenti fuere. Ager in medio arenosus, una specie; neque flumen, neque mons erat, qui finis eorum discerneret: quæ res eos in magno diuturnoque bello inter se habuit. Postquam utrimque legiones, item classes sæpe fusæ fugataeque, & alteri alteros aliquantum attriverant; veriti ne mox victos victoresque defessos alius aggrederetur, per inducias sponsonem faciunt, uti certo die legati domo profiscerentur: quo in loco inter se obvii fuissent, is communis utriusque populi finis haberetur. Igitur duo fratres, Carthagine missi, quibus nomen Philænis erat, maturavere iter pergere: Cyrenenses tardius iere. Id socordiane an casu acciderit, parum cognovi. Cæterum solet in locis illis tempestas haud secus, atque in mari, retinere. Nam, ubi per loca æqualia & nuda gignentium ventus coortus arenam humo excitavit, ea magna vi agitata, ora oculosque implere: ita, prospectu impedito, morari iter. Postquam Cyrenenses aliquanto posteriores se esse vident, & ob rem corruptam domi poenas metuunt; criminari Carthaginienses, ante tempus domo digressos; conturbare rem;

demi-

denique omnia malle, quam victi abire. Sed cum Pœni aliam conditionem, tantummodo æquam, peterent, Græci optionem Carthaginiensium faciunt; uti vel illi, quos finis populo suo peterent, ibi vivi obruerentur; vel eadem conditione sese, quem in locum vellent, processuros. Philæni, conditione probata, seque vitamque suam reipublicæ condonavere: ita vivi obruti. Carthaginienses in eo loco Philænis fratribus aras consecravere: aliique illis domi honores instituti. Nunc ad rem redeo.

Jugurtha, postquam amissa Thala nihil fatis firmum contra Metellum putat, per magnas solitudines cum paucis profectus, pervenit ad Gætulos, genus hominum ferum incultumque, & eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in unum cogit: ac paullatim consuefacit ordines habere, signa sequi, imperium observare, item alia militaria facere. Præterea regis Bocchi proximos magnis muneribus & majoribus promissis ad studium sui perducit; quâ adjutoribus regem aggressus, impellit ut advorsum Romanos bellum suscipiat. Id ea gratia facilius proniusque fuit, quod Bocchus initio hujusce belli legatos Romam miserat, foedus & amicitiam petitem. Quam rem opportunissimam incepto belli pauci impediterant, cæci avaritia, quâ omnia honesta at-

que

que inhonesta vendere mos erat. Etiam
 antea Jugurthæ filia Bocchi nupserat. Ve-
 rum ea necessitudo apud Numidas Ma-
 rosque levis ducitur: quod singuli pro-
 opibus, quisque quam plurimas uxores
 denas alii, alii plures habeant; sed rege
 eo amplius. Ita animus multitudine di-
 trahitur; nullam pro socia obtinet: par-
 ter omnes viles sunt. Igitur in locum
 ambobus placitum exercitus conveniunt.
 Ibi, fide data & accepta, Jugurtha Boc-
 chi animum oratione accendit: Romanos
 injustos, profunda avaritia, communem
 omnium hostis esse; eandem illos causam
 belli cum Boccho habere, quam secum &
 cum aliis gentibus, lubidinem imperitandi
 quæ omnia regna adversa sint: tum sese
 paullo ante Carthaginenses, item Regem
 Persen, post, uti quisque opulentissimum
 videatur, ita Romanis hostem fore. His
 atque aliis talibus dictis, ad Cirtam oppi-
 dum iter constituunt: quod ibi Q. Me-
 tellus prædam captivosque & impedimenta
 locaverat. Ita Jugurtha ratus, aut, cap-
 urbe, operæ pretium fore; aut, si Roma-
 nus auxilio suis venisset, prælio sese ce-
 turos. nam callidus id modo festinabat
 Bocchi pacem imminuere; ne, moras ag-
 tando, aliud, quam bellum, mallet. Im-
 perator, postquam de regum societate
 cognovit, non temere, neque uti sæpe jam
 victo Jugurtha consueverat, omnibus locis
 :

pugnandi

pugnandi copiam facit: cæterum, haud
 procul ab Cirta castris munitis, reges op-
 peritur; melius esse ratus, cognitis Mau-
 ris, quoniam is novus hostis accesserat, ex
 commodo pugnam facere. Interim Roma
 per literas fit certior, Mario provinciam
 Numidiam datam. nam consulem factum
 ante acceperat. Quibus rebus supra bo-
 num atque honestum percussus, neque la-
 crumas tenere, neque moderari linguam:
 vir egregius in aliis artibus, nimis molli-
 ter ægritudinem pati. Quam rem alii in
 superbiam vortebant: alii bonum inge-
 nium contumelia accensum esse: multi,
 quod jam parta victoria ex manibus eripe-
 retur. nobis satis cognitum, illum magis
 honore Marii, quam injuria sua, excrucia-
 tum; neque tam anxie laturum fuisse, si
 adempta provincia alii, quam Mario, tra-
 deretur. Igitur, eo dolore impeditus, &
 quia stultitiæ videbatur alienam rem peri-
 culo suo curare, legatos ad Bocchum mit-
 tit, postulatum, ne sine causâ hostis po-
 pulo Romano fieret: habere eum magnam
 copiam societatis amicitiaque conjungen-
 dæ, quæ potior bello esset: quamquam
 opibus suis confideret, tamen non debere
 incerta pro certis mutare: omne bellum
 sumi facile, cæterum ægerrime definere:
 non in ejusdem potestate initium ejus &
 finem esse: incipere cuivis etiam ignavo
 licere; deponi, cum victores velint: pro-
 inde

inde sibi regnoque suo consuleret; neque
 florentis res suas cum Jugurthæ perditis
 misceret. Ad ea rex satis placide verba
 facit: sese pacem cupere, sed Jugurthæ
 fortunarum misereri: si eadem illi copia
 fieret, omnia conventura. Rursus im-
 perator, contra postulata Bocchi, nuncios
 mittit. Ille probare partim, alia abnuere.
 Eo modo, sæpe ab utroque missis remissis-
 que nunciis, tempus procedere; & ex
 Metelli voluntate bellum intactum trahi.
 At Marius, uti supra diximus, cupien-
 tissima plebe consul factus, postquam ex
 provinciam Numidiam populus jussit, an-
 tea jam infestus nobilitati, tum vero mul-
 tus atque ferox instare: singulos modo
 modo universos lædere: dictitare, sese
 consulatum ex victis illis quasi spolia ce-
 pisse; alia præterea magnifica pro se & il-
 lis dolentia: interim, quæ bello opus
 erant, prima habere: postulare legionibus
 supplementum: auxilia à populis, & re-
 gibus, sociisque accersire: præterea ex
 Latio fortissimum quemque, plerosque mi-
 litia, paucos fama cognitos accire, & am-
 biundo cogere homines emeritis stipen-
 diis secum proficisci. Neque illi senatus
 quamquam adversus erat, de ullo negotio
 negare audebat: cæterum supplementum
 etiam lætus decreverat: quia, neque plebs
 militia volenti putabatur, & Marius
 belli usum aut studia vulgi amissurus.

ea res frustra sperata. Tanta lubido cum
 Mario cundi plerosque invaserat. sese quis-
 que præda locupletem fore, victorem do-
 mum rediturum, alia hujuscemodi animis
 trahebant: & eos non paullum oratione
 sua Marius arrexit. Nam postquam,
 omnibus, quæ postulaverat, decretis, mi-
 lites scribere vult, hortandi causa, simul
 & nobilitatem, uti consueverat, exagi-
 tandi, concionem populi advocavit. de-
 inde hoc modo disseruit:

"Scio ego, Quirites, plerosque non
 "isdem artibus imperium à vobis petere,
 "&, postquam adepti sunt, gerere: pri-
 "mo industrios, supplices, modicos esse;
 "dein per ignaviam & superbiam ætatem
 "agere. sed mihi contra videtur. Nam,
 "quo universa respublica pluris est quam
 "consulatus aut prætura, eo majore cura
 "illam administrari, quam hæc peti, de-
 "bere. Neque me fallit, quantum cum
 "maximo beneficio vestro negotii susti-
 "neam. Bellum parare, simul & ærario
 "parcere; cogere ad militiam eos, quos
 "nolis offendere; domi forisque omnia
 "curare; & ea agere inter invidos, oc-
 "cursantis, factiosos, opinione, Quirites,
 "asperius est. Ad hoc, alii, si deliquere,
 "vetus nobilitas, majorum facta fortia,
 "cognatorum & adfinium opes, multæ cli-
 "entelæ, omnia hæc præsidio adsunt: mi-
 "hi spes omnes in memet sitæ; quas ne-
 "cess:

"cesse est & virtute & innocentia tutari.
 "nam alia infirma sunt. Et illud intel-
 "lego, Quirites, omnium ora in me con-
 "versa esse, æquos bonosque favere :
 "quippe benefacta mea reipublicæ proce-
 "dunt : nobilitatem locum invadendi
 "querere. Quo mihi acrius adnitendum
 "est, uti neque vos capiamini, & illi
 "frustra sint. Ita ad hoc ætatis à pueritia
 "fui, ut omnis labores, pericula consueta
 "habeam. Quæ ante vestra beneficia gra-
 "tuito faciebam, ea uti, accepta mercede,
 "deferam, non est consilium, Quirites.
 "Illis difficile est in potestatibus tempera-
 "re, qui per ambitionem sese probos simu-
 "lavere : mihi, qui omnem ætatem in optu-
 "mis artibus egi, bene facere jam ex con-
 "suetudine in naturam vertit. Bellum me
 "gerere cum Jugurtha jussistis : quam
 "rem nobilitas ægerrime tulit. Quælo,
 "reputate cum animis vestris, num id mu-
 "tari melius sit, si quem ex illo globo no-
 "bilitatis ad hoc aut aliud tale negotium
 "mittatis, hominem veteris prosapiæ, ac
 "multarum imaginum, & nullius stipen-
 "dii ; scilicet ut in tanta re ignarus omnium
 "trepidet, festinet,umat aliquem ex po-
 "pulo monitorem officii sui. Ita plerum-
 "que evenit : uti, quem vos imperare
 "jussistis, is sibi imperatorem alium quæ-
 "rat. At ego scio, Quirites, qui, post-
 "quam consules facti sunt, acta majorum

" & Græcorum militaria præcepta legere
 " cœperint; homines præposterii. nam ge-
 " rere, quam fieri, tempore posterius, re
 " atque usu prius est. Comparate nunc,
 " Quirites, cum illorum superbia me ho-
 " minem novum. Quæ illi audire & le-
 " gere solent, eorum partem vidi, alia
 " egomet gessi. quæ illi literis, ea ego
 " militando didici. nunc vos existumate,
 " facta an dicta pluris sint. Contemnunt
 " novitatem meam, ego illorum ignaviam.
 " Mihi fortuna, illis probra objectantur.
 " Quamquam ego naturam unam & com-
 " munem omnium existumo, sed fortissu-
 " mum quemque generosissimum esse. Ac
 " si jam ex patribus Albinus aut Bestiæ
 " quæri posset, me ne an illos ex se gigni
 " maluerint: quid responsuros creditis,
 " nisi, sese liberos quam optimos voluisse?
 " Quod si jure despiciunt me; faciant
 " idem majoribus suis: quibus, uti mihi,
 " ex virtute nobilitas cœpit. Invident
 " honori meo: ergo invideant labori, in-
 " nocentiæ, periculis etiam meis; quo-
 " niam per hæc illum cepi. Verum homi-
 " nes corrupti superbia ita ætatem agunt,
 " quasi honores vestros contemnant: ita
 " hos petunt, quasi honeste vixerint. Næ
 " illi falsi sunt, qui diversissimas res pariter
 " expectant, ignaviæ voluptatem & præ-
 " mia virtutis. Atque etiam, cum apud
 " vos aut in senatu verba faciunt, plera-

"que oratione maiores suos extollunt ;
 "eorum fortia facta memorando clario-
 "res sese putant : quod contra est. Nam,
 "quanto vita illorum præclarior , tan-
 "to horum socordia flagitiosior. Et pro-
 "fecto ita se res habet. Majorum glo-
 "ria posteris lumen est, neque bona ne-
 "que mala eorum in occulto patitur.
 "Hujusce rei ego inopiam patior, Qui-
 "rites. Verum id , quod multo præ-
 "clarius est, meamet facta mihi dicere
 "licet. Nunc videte, quam iniqui sint.
 "Quod ex aliena virtute sibi arrogant, id
 "mihi ex mea non concedunt : scilicet
 "quia imagines non habeo, & quia mihi
 "nova nobilitas est ; quam certe peperisse
 "melius est, quam acceptam corrupisse.
 "Equidem ego non ignoro, si jam mihi
 "respondere velint, abunde illis facundam
 "& compositam orationem fore. Sed in
 "maximo vestro beneficio, cum omnibus
 "locis me vosque maledictis lacerent,
 "non placuit reticere : ne quis modestiam
 "in conscientiam duceret. Nam me qui-
 "dem ex animi sententia nulla oratio læ-
 "dere potest. Quippe vera, necesse est
 "bene prædicet : falsam vita moresque
 "mei superant. Sed quoniam vestra con-
 "filia accusantur, qui mihi summum ho-
 "norem & maximum negotium impo-
 "suisistis ; etiam atque etiam reputate, num
 "id poenitendum sit. Non possum, fidei
 "caussa,

"caussa, imagines, neque triumphos, aut
 "consulatus majorum meorum ostentare :
 "at, si res postulet, hastas, vexillum, pha-
 "leras, alia dona militaria, præterea cic-
 "trices adverso corpore. Hæ sunt meæ
 "imagines, hæc nobilitas, non hæreditate
 "relicta, ut illis ; sed quæ ego plurimis
 "meis laboribus & periculis quæsiui. Non
 "sunt composita verba mea. Parum id
 "facio. Ipsa se virtus satis ostendit : illis
 "artificio opus est, uti turpia facta ora-
 "tione tegant. Neque literas Græcas di-
 "dici. parum placebat eas discere, quippe
 "quæ ad virtutem doctoribus nihil pro-
 "fuerunt. At illa multo optuma reipu-
 "blicæ doctus sum ; hostis ferire, præsi-
 "dia agitare, nihil metuere nisi turpem
 "famam ; hiemem & æstatem juxta pati,
 "humi requiescere ; eodem tempore ino-
 "piam & laborem tolerare. His ego præ-
 "ceptis milites hortabor : neque illos arcte
 "colam, me opulenter ; neque gloriam
 "meam laborem illorum faciam. Hoc
 "est utile, hoc civile imperium. Nam-
 "que, cum tute per mollitiem agas, exer-
 "citum supplicio cogere, hoc est, domi-
 "num, non imperatorem esse. Hæc at-
 "que talia majores vestri faciundo, seque
 "remque publicam celebravere. Quis no-
 "bilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos
 "illorum æmulos contemnit ; & omnis
 "honores non ex merito, sed quasi debi-

"tos, à vobis repetit. Cæterum homi-
 "nes superbissimum procul errant. Majo-
 "res eorum omnia, quæ licebat, illis reli-
 "quere; divitias, imagines, memoriam
 "sui præclaram. virtutem non reliquere;
 "neque peterant. Ea sola neque datur
 "dono, neque accipitur. Sordidum me
 "& incultis moribus ajunt: quia parum
 "scite convivium exorno; neque histrio-
 "nem ullum, neque pluris precii coquum,
 "quam villicum, habeo. quæ mihi lubet
 "confiteri, Quirites. Nam & ex parente
 "meo & ex aliis sanctis viris ita accepi,
 "munditias mulieribus, viris laborem con-
 "venire; omnibusque bonis oportere plus
 "gloriæ, quam divitiarum, esse: arma,
 "non supellectilem, decori esse. Quin
 "ergo, quod juvat, quod carum æstumant,
 "id semper faciant: ament, potent: ubi
 "adulescentiam habuere, ibi senectutem
 "agant, in conviviis, dediti ventri, & tur-
 "pissimæ parti corporis: sudorem, pul-
 "verem, & alia talia relinquant nobis,
 "quibus illa epulis jucundiora sunt. Ve-
 "rum non ita est. Nam, ubi se flagitiis
 "dedecoravere turpissimum viri, bonorum
 "præmia creptum eunt. Ita injustissime
 "luxuria & ignavia, pessimæ artes, illis,
 "qui coluere eas, nihil officiant; reipu-
 "blicæ innoxia cladi sunt. Nunc, quo-
 "niam illis, quantum mores mei, non il-
 "lorum flagitia poscebant, respondi; pauca
 "de

“de republica loquar. Primum omnium
 “de Numidia bonum habete animum,
 “Quirites. Nam quæ ad hoc tempus Ju-
 “gurtham tutata sunt, omnia removistis,
 “avaritiam, imperitiam, superbiam. Dein
 “exercitus ibi est locorum sciens; sed me-
 “hercule magis strenuus, quam felix. nam
 “magna pars ejus avaritia aut temeritate
 “ducum attrita est. Quamobrem vos, qui-
 “bus militaris ætas est, adnitimini me-
 “cum, & capeffite rempublicam; neque
 “quemquam ex calamitate aliorum aut
 “imperatorum superbia metus ceperit.
 “Egomet in agmine, in proelio consultor
 “idem, & socius periculi vobiscum adero:
 “meque vosque in omnibus rebus juxta
 “geram. Et profecto, dls juvantibus,
 “omnia matura sunt, victoria, præda, laus:
 “quæ si dubia aut procul essent, tamen
 “omnis bonos reipublicæ subvenire decet.
 “Etenim nemo ignavia immortalis factus:
 “neque quisquam parens liberis, ut æterni
 “forent, optavit; magis, uti boni hone-
 “stique vitam exigent. Plura dicerem,
 “Quirites, si timidis virtutem verba adde-
 “rent. nam strenuis abunde dictum puto.

Hujuscemodi oratione habita, Marius,
 postquam plebis animos arrectos videt,
 propere commeatu, stipendio, armis,
 aliisque utilibus navis onerat: cum his
 A. Manlium legatum proficisci jubet. Ipse
 interea milites scribere, non more majo-

rum, neque ex classibus, sed uti cuiusque
 lubido erat, capite centos plerosque. id
 factum alii inopia bonorum, alii per am-
 bitionem consulis memorabant; quod ab
 eo genere celebratus auctusque erat, &
 homini potentiam quærenti egentissimus
 quisque opportunissimus, cui neque sua
 curæ (quippe quæ nulla sunt) & omnia
 cum precio honesta videntur. Igitur Ma-
 rius cum aliquanto majore numero, quam
 decretum erat, in Africam profectus, pau-
 cis diebus Uticam advehitur. Exercitus
 ei traditur à P. Rutilio legato. nam Me-
 tellus conspectum Marii fugerat; ne vi-
 deret ea, quæ audita animus tolerare ne-
 quiverat. Sed consul, expletis legionibus
 cohortibusque auxiliariis, in agrum ferti-
 lem & præda onustum proficiscitur. O-
 mnia ibi capta militibus donat: dein ca-
 stella & oppida, natura & viris parum mu-
 nita, aggreditur: proelia multa, cæterum
 alia levia aliis locis facere. Interim novi
 milites sine metu pugnae adesse: videre
 fugientis capi aut occidi: fortissimum
 quemque tutissimum: armis libertatem,
 patriam parentesque, & alia omnia tegi;
 gloriam atque divitias quæri. Sic brevi
 spatio novi veteresque coaluere, & virtus
 omnium æqualis facta. At reges, ubi de
 adventu Marii cognoverunt, diversi in lo-
 cos difficilis abeunt. Ita Jugurthæ placue-
 rat, speranti, mox effusos hostis invadi
 posse:

posse: Romanos, sicuti plerosque, remoto metu laxius licentiusque futuros. Metellus interea Romam profectus, contra spem suam, lætissimis animis excipitur; plebi patribusque, postquam invidia decesserat, juxta carus. Sed Marius impigre prudenterque suorum & hostium res pariter attendere; cognoscere quid boni utrisque, aut contra esset; explorare itinera regum; consilia & insidias eorum antevenire; nihil apud se remissum, neque apud illos tutum pati. Itaque & Gætulos & Jugurtham, ex fociis nostris prædas agentis, sæpe aggressus in itinere fuderat; ipsumque regem, haud procul ab oppido Cirta, armis exuerat. Quæ postquam gloriosa modo, neque belli patrandi cognovit; statuit urbis, quæ viris aut loco pro hostibus & adversum se opportunissimæ erant, singulas circumvenire: ita Jugurtham aut præfidiis nudatum iri, si ea pateretur, aut proelio certaturum. Nam Bocchus nuncios sæpe ad eum miserat, velle populi Romani amicitiam, ne quid ab se hostile timeret. Id simulaverit ne, quo improvisus gravior accederet, an mobilitate ingenii pacem atque bellum mutare solitus, parum exploratum est. Sed consul, uti statuerat, oppida castellaque munita adire: partim vi, alia metu, aut præmia ostentando, avortere ab hostibus. Ac primo mediocria gerebat, existumans Jugurtham

ob suos tutandos in manus venturum. Sed, ubi illum procul abesse & aliis negotiis intentum accepit, majora & magis aspera aggredi tempus visum est. Erat inter ingentis solitudines oppidum magnum atque valens, nomine Capsa: cujus conditor Hercules Libys memorabatur. Ejus cives apud Jugurtham immunes, levi imperio, & ob ea fidelissimi habebantur: muniti advorsum hostis, non mœnibus modo & armis atque viris, verum etiam multo magis locorum asperitate. Nam præter oppido propinqua, alia omnia vasta, inculta, egentia aquæ, infesta serpentibus; quarum vis, sicut omnium ferarum, inopia cibi acrior: ad hoc, natura serpentium ipsa perniciofa, siti magis, quam alia re, accenditur. Ejus potiundi Marium maxuma cupido invaserat, cum propter usum belli, tum quia res aspera videbatur: & Metellus oppidum Thalami magna gloria ceperat, haud dissimiliter situm munitumque; nisi quod apud Thalam non longe à mœnibus aliquot fontes erant. Capenses una modo, atque ea intra oppidum jugi aqua, cætera pluvia utebantur. Id ibique, & in omni Africa, quæ procul à mari incultius agebat, eo facilius tolerabatur, quia Numidæ plerumque lacte & ferina carne vescebantur; & neque falem, neque alia gulæ irritamenta quærebant. Cibus illis advorsum famem & sitim, non
lubidini

lubidini neque luxuriæ erat. Igitur consul, omnibus exploratis, credo dls fretus, (nam contra tantas difficultates consilio satis providere non poterat) quippe etiam frumenti inopia tentabatur, quod Numidæ pabulo pecoris magis, quam arvo, student; &, quodcumque natum fuerat, jussu regis in loca munita contulerant: ager autem aridus & frugum vacuus ea tempestate; (nam æstatis extremum erat) tamen pro rei copia satis providenter exornat: pecus omne, quod superioribus diebus præda fuerat, equitibus auxiliariis agendum attribuit: A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi stipendium & commeatum locaverat, ire jubet: dicitque se prædabundum post paucos dies eodem venturum. Sic, incepto suo occultato, pergit ad flumen Tanaim. Cæterum in itinere quotidie pecus exercitui, per centurias, item turmas, æqualiter distribuerat; &, ex coriis utres uti fierent, curabat: simul & inopiam frumenti lenire, & ignaris omnibus parare quæ mox usui forent. denique sexto die, cum ad flumen ventum est, maxuma vis utrius effecta. Ibi castris levi munimento positis, milites cibum capere, atque, uti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse jubet; omnibus sarcinis abjectis, aqua modo seque & jumenta onerare. Dein, postquam tempus visum, castris egreditur;

egreditur ; noctemque totam itinere facto confedit. Idem proxima facit. Dein tertia multo ante lucis adventum pervenit in locum tumultuosum, ab Capſa non amplius duum millium intervallo : ibique, quam occultissime potest, cum omnibus copiis opperitur. Sed, ubi dies cœpit ; & Numidæ, nihil hostile metuentes, multi oppido egressi ; repente omnem equitatum & cum his velocissimos pedites cursu tendere ad Capſam, & portas obsidere jubet : deinde ipse intentus propere sequi, neque milites prædari sinere. Quæ postquam oppidani cognovere ; res trepidæ, metus ingens, malum improvisum, ad hoc pars civium extra mœnia in hostium potestate, coëgere uti deditionem facerent. Cæterum oppidum incensum, Numidæ puberes interfecti, alii omnes venundati, præda militibus divisa. Id facinus contra jus belli non avaritia neque scelere consulis admissum ; sed quia locus Jugurthæ opportunus, nobis aditu difficilis ; genus hominum mobile, insidum, ante neque beneficio neque metu coërcitum. Postquam tantam rem Marius sine ullo suorum incommodo patravit ; magnus & clarus antea, major atque clarior haberi cœpit. Omnia non bene consulta in virtutem trahebantur. Milites modesto imperio habiti, simul & locupletes, ad cœlum ferre : Numidæ magis, quam mortalem, timere : postremo omnes

omnes socii atque hostes credere, illi aut mentem divinam esse, aut deorum nutu cuncta portendi. Sed consul, ubi ea res bene evenit, ad alia oppida pergit; pauca, repugnantibus Numidis, capit. plura, deserti propter Capsensium miserias, igni corrumpit. luctu atque cæde omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento, aliam rem aggreditur, non eadem asperitate, qua Capsensium, cæterum haud secus difficilem. Namque haud longe à flumine Mûlucha, quod Jugurthæ Bocchique regnum disjungebat, erat inter cæteram planitiem mons saxeus, mediocri castello, satis patens, in immensum editus, uno perangusto aditu relicto: nam omnis natura, velut opere atque consulto, præceps. Quem locum Marius, quod ibi regis thesauri erant, summa vi capere intendit: sed ea res forte, quam consilio, melius gesta. Nam castello virorum atque armorum satis magna vis, & frumenti, & fons aquæ: aggeribus, turribusque, & aliis machinationibus locus importunus. Iter castellanorum angustum admodum, utrimque præcisum. Vineæ cum ingenti periculo frustra agebantur. nam cum eæ paullo processerant, igni aut lapidibus corrumpebantur. Milites neque pro opere consistere, propter iniquitatem loci: neque inter vineas sine periculo administrare: optumus quisque cadere aut lauciari,

fauciari, cæteris metus augeri. At Ma-
 rius, multis diebus & laboribus consump-
 ptis, anxius trahere cum animo suo, omit-
 teret ne inceptum, quoniam frustra erat;
 an fortunam opperiretur, qua sæpe prospere
 usus fuerat. Quæ cum multos dies no-
 ctisque æstuans agigaret, forte quidam Li-
 gus, ex cohortibus auxiliariis miles grega-
 rius, castris aquatum egressus, haud pro-
 cul ab latere castelli, quod advorsum præ-
 liantibus erat, animadvertit inter saxa re-
 pentis cochleas: quarum cum unam atque
 alteram, dein plures peteret studio le-
 gundi, paullatim prope ad summum mon-
 tis egressus est: ubi postquam solitudinem
 intellexit; more humanæ cupidinis ignara
 visundi, animum vortit. Et forte in eo
 loco grandis ilex coaluerat inter saxa,
 paullulum modo prona, dein flexa atque
 aucta in altitudinem, quo cuncta gigen-
 tium natura fert: cujus ramis modo, modo
 eminentibus faxis nifus Ligus, castelli pla-
 nitiem perferibit; quod cuncti Numidæ
 intenti præliantibus aderant. Exploratis
 omnibus, quæ mox usui fore ducebat, eo-
 dem regreditur; non temere, ut escende-
 rat, sed tentans omnia & circumspiciens.
 Itaque Marium propere adit: acta edocet:
 hortatur, ab ea parte, qua ipse descende-
 rat, castellum tentet: pollicetur sese iti-
 neris periculique ducem. Marius cum Li-
 gure, promissa ejus cognitum, ex præsentibus

bus
 erat
 ciav
 lum
 & c
 loci
 qui
 que
 pro
 præ
 tisq
 rum
 ab
 cap
 nifu
 ga
 ex
 quo
 Lig
 em
 lev
 dur
 nu
 fing
 ipse
 nifi
 fæp
 dei
 ado
 tan
 ab
 bu

bus misit: quorum uti cujusque ingenium erat, ita rem difficilem aut facilem renunciavere. Consul animus tamen paullulum arrectus. Itaque ex copia tubicinum & cornicinum quinque numero quam velocissimos delegit, & cum his, præsidio qui forent, quatuor centuriones: omnisque Liguri parere jubet: & ei negotio proximum diem constituit. Sed ubi ex præcepto tempus visum; paratis compositisque omnibus, ad locum pergit. Cæterum illi, qui centuriis præerant, prædocti ab duce, arma ornatumque mutaverant, capite atque pedibus nudis, uti prospectus nilusque per laxa facilius foret: super terga gladii & scuta; verum ea Numidica ex coriis ponderis gratia, simul & offensa quo lenius streperent. Igitur prægrediens Ligus saxa, & si quæ vetustate radices eminebant, laqueis vinciebat; quibus allevati milites facilius escenderent: interdum timidos insolentia itineris levare manu: ubi paullo asperior adscensus erat, singulos præ se inermes mittere; dein ipse cum illorum armis sequi: quæ dubia nisi videbantur, potissimum tentare: ac sæpius eadem adscendens ac descendens, dein statim digrediens, cæteris audaciam addere. Igitur, diu multumque fatigati, tandem in castellum perveniunt, desertum ab ea parte; quod omnes, sicut aliis diebus, adversum hostis aderant. Marius, ubi

ubi ex nunciis, quæ Ligus egerat, cognovit; quamquam toto die intentos proelio Numidas habuerat, tum vero cohortatus milites, & ipse extra vineas egressus, testudine acta succedere, & simul hostem tormentis sagittariisque & funditoribus eminus terrere. At Numidæ, sæpe antea vineis Romanorum subversis, item incensis, non castelli mœnibus sese tutabantur; sed pro muro dies noctisque agitare, maledicere Romanis, ac Mario vecordiam obiectare, militibus nostris Jugurthæ servitium minari, secundis rebus feroces esse. Interim, Romanis omnibus hostibusque proelio intentis, magna vi utrimque, pro gloria atque imperio his, illis pro salute certantibus, repente à tergo signa canere: ac primo mulieres, & pueri, qui visum processerant, fugere; deinde, uti quisque muro proximus erat; postremo cuncti armati inermesque. Quod ubi accidit, eo acrius Romani instare, fundere, ac plerosque tantummodo fauciare, dein super occisorum corpora vadere, avidi gloriæ certantes murum petere; neque quemquam omnium præda morari. Sic forte correctæ Marii temeritas, gloriam ex culpa invenit. Cæterum, dum ea res geritur, L. Sulla quæstor cum magno equitatu in castra venit: quod, ut ex Latio & à fociis cogeret, Romæ relictus erat. Sed quoniam nos tanti viri res admonuit; idoneum

BELLUM JUGURTHINUM. 163

neum visum est, de natura cultuque ejus paucis dicere. Neque enim alio loco de Sullæ rebus dicturi sumus: & L. Sisenna optume & diligentissime omnium, qui eas res dixere, persecutus, parum mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sulla gentis patriciæ nobilis fuit, familia prope jam extincta majorum ignavia, literis Græcis atque Latinis juxta atque doctissime eruditus, animo ingenti, cupidus voluptatum, sed gloriæ cupidior: otio luxurioso esse; tamen ab negotiis numquam voluptas remorata, nisi quod de uxore potuit honestius consuli: facundus, callidus, & amicitia facilis: ad simulanda negotia altitudo ingenii incredibilis: multarum rerum ac maxime pecuniæ largitor: atque illi, felicissimo omnium ante civilem victoriam, numquam super industriam fortuna fuit: multique dubitavere, fortior an felicior esset. Nam, postea quæ fecerit, incertum habeo, pudeat magis an pigeat disse- rere. Igitur Sulla, uti supra dictum est, postquam in Africam atque in castra Mar- rii cum equitatu venit, rudis antea & igna- rus belli, solertissimus omnium in paucis tempestatibus factus est. Ad hoc, milites benigne appellare: multis rogantibus, aliis per se ipse dare: beneficia invitus acci- pere; sed ea properantius, quam æs mu- tuum, reddere, ipse ab nullo repetere: magis id laborare, ut illi quam plurimi deberent:

deberent : joca atque seria cum humil-
 mis agere : in operibus , in agmine , at-
 que ad vigilias multus adesse : neque in-
 terim , quod ambitio prava solet , consulis
 aut cujusquam boni famam lædere : tan-
 tummodo neque consilio neque manu pri-
 orem alium pati : plerosque antevenire.
 Quibus rebus & artibus brevi Mario mi-
 litibusque carissimus factus. At Jugurtha,
 postquam oppidum Capsam, aliosque lo-
 cos munitos & sibi utiles, simul & ma-
 gnâ pecuniam amiserat, ad Bocchum
 nuncios mittit, quam primum in Numi-
 diam copias adduceret : proelii faciendi
 tempus adesse. Quem ubi cunctari acce-
 pit, dubium belli atque pacis rationes tra-
 here : rursus , ut antea , proximos ejus
 donis corrumpit : ipsique Mauro pollice-
 tur Numidiæ tertiam partem, si aut Ro-
 mani Africa expulsi, aut, integris suis fini-
 bus, bellum compositum foret. Eo præ-
 mio illectus Bocchus cum magna multi-
 tudine Jugurtham accedit. Ita, amborum
 exercitu conjuncto, Marium, jam in hi-
 berna proficiscentem , vix decima parte
 diei reliqua, invadunt ; rati noctem, quæ
 jam aderat, victis sibi munimento fore ;
 & , si vicissent, nullo impedimento, quia
 locorum scientes erant : contra Romanis
 utrumq; casum in tenebris difficiliorem fo-
 re. Igitur simul consul ex multis de hostium
 adventu cognovit, & ipsi hostes aderant :

&

& prius quam exercitus aut instrui aut far-
 cinas colligere, denique, ante quam signum
 aut imperium ullum accipere quivit, equi-
 tes Mauri atque Gætuli, non acie, neque
 ullo more prælii, sed catervatim, uti
 quosque fors conglobaverat, in nostros in-
 currunt. Qui omnes, trepidi improvise
 metu, attamen virtutis memores, aut ar-
 ma capiebant, aut capientis alios ab hosti-
 bus defensabant: pars equos descendere,
 obviam hostibus ire: pugna latrocinio ma-
 gis, quam prælio, similis fieri: sine signis,
 sine ordinibus, equites pedites permisti,
 cedere alios, alios obtruncare: multos
 contra adversos acerrume pugnantes ab
 tergo circumvenire: neque virtus neque
 arma satis tegere; quod hostes numero
 plures & undique circumfusi erant. de-
 nique Romani veteres novique, & ob ea
 scientes belli, si quos locus aut casus con-
 junxerat, orbis facere: atque ita ab omni-
 bus partibus simul tecti & instructi ho-
 stium vim sustentabant. Neque in eo tam
 aspero negotio Marius territus, aut magis,
 quam antea, demisso animo fuit; sed cum
 turma sua, quam ex fortissimis magis,
 quam familiarissimis, paraverat, vagari
 passim: ac modo laborantibus suis succur-
 rere, modo hostis, ubi confertissimi ob-
 stiterant, invadere: manu consulere mi-
 litibus, quoniam imperitare conturbatis
 omnibus non poterat. Jamque dies con-
 sumptus

sumptus erat, cum tamen barbari nihil remittere; atque, uti reges præceperant, noctem pro se rati, acrius insulare. Tum Marius ex copia rerum consilium trahit: atque, uti suis receptui locus esset, collis duos propinquos inter se occupat. Quorum in uno, castris parum amplo, fontis aquæ magnus erat: alter usui opportunus, quia, magna parte editus & præceps, paucis munimenta egebat. Cæterum apud aquam Sullam cum equitibus noctem agitare jubet. Ipse milites dispersos paullatim, neque minus hostibus conturbatis, in unum contrahit: dein cunctos pleno gradu in collem subducit. Ita reges, loci difficultate coacti, proelio deterrentur: neque tamen suos longius abire sinunt; sed, utroque colle multitudine circumdato, effusi confedere. Dein, crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari more suo lætari, exsultare, strepere vocibus: & ipsi duces feroces, quod non fugere, ac pro victoribus agere. Sed ea cuncta Romanis ex tenebris & editioribus locis facili visu, magnoque hortamento erant. Plurimum vero Marius imperitia hostium confirmatus, quam maximum silentium haberi jubet: ne signa quidem, uti per vigiliis solebant, canere: dein, ubi lux adventabat, defessis jam hostibus ac paullo ante somno captis, de improvviso vectigalis, item cohortium, turmarum, legionum tubicines

tubicines simul omnis signa canere, milites clamorem tollere, atque portis erumpere. Mauri atque Gætuli, ignoto atque horribili sonitu repente exciti, neque fugere neque arma capere, neque omnino facere aut providere quidquam poterant. Ita cunctos strepitu, clamore, nullo subveniente, nostris instantibus, tumultu, terrore, formidine, quasi vecordia ceperat: denique omnes fusi fugatique: arma & signa militaria pleraque capta: pluresque eo proelio, quam omnibus superioribus, interempti. nam somno & metu insolito impedita fuga. Dein Marius, uti cœperat, in hiberna proficiscitur; quæ propter commeatum in oppidis maritimis agere decreverat: neque tamen victoria socors aut insolens factus; sed pariter atque in conspectu hostium quadrato agmine incedere. Sulla cum equitatu apud dextumos, in sinistra parte A. Manlius cum funditoribus & sagittariis, præterea cohortis Ligurum curabat: primos & extremos cum expeditis manipulis tribunos locaverat. Perfugæ, regionum scientissimi, hostium iter explorabant. Simul consul, quasi nullo imposito, omnia providere: apud omnis adesse, laudare, increpare merentis. Ipse armatus intentusque item milites cogebat: neque secus, atque iter faceret, castra munire, excubitum in porta cohortis ex legionibus, pro castris equites auxilia-

auxiliarios mittere : præterea alios super vallum in munimentis locare, vigilias ipse circuire, non tam diffidentia futuri, quam imperavisset, quam uti militibus exæquatus cum imperatore labos volentibus esset. Et sane Marius, illoque aliisque temporibus Jugurthini belli, pudore magis, quam malo, exercitum coercerebat : quod multi per ambitionem fieri aiebant : pars quod a pueritia consuetam duritiam, & alia, quæ cæteri misérias vocant, voluptati habuisset. Nisi tamen reipub. pariter ac favissimum imperio, bene atque decore gesta. Igitur quarto denique die, haud longe ab oppido Cirta, simul undique speculatores citi sese ostendunt : qua re hostis adesse intellegitur. Sed quia divorsi redeuntes, alius ab alia parte, atque omnes idem significabant ; consul, incertus quonam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, adversum omnia paratus ibidem operitur. Igitur Jugurtham spes frustrata, qui copias in quatuor partes distribuere, ratus ex omnibus æque aliquos ab tergo hostibus venturos. Interim Sulla, quem primum hostes attigerant, cohortatus suos, turmatim, & quam maxime confertis equis, ipseque aliique Mauros invadunt : cæteri, in loco manentes, ab jaculis eminens emissis corpora tegere ; & si qui in manus venerant, obtruncare. Dum eo modo equites præliantur, Bocchus cum peditibus,

bus, quos Volux filius ejus adduxerat, neque in priore pugna, in itinere morati, adfuerant, postremam Romanorum aciem invadunt. Tum Marius apud primos agebat, quod ibi Jugurtha cum plurimis erat. Dein Numida, cognito Bocchi adventu, clam cum paucis ad pedites convortit: ibi Latine (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat; nostros frustra pugnare: paullo ante Marium sua manu interfectum: simul gladium sanguine oblitum ostendere, quem in pugna, satis impigre occiso pedite nostro, cruentaverat. Quod ubi milites accepere, magis atrocitate rei, quam fide nuncii, terrentur: simulque barbari animos tollere, & in percussos Romanos acrius incedere. Jamque paullum à fuga aberat, cum Sulla, profligatis iis, quos advorsum ierat, rediens ab latere Mauros incurrit. Bocchus statim avertitur. At Jugurtha, dum sustentare suos & prope jam adeptam victoriam retinere cupit, circumventus ab equitibus dextra sinistra, omnibus occisis, solus inter tela hostium vitabundus erumpit. Atque interim Marius, fugatis equitibus, accurrit auxilio suis, quos pelli jam acceperat. Denique hostes jam undique fusi. Tum spectaculum horribile in campis patentibus; sequi, fugere; occidi, capi; equi atque viri adfecti: ac multi, vulneribus acceptis, neque fugere posse, neque quietem pati, niti

H

modo,

modo, ac statim concidere: postremo omnia, qua visus erat, confrata telis, armis, cadaveribus, & inter ea humus infecta sanguine. Postea loci consul, haud dubie jam victor, pervenit in oppidum Cirtam, quo initio profectus intenderat. Eo post diem quintum, quam iterum barbari male pugnaverant, legati à Boccho veniunt: qui regis verbis à Mario petivere, duos quam fidissimos ad eum mitteret; velle de suo & de populi Romani commodo cum iis differere. Ille statim L. Sullam & A. Manlium ire jubet: qui quamquam acciti ibant; tamen placuit verba apud regem facere; ingenium aut adversum uti flecterent, aut cupidum pacis vehementius accenderent. Itaque Sulla, cujus facundiae, non ætati, à Manlio concessum, pauca verba hujuscemodi locutus:

“Rex Bocche, magna lætitia nobis est,
 “cum te talem virum dī monuere, ut ali-
 “quando pacem, quam bellum, malles;
 “neu te, optimum cum pessimo omnium
 “Jugurtha miscendo, commaculares; simul
 “nobis demeres acerbam necessitudinem,
 “pariter te errantem & illum sceleratissi-
 “mum persequi. Ad hoc, populo Ro-
 “mano, jam à principio inopi, melius vi-
 “sum, amicos, quam servos, quærere:
 “tutiusque rati, volentibus, quam coactis,
 “imperitare. Tibi vero nulla opportu-
 “nior amicitia nostra: primum quod pro-

“e
 “g
 “q
 “r
 “u
 “c
 “a
 “p
 “n
 “re
 “ti
 “p
 “pi
 “ha
 “P
 “nu
 “ci
 “le
 A
 pauc
 hosti
 arma
 Jugu
 ctam
 visse
 gatis
 veter
 licere
 Dein
 cis A
 tione
 parab

cul absumus; in quo offensæ minimum,
 gratia par ac si prope adessemus: dein
 quod parentes abunde habemus, amicó-
 rum neque nobis neque cuiquam omni-
 um satis fuit. Atque hoc utinam à prin-
 cipio tibi placuisset: profecto ex P. R.
 ad hoc tempus multo plura bona acce-
 pisses, quam mala perpessus esses. Sed quo-
 niam humanarum rerum fortuna pleraque
 regit; cui scilicet placuit & vim & gra-
 tiam nostram experiri: nunc, quando
 per illam licet, festina; atque, uti cœ-
 pisti, perge. Multa atque opportuna
 habes, quo facilius errata officii superes.
 Postremo hoc in pectus tuum demitte,
 numquam populum Romanum benefi-
 ciis victum esse. Nam, bello quid va-
 leat, tute scis.

Ad ea Bocchus placide & benigne simul
 pauca pro delicto suo verba facit; se non
 hostili animo, sed ob regnum tutandum
 arma cepisse: nam Numidiæ partem, unde
 Jugurtham expulerit, jure belli suam fa-
 ctam: eam vastari à Mario, pati nequi-
 visse: præterea, missis antea Romanis le-
 gatis, repulsum ab amicitia. Cæterum
 vetera ommittere, ac tum, si per Marium
 liceret, legatos ad senatum missurum.
 Dein, copia facta, animus barbari ab ami-
 cis flexus, quos, Jugurtha, cognita lega-
 tione Sullæ & Manlii, metuens id quod
 parabatur, donis corruerat. Marius in-

terea, exercitu in hibernaculis composito
 cum expeditis cohortibus & parte equita-
 tus proficiscitur in loca sola, obsessum tur-
 rim regiam, quo Jugurtha perfugas omni
 præsidium imposuerat. Tum rursus Boc-
 chus, seu reputando quæ sibi duobus præ-
 liis evenerant, seu admonitus ab aliis ami-
 cis, quos incorruptos Jugurtha reliquerat,
 ex omni copia necessariorum quinque de-
 legit, quorum & fides cognita & ingenia
 validissima erant. Eos ad Marium, &
 dein, si placeat, Romam legatos ire jubet
 agendarum rerum, & quocumque modo
 belli componendi licentiam ipsis permittit.
 Illi mature ad hiberna Romanorum profe-
 ciscuntur. dein, à Gætulis latronibus in
 itinere circumventi spoliatiq; pavidè
 sine decore ad Sullam profugiunt; quem
 consul, in expeditionem proficiscens, præ-
 tore reliquerat. Eos ille non pro ve-
 nis hostibus, uti meriti erant, sed accurate
 & liberaliter habuit. Qua re barbari, &
 famam Romanorum avaritiæ falsam, &
 Sullam ob munificentiam in sese amicum
 rati. Nam etiam tum largitio multa
 ignota erat: munificus nemo putabatur
 nisi pariter volens: dona omnia in bene-
 gnitate habebantur. Igitur quæstori man-
 data Bocchi patefaciunt: simul ab eo pe-
 tunt, uti fautor consultorque sibi ad
 copias, fidem, magnitudinem regis sui, &
 alia, quæ aut utilia aut benevolentia ei
 credebantur.

credebant, oratione extollunt: dein, Sulla omnia pollicito, docti quo modo apud Marium, item apud senatum verba facerent, circiter dies quadraginta ibidem operiuntur. Marius postquam infecto negotio, quo intenderat, Cirtam redit, de adventu legatorum certior factus, illosque & Sullam venire jubet, itemque L. Bellium prætorem Utica, præterea omnis undique senatorii ordinis: quibuscum mandata Bocchi cognoscit; in quibus, legatis potestas eundi Romam fit: ab consule interea induciæ postulabantur. Ea Sullæ & plerisque placuere: pauci ferocius decernunt; scilicet ignari humanarum rerum, quæ, fluxæ & mobiles semper, in adversa mutantur. Cæterum Mauri, impetratis omnibus, tres Romam profecti sunt cum Cn. Octavio Rufone, qui quæstor stipendium in Africam portaverat: duo ad regem redeunt. Ex his Bocchus cum cætera, tum maxime benignitatem & studium Sullæ accepit. Romæque legatis ejus, postquam, errasse regem & Jugurthæ scelere lapsus, deprecati sunt, amicitiam & foedus petentibus hoc modo respondetur:

“S. P. Q. R. beneficii & injuriæ me-
 “mor esse solet. Cæterum Boccho, quo-
 “niam poenitet, delicti gratiam facit. foe-
 “dus & amicitia dabuntur, cum me-
 “ruerit.

Quibus rebus cognitis, Bocchus per literas à Mario petivit, uti Sullam ad se mitteret; cuius arbitrato communibus negotiis consulererur. Is missus cum præsidio equitum, atque peditum, funditorum Balearium: præterea iere sagittarii, & cohors Peligna cum velitaribus armis, itineris properandi causa: neque his secus, atque aliis armis, adversus tela hostium, quod ea levia sunt, muniti. Sed in itinere, quinto denique die, Volux, filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit: qui, temere & effulse euntes, Sullæ aliisque omnibus & numerum ampliorem vero & hostilem metum efficiebant. Igitur se quisque expedire: arma atque tela tentare, intendere: timor aliquantus, sed spes amplior, quippe victoribus, & adversum eos quos sæpe vicerant. Interim equites, exploratum præmissi, rem, ut erat, quietam nunciant. Volux adveniens quæstorem appellat: se à patre Boccho obviam illis simul & præsidio missum. Dein eum & proximum diem sine metu conjuncti eunt. Post, ubi castra locata, & diei vesper erat, repente Maurus, incerto vultu, pavens, ad Sullam accurrit; dicitque sibi ex speculatoribus cognitum, Jugurtham haud procul abesse; simul, uti noctu clam secum profugeret, rogat atque hortatur. Ille animo feroci negat se to-

tiens

tiens fufum Numidam pertimescere ; vir-
 tuti fuorum fatis credere : etiam fi certa
 peftis adeffet , manfurum potius , quam,
 proditis quos ducebat, turpi fuga incertæ,
 ac forfitan poft paullo morbo interituræ,
 vitæ parceret. Cæterum ab eodem mo-
 nitus , uti noctu proficifcerentur , confi-
 lium adprobat : ac ftatim milites cœnatos
 effe in cafttris, ignifque quam creberrumos
 fieri, dein prima vigilia filentio egredi ju-
 bet. Jamque nocturno itinere feffis omni-
 bus, Sulla pariter cum ortu folis cafta me-
 tabatur ; cum equites Mauri nunciant, Ju-
 gurtham , circiter duûm millium inter-
 vallo , ante eos confediffe. Quod poft-
 quam auditum eft, tum vero ingens me-
 tus nostros invadit ; credere fe proditos à
 Voluce, & infidiis circumventos. Ac fue-
 re qui dicerent manu vindicandum, ne-
 que apud illum tantum fcelus inultum re-
 linquendum. At Sulla, quamquam eadem
 exiftumabat, tamen ab injuria Maurum
 prohibet : fuos hortatur, uti fortem ani-
 mum gererent : fæpe ante paucis ftrenuis
 advorſus multitudinem bene pugnatum :
 quanto ſibi in prælio minus peperciſſent,
 tanto tutiores fore ; nec decere quemquam,
 qui manus armaverit, ab inermis pedibus
 auxilium petere, & in maximo omnium
 metu nudum & cæcum corpus ad hostis
 vortere. Dein Volucem, quoniam hosti-
 lia faceret , Jovem maximum obteftatus ,

uti sceleris atque perfidiæ Bocchi testis ad-
 esset, castris abire jubet. Ille lacrumans
 orare, ne ea crederet : nihil dolo factum,
 ac magis calliditate Jugurthæ ; cui videli-
 cet speculanti iter suum cognitum esset.
 Cæterum, quoniam neque ingentem mul-
 titudinem haberet ; & spes opesque ejus
 ex patre suo penderent ; credere illum ni-
 hil palam ausurum, cum ipse filius testis
 adesset. Quare optimum factum videri,
 per media ejus castra palam transire ; sese,
 vel præmissis vel ibidem relictis Mauris,
 solum cum Sulla iturum. Ea res, ut in
 tali negotio, probata : ac statim profecti,
 quia de improvviso accesserant, dubio atque
 hæsitante Jugurtha, incolumes transeunt.
 Dein paucis diebus, quo ire intenderant,
 perventum est. Ibi cum Boccho Numida
 quidam, Aspar nomine, multum & fami-
 liariter agebat ; præmissus ab Jugurtha,
 postquam Sullam accitum audierat, ora-
 tor, & subdole speculatum Bocchi consi-
 lia : præterea Dabar, Massugradæ filius,
 ex gente Masinissæ, cæterum materno ge-
 nere impar, (nam pater ejus ex concubina
 ortus erat) Mauro ob ingenii multa bona
 carus acceptusque, quem Bocchus fidum
 esse Romanis multis antea tempestatibus
 expertus, illico ad Sullam nunciatum mit-
 tit, paratum sese facere, quæ populus Ro-
 manus vellet : colloquio diem, locum,
 tempus, ipse deligeret : consulta sese
 omnia

omn
 gurt
 esse,
 rur :
 quiv
 mag
 dicat
 pacis
 suo v
 an il
 sum
 tur S
 locu
 quar
 cet,
 ficut
 sum
 cem
 rex,
 cimi
 decr
 amb
 rum
 occu
 do
 Dab
 tent
 inci
 “
 “ re
 “ q
 “ m

omnia cum illo integra habere: neu Jugurthæ legatum pertimesceret: accitum esse, quo res communis licentius gereretur: nam ab infidiis ejus aliter caveri nequivisse. Sed ego comperior, Bocchum magis Punica fide, quam ob ea, quæ prædicabat, simul Romanos & Numidam spe pacis detinuisse: multumque cum animo suo volvere solitum, Jugurtham Romanis, an illi Sullam traderet: lubidinem advorsum nos, metum pro nobis suasisse. Igitur Sulla respondit, pauca se coram Aspare locuturum; cætera occulte, nullo aut quam paucissimis præsentibus: simul edocet, quæ sibi responderentur. Postquam, sicuti voluerant, congressi; dicit se missum à consule venisse quæsitum ab eo, pacem an bellum agitaturus foret. Tum rex, uti præceptum fuerat, post diem decimum redire jubet; ac nihil etiam nunc decrevisse, sed illo die responsurum. Dein ambo in castra sua digressi. Sed, ubi plerumque noctis processit, Sulla à Boccho occulte accersitur: ab utroque tantummodo fidi interpretes adhibentur. Præterea Dabar internuncius, sanctus vir, ex sententia ambobus jurat: ac statim rex sic incipit:

“Numquam ego ratus sum fore, uti
 “rex maxumus in hac terra, & omnium,
 “quos novi, opulentissimus, privato ho-
 “mini gratiam deberem. Et hercule Sulla

“ ante te cognitum, multis orantibus, alii
 “ ultro egomet opem tuli, nullius indigui.
 “ Id imminutum, quod cæteri dolere so-
 “ lent, ego lætor. Fuerit mihi precium,
 “ eguisse aliquando tuæ amicitiae ; qua
 “ apud animum meum nihil carius habeo.
 “ Id adeo experiri licet : arma, viros, pe-
 “ cuniam ; postremo quidquid animo lu-
 “ bet, fume, utere : &, quoad vives,
 “ nunquam tibi redditam gratiam putave-
 “ ris ; semper apud me integra erit : deni-
 “ que nihil me sciente frustra voles. Nam,
 “ ut ego existumo, regem armis, quam
 “ munificentia, vinci, minus flagitiosum.
 “ Cæterum de republica vestra, cujus cu-
 “ rator huc missus es, paucis accipe. Bel-
 “ lum ego populo Romano neque feci,
 “ neque factum umquam volui : finis meos
 “ advorsum armatos armis tutus sum. id
 “ omitto : quando vobis ita placet, gerite,
 “ uti vultis, cum Jugurtha bellum. ego
 “ flumen Mulucham, quod inter me &
 “ Micipsam fuit, non egrediar, neque id
 “ intrare Jugurtham finam. præterea, si
 “ quid meque vobisque dignum petiveris,
 “ haud repulsus abibis.

Ad ea Sulla pro se breviter & modice ;
 de pace & de communibus rebus multis
 disseruit. Denique regi patefecit, quod
 polliceatur, senatum & populum Roma-
 num, quoniam armis amplius valuissent,
 non in gratia habituros : faciendum ali-
 quid,

quid, quod illorum magis, quam sua, retulisse videretur. id adeo in promptu esse, quoniam copiam Jugurthæ haberet : quem si Romanis tradidisset, fore ut illi plurimum deberetur : amicitiam, foedus, Numidiæ partem, quam nunc peteret, tunc ultro adventuram. Rex primum negitare : cognitionem, affinitatem, præterea foedus intervenisse : ad hoc metuere, ne fluxa fide usus popularium animos averteret ; quibus & Jugurtha carus, & Romani invisi essent. Denique sæpius fatigatus, leniter & ex voluntate Sullæ omnia se facturum promittit. Cæterum ad simulandam pacem, cujus Numida, defessus bello, avidissimus, quæ utilia visa constituunt. Ita, composito dolo, digrediuntur. Et rex postero die Asparem, Jugurthæ legatum, appellat : dicitque sibi per Dabarem ex Sulla cognitum, posse conditionibus bellum componi : quamobrem regis sui sententiam exquireret. Ille lætus in castra Jugurthæ proficiscitur. Dein ab illo cuncta edoctus, properato itinere, post diem octavum redit ad Bocchum ; & ei nunciat, Jugurtham cupere omnia, quæ imperarentur, facere ; sed Mario parum fidere : sæpe antea cum imperatoribus Romanis pacem conventam, frustra fuisse. Cæterum Bocchus, si ambobus consultum & ratam pacem vellet, daret operam, ut una ab omnibus, quasi de pace in colloquium

quium veniretur, ibique sibi Sullam traderet : cum talem virum in potestate habuisset, tum fore, uti jussu S. P. Q. R. factus fieret ; neque hominem nobilem non sua ignavia, sed ob rempublicam in hostium potestate relictum iri. Hæc Maurus secum ipse diu volvens, tandem promisit. Cæterum dolo an vere cunctatus, parum comperimus. Sed plerumque regiae voluntates, uti vehementes, sic mobiles, sæpe ipsæ sibi advorsæ. Postea, tempore & loco constituto, in colloquium uti de pace veniretur, Bocchus Sullam modo, modo Jugurthæ legatum appellare ; benigne habere ; item ambobus polliceri. Illi pariter læti ac spei bonæ pleni esse. Sed nocte ea, quæ proxima fuit ante diem colloquio decretum, Maurus, adhibitis amicis, ac statim immutata voluntate, remotis cæteris, dicitur secum ipse multum agitavisse ; vultu, colore, ac motu corporis pariter atque animo varius : quæ scilicet, tacente ipso, occulta oris immutatione patefecisse. Tamen postremo Sullam accersi jubet ; & ex illius sententia Numidæ insidias tendit. Deinde, ubi dies advenit, & ei nunciatum est, Jugurtham haud procul abesse ; cum paucis amicis & quæstore nostro, quasi obviis honoris causa, procedit in tumultum facillimum visu insidiantibus. Eodem Numida cum plerisque necessariis suis inermis, uti dictum

B
dictu
dato
Cæte
tradi
Per
cibus
male
cont
fran
omn
pro
post
& J
nun
ctus
isqu
sul
atqu

dictum erat, accedit: ac statim, signo dato, undique simul ex insidiis invaditur. Cæteri obtruncati: Jugurtha Sullæ victus traditur, & ab eo ad Marium deductus. Per idem tempus advorsum Gallos ab du-
cibus nostris, Q. Scipione & M. Manlio, male pugnatum. Quo metu Italia omnis contremuerat. Illique, & usque ad no-
stram memoriam Romani sic habuere, alia omnia virtuti suæ prona esse; cum Gallis pro salute, non pro gloria, certari. Sed postquam bellum in Numidia confectum, & Jugurtham Romam victum adduci nunciatum est; Marius consul absens factus est, & ei decreta provincia Gallia: isque Kalendis Januar. magna gloria consul triumphavit. Ex ea tempestate spes atque opes civitatis in illo sitæ erant.

C. CRISPI
SALLUSTII
HISTORIARUM
FRAGMENTA.

LIB. I.

RES populi Romani, M. Lepido
Q. Catulo Cofs. ac deinde militum
& domi gestas composui. *Donatus & Pomp. Messalinus.*

Cato, Romani generis disertissimus,
multa paucis absolvit. *Servius & Acron.*
Fannius vere. *Victorinus.*

Nos in tanta doctissimorum hominum
copia. *Servius.*

Neque me diversa pars in civilibus armis
movit à vero. *Aruftianus.*

Nobis primæ diffensiones vitio humani
ingenii evenere: quod, inquires atque in-
domitum, semper in certamine libertatis
aut gloriæ, aut dominationis agit. *Priscus.*

Nam à primordio urbis ad bellum Per-
Macedonicum. *Idem.*

Res Romana plurimum imperio valuit,
Ser. Sulpitio & M. Marcello Cofs. omni
Gallia cis Rhenum atque inter mare no-
strum atque Oceanum, nisi quæ à palu-
dibus

dibus
tem
popul
poltre
Horin
At
tio, 8
mala,
aucta
ob ea
diffen
pio:
dum
cum
jure
tres
regio
ceter
Quib
oppr
tum
mon
Tun
vit.
que
Aug
P
tates
bæ,
vilia
rum
hon

dibus invia fuit, perdomita. Optumis autem moribus & maxuma concordia egit populus Romanus inter secundum atque postremum bellum Carthaginiense. *Victorinus & Augustinus.*

At discordia, & avaritia, atque ambitio, & cætera secundis rebus oriri sueta mala, post Carthaginis exscidium maxime aucta sunt. Nam injuriæ validiorum, & ob eas discessio plebis à patribus, aliæque dissensiones domi fuere jam inde à principio: neque amplius, quam regibus exactis, dum metus à Tarquinio & bellum grave cum Etruria positum est, æquo & modesto jure agitatum: dein, servili imperio patres plebem exercere; de vita atque tergo regio more consulere; agro pellere, & cæteris expertibus, soli in imperio agere. Quibus sævitiis, & maxime fœnoris onere oppressa plebes, cum assiduis bellis tributum simul & militiam toleraret, armata montem sacrum atque Aventinum insedit. Tumque trib. pleb. & alia sibi jura paravit. Discordiarum & certaminis utrimque finis fuit secundum bellum Punicum.

Augustinus.

Postquam, remoto metu Punico, similitates exercere vacuum fuit, plurimæ turbæ, seditiones, & ad postremum bella civilia orta sunt: dum pauci potentes quorum in gratia plerique concesserant, sub honesto patrum aut plebis nomine dominationes

nationes affectabant, bonique & mali ci-
ves appellati, non ob merita in rempu-
blicam, omnibus pariter corruptis, sed uni-
quisque locupletissimus & injuria vali-
dior, quia præsentia defendebat, pro bo-
no ducebatur. Ex quo tempore majorum
mores non paullatim, ut antea, sed tor-
rentis modo præcipitati: adeo juvenum
luxu atque avaritia corrupta est; uti me-
rito dicatur, genitos esse, qui neque ipsi
habere possint res familiares, neque alios
pati. *Agell. & August.*

Igitur venditis proscriptorum bonis, aut
dilargitis. *Agell.*

Id bellum excitabat metus Pompeji vi-
ctoris, Hiempsaem in regnum restituen-
tis. *Idem.*

Maxumeque ferocia regis Mithridatis
in tempore bellaturi. *Donatus & Aruf.*

Quin lenones & vinarii lanique, quo-
rum præterea vulgus in dies usum habet,
precio compositi. *Carisius.*

Genus armis ferox, & servitii insoli-
tum. *Arusianus.*

*M. Æmilii Lepidi Cos. ad P. R. oratio
contra Sullam.*

"Clementia & probitas vestra, Quiri-
"tes, quibus per cæteras gentis maximi
" & clari estis, plurimum timoris mihi fa-
"ciunt, advorsus tyrannidem L. Sullæ:
"ne aut ipsi, nefanda quæ æstumatis, ea
"parum credendo de aliis, circumvenia-
"mini:

"mini : præsertim cum illi spes omnis in
 "scelere atque perfidia sit ; neque se aliter
 "tutum putet, quam si peior atque inte-
 "stabilior metu vestro fuerit, quo captivis
 "libertatis curam miseria eximat : aut si
 "provideritis, in tutandis periculis magis,
 "quam in ulciscendo, teneamini. Satel-
 "lites quidem ejus, homines maximi no-
 "minis, non minus optumis majorum
 "exemplis, nequeo satis mirari, domina-
 "tionis in vos, servitium suum mercedem
 "dant : & utrumque per injuriam malunt,
 "quam optumo jure liberi agere : præ-
 "clara Brutorum atque Æmiliorum & Lu-
 "tiorum proles, geniti ad ea, quæ ma-
 "jores virtute peperere, subvertunda.
 "Nam quid à Pyrrho, Hannibale, Phi-
 "lippoque & Antiocho defensum est aliud,
 "quam libertas, & suæ cuique sedes ; neu
 "cui, nisi legibus, pareremus ? quæ cun-
 "cta sævus iste Romulus, quasi ab exter-
 "nis rapta, tenet, non tot exercituum
 "clade, neque consulis, & aliorum prin-
 "cipum, quos fortuna belli consumplerat,
 "satiatus ; sed tum crudelior, cum pleros-
 "que secundæ res in miserationem ex ira
 "vertunt. Quin solus omnium, post me-
 "moriam hominum, supplicia in post fu-
 "tuos composuit : quis prius injuria,
 "quam vita, certa esse : pravissimeque
 "per sceleris immanitatem adhuc tutus
 "turit ; dum vos metu gravioris servitii,
 "a

"à repetunda libertate terremini. Agere
 "dum atque obviam eundum est, Quirites.
 "tes, ne spolia vestra penes illum
 "non prolatandum, neque votis parandum
 "auxilia; nisi forte speratis per tædium
 "jam, aut pudorem tyrannidis, esse exitum
 "per scelus occupata periculosius dimissu-
 "rum. At ille eo processit, uti nihil glori-
 "riosum, nisi tutum, & omnia retinendum
 "dominationis honesta existimet. Itaque
 "illa quies & otium cum libertate, quam
 "multi probi potius, quam laborem cum
 "honoribus, capebant, nulla sunt. Haec
 "tempestate serviundum, aut imperitum
 "dum: habendus metus est, aut facies
 "dus, Quirites. Nam quid ultra? quæ
 "humana superant, aut divina impolluntur
 "sunt: populus Romanus, paullo ante
 "gentium moderator, exutus imperii
 "gloria, jure, agitandi inops, despectus
 "que, ne servilia quidem alimenta reliqua
 "qua habet. Sociorum, & Latii magnam
 "vis, civitate, pro multis & egregiis be-
 "necis à vobis data, per unum prohibetur
 "tur: & plebis innoxiae patrias sedes oc-
 "cupavere pauci satellites, mercedem sceleris
 "lerum. Leges, judicia, ærarium, provin-
 "vinciæ, reges, penes unum; denique
 "necis civium & vitæ licentia. Simul
 "humanas hostias vidistis, & sepulchra
 "infecta sanguine civili. Estne viris re-
 "liqui aliud, quam solvere injuriam, aut
 "monere

Agre
 t, Qu
 um h
 parant
 tædium
 esse ex
 dimissi
 nihil gl
 etinend
 Itaque
 ate, qu
 rem cu
 nt. Ha
 nperit
 t facie
 ? quæ
 mpollu
 illo an
 mperio
 elpectu
 nta re
 i mag
 regiis
 rohibe
 sedes oc
 dem loc
 m, pro
 deniqu
 Sima
 epulch
 viris re
 am, au
 " mor

"mori per virtutem? quoniam quidem
 "unum omnibus finem natura vel ferro
 "septis statuit: neque quisquam extre-
 "mam necessitatem nihil ausus, nisi mu-
 "liebri ingenio, exspectat. Verum ego
 "seditiosus, uti Sulla ait, qui præmia tur-
 "barum queror; & bellum cupiens, quia
 "jura pacis repeto. Scilicet, quia non
 "aliter salvi satisque tuti in imperio eritis,
 "nisi Vettius Picens, scriba Cornelius,
 "aliena bene parata prodegerint: nisi ap-
 "probaveritis omnis proscriptiones inno-
 "xiorum, ob divitias: cruciatus virorum
 "illustrium; vastam urbem fuga & cædi-
 "bus; bona civium miserorum, quasi
 "Cimbricam prædam, venum, aut dono
 "data. At objectat mihi possessiones
 "ex bonis proscriptorum: quod quidem
 "scelerum illius vel maximum est, non
 "me, neque quemquam omnium satis tu-
 "tum fuisse, si recte faceremus. Atque
 "illa, quæ tum formidine mercatus sum,
 "precio soluto, jure, dominis tamen re-
 "stitutio: neque pati consilium est, ullam
 "ex civibus prædam esse. Satis illa fue-
 "rint, quæ, rabie contracta, toleravimus,
 "manus conferentes inter se Romanos
 "exercitus, & arma ab externis in nos-
 "met versa. Scelerum & contumeliarum
 "omnium finis fit. Quorum adeo Sullam
 "non poenitet, ut & facta in gloria nu-
 "meret, & si liceat, avidius fecerit. Ne-
 "que

"que jam, quid existimetis de illo, se
 "quantum vos audeatis vereor : ne alia
 "alium principem exspectantes, ante ca
 "piamini, non opibus ejus, quæ futile
 " & corruptæ sunt, sed vestra socordia
 "quam captum ire licet, & quam aude
 "tam videri felicem. Nam præter fatis
 "lites commaculatos, quis eadem vult
 "aut quis non omnia mutata præter vi
 "ctoriam? scilicet milites: quorum fan
 "guine, Tarrulæ, Scyrroque, pessima
 "servorum, divitiæ partæ sunt. An, qui
 "bus prælatus in magistratibus capiundi
 "Fufidius, ancilla turpis, honorum omni
 "um dehonestamentum? Itaque man
 "mam mihi fiduciam parit victor exerci
 "tus, cui per tot vulnera & labores nihil
 "præter tyrannum quæsitum est. Nihil
 "forte tribuniciam potestatem eversum
 "profecti sunt per arma, conditam à maj
 "oribus suis; utique jura & judicia sibimet
 "extorquerent; egregia scilicet mercede
 "cum relegati in paludes & silvam, con
 "tumeliam atque invidiam suam, præmia
 "penes paucos intellegerent. Quare igit
 "tur tanto agmine atque animis incedit
 "quia secundæ res mire sunt vitiis obten
 "turi: quibus labefactatis, quam formida
 "tus antea est, tam contemnetur: nihil
 "forte specie concordie & pacis, quæ sce
 "leri & parricidio suo nomina indidit
 "Neque aliter populo Romano esse belli
 "finem

"finem ait, nisi maneat expulsa agris ple-
 "bes, præda civilis acerbissima, jus ju-
 "diciumque omnium rerum penes se,
 "quod populi Romani fuit. Quæ, si vo-
 "bis pax & concordia intelleguntur, ma-
 "xima turbamenta reipublicæ atque exi-
 "tia probate: annuite legibus impositis:
 "accipite otium cum servitio: & tradite
 "exemplum posteris ad populum Roma-
 "num suimet sanguinis cæde circumve-
 "niundum. Mihi, quamquam per hoc
 "summum imperium satis quæsitum erat
 "nomini majorum, dignitati, atque etiam
 "præsidio; tamen non fuit consilium, pri-
 "vatas opes facere; potiorque visa est pe-
 "riculosa libertas quieto servitio. Quæ si
 "probatis, adeste Quirites; & bene ju-
 "vantibus dls, M. Æmilium consulem
 "ducem & auctorem sequimini ad reci-
 "piendam libertatem.

Tunc vero & posci: dum cæteri ejus-
 dem causa ducem senatus rati, maximo
 gaudio bellum irritare. *Nonnius.*

Curionem quæsit, ut adolescentior, &
 populi suffragiis integer, ætati concederet
 Mamerci. *Priscian. l. 10.*

Uti Lepidus & Catulus decretis exerci-
 tibus maturrume proficiscerentur. *Caris. l. 11.*

Philippus qui ætate & consilio cæteros
 anteibat. *Servius l. ix.*

Oratio L. Philippi contra Lepidum.

"Maxume vellem, P. C. rempublicam
 "quietam

"quietam esse, aut in periculis à prom-
 "ptissimo quoque defendi : denique pra-
 "va incoepta consultoribus noxae esse
 "Sed contra, seditionibus omnia turbantur
 "sunt, & ab iis, quos prohibere magis
 "decebat. Postremo, quæ pessimi &
 "stultissimi decrevere, ea bonis & sapien-
 "tibus faciunda sunt. Nam bellum atque
 "arma, quamquam vobis invisa, tamen,
 "quia Lepido placent, sumenda sunt.
 "Nisi forte cui pacem præstare, & bel-
 "lum pati consilium est. Prò, dī boni,
 "qui hanc urbem, omīssa cura, adhuc re-
 "gitis; M. Æmilius omnium flagitiosio-
 "rum postremus, qui, pejor an ignavior
 "sit, deliberari non potest, exercitum op-
 "primundæ libertatis habet, & se è con-
 "tempto metuendum effecit : vos mussan-
 "tes, & retractantes verbis & vatum car-
 "minibus, pacem optatis magis quam de-
 "fenditis : neque intellegitis mollitia de-
 "cretorum, vobis dignitatem, illi metum
 "detrahi. Atque id jure : quoniam ex
 "rapinis consulatum, ob seditionem pro-
 "vinciam cum exercitu adeptus est. Quid
 "ille ob benefacta cepisset, cujus sceler-
 "bus tanta præmia tribuistis? At sc. ii,
 "qui ad postremum usque, legatos, pa-
 "cem, concordiam, & alia hujuscemodi
 "decreverunt, gratiam ab eo peperere.
 "Immo despecti & indigni republica ha-
 "biti, prædæ loco æstumantur : quippe
 "metu

"metu
 "amiser
 "Etruri
 "firi, la
 "videb
 "tuli c
 "Cæter
 "facta c
 "Roma
 "etiam
 "bant ;
 "libert
 "patro
 "cum
 "dus l
 "riis ;
 "vitan
 "cum
 "vobi
 "bus :
 "omn
 "gran
 "conf
 "sedit
 "mult
 "runt.
 "Mar
 "tell
 "relic
 "solic
 "galie
 "tamu

“metu pacem repetentes, quo habitam
“amiserant. Equidem à principio, cum
“Etruriam conjurare, proscriptos accer-
“siri, largitionibus rempublicam lacerari
“videbam; maturandum putabam, & Ca-
“tuli consilia cum paucis secutus sum.
“Cæterum illi, qui gentis Æmiliæ bene-
“facta extollebant, & ignoscendo populi
“Romani magnitudinem auxisse, nusquam
“etiam tum Lepidum progressum vide-
“bant; cum privata arma opprimundæ
“libertatis cepisset, sibi quisque, opes aut
“patrocinia quærendo, consilium publi-
“cum corruerunt. At tum erat Lepi-
“dus latro cum calonibus & paucis fica-
“riis; quorum nemo non diurna mercede
“vitam mutaverit: nunc est proconsul
“cum imperio, non empto, sed dato à
“vobis, cum legatis adhuc jure parenti-
“bus: & ad eum concurrere homines
“omnium ordinum corruptissimi; fla-
“grantes inopia & cupidinibus, scelerum
“conscientia exagitati; quibus quies in
“seditionibus, in pace turbæ sunt: hi tu-
“multum ex tumultu, bellum ex bello se-
“runt, Saturnini olim, post Sulpicii, dein
“Marii, Damasippique, nunc Lepidi fa-
“tellites. Præterea Etruria, atque omnes
“reliquiæ belli arrectæ: Hispaniæ armis
“solicitatæ: Mithridates in latere vecti-
“galium nostrorum, quibus adhuc susten-
“tamur, diem bello circumspicit: quin
“præter

"præter idoneum ducem, nihil abest
 "subvertendum imperium. Quod ego
 "oro atque obsecro, P. C. ut animadver-
 "tatis; neu patiamini licentiam scelerum
 "quasi rabiem, ad integros contactu per-
 "cedere. Nam, ubi malos præmia
 "quuntur, haud facile quisquam gratum
 "bonus est. An expectatis, dum, ere-
 "citu rursus admoto, ferro atque flam-
 "urbem invadat? quod multo propius
 "est ab eo, quo agitatur, statu, quam
 "pace & concordia ad arma civilia: quod
 "ille adversum divina & humana omnia
 "cepit, non pro sua, aut quorum simili
 "injuria, sed legum ac libertatis subver-
 "tundæ. Angitur enim ac laceratur a
 "mi cupidine & noxarum metu, expulsi
 "consilii, inquit; hæc atque illa tentant
 "metuit otium, odit bellum; luxu atque
 "licentia carendum videt, atque inter-
 "abutitur vestra socordia. Neque mihi
 "fatis consilii, metum, an ignaviam, an
 "dementiam eam appellem: qui videt
 "mini intenta mala quasi fulmen optare
 "quisque ne attingat, sed prohibere
 "conari quidem. Et quæso confidendum
 "quam conversa rerum natura sit. An
 "tea malum publicum occulte; auxilia pri-
 "vata instruebantur, & eo boni malos facere
 "anteibant: nunc pax & concordia
 "turbantur occulte. Quibus illa placeat
 "in armis sunt; vos in metu. Quid ex-
 "spectatis?

“spectatis? nisi forte pudet, aut piget
“recte facere. An Lepidi mandata ani-
“mos movent? qui placere ait sua cuique
“reddi, & aliena tenet: belli jura re-
“scindi, cum ipse armis cogat: civitatem
“confirmari, qui ademptam negat: con-
“cordiæ gratia plebi tribuniciam potesta-
“tem restitui, ex qua omnes discordiæ
“accensæ. Pessime omnium atque impu-
“dentissime, tibine egestas civium & lu-
“ctus curæ sunt, cui nihil est domi, nisi
“armis partum aut per injuriam? alterum
“consulatum petis, quasi primum reddi-
“deris: bello concordiam quæris, quo
“parta disturbatur; nostri proditor, istis
“invidus, hostis omnium bonorum, ut te
“neque hominum neque deorum pudet,
“quos perfidia aut perjurio violasti! qui,
“quando talis es, maneat in sententia, &
“retineas arma, te hortor: neu prolaran-
“dis seditionibus inquires ipse, nos in fo-
“licitudine retineas. Neque te provin-
“ciæ, neque leges, neque di penates ci-
“vem patiuntur. Perge, qua coepisti; ut
“quam maturrime merita invenias. Vos
“autem, P. C. quousque cunctando rem-
“publicam intutam patiemini, & verbis
“arma tentabitis? Delectus adversum
“vos habiti: pecuniæ publice & priva-
“tim extortæ; præsidia deducta atque im-
“posita; ex lubricine leges imperantur:
“cum interim vos legatos & decreta pa-
“ratis.

"ratis. Et quanto, mehercule, avidius
 "pacem petieritis, tanto bellum acrius
 "erit; cum intellet se metu magis, quam
 "æquo & bono, sustentatum. Nam qui tur-
 "bas & cædem civium odisse ait, & ob id
 "armato Lepido vos inermis retinet; quæ
 "victis toleranda sunt, ea, cum facere
 "possitis, patiamini potius censet. In
 "illi à vobis pacem, vobis ab illo bellum
 "suadet. Hæc si placent; si tanta tor-
 "pedo animos oppressit, ut obliti scelerum
 "rum Cinnæ, cujus in urbem reditu decem
 "atque ordines omnes interierunt, nihil
 "minus vos atq; conjuges & liberos Lepi-
 "do permissuri sitis; quid opus decretis
 "quid auxilio Catuli? quin is & alii boni
 "rempub. frustra curant. Agite, uti libere
 "parata vobis Cethegi atque alia prodigia
 "rum patrocinia, qui rapinas & incendia
 "instaurare cupiunt, & rursus adversus
 "deos penates manus armare. Sin liber-
 "tas & bella magis placent: decernite
 "digna nomine, & augete ingenium viri-
 "fortibus. Adest novus exercitus, &
 "ad hoc, coloniæ veterum militum, nobilitas
 "omnis, duces optimi; fortuna
 "meliores sequitur. Jam illa, quæ con-
 "lecta sunt iocordia nostra, dilabentur.
 "Quare ita censeo, quoniam Lepidus ex
 "citum privato consilio, paratum cum
 "pessimis & hostibus reipublicæ contra
 "hujus ordinis auctoritatem ad urbem de-

"cit

cit; ut Appius Claudius interrex cum
 Q. Catulo proconsule, & cæteris qui-
 bus imperium est, urbi præsidio sint;
 operamque dent, ne quid respublica de-
 trimenti capiat.

Uti Lepidus & Catulus decretis exer-
 citibus maturrume proficiscerentur. *Ca-
 risius lib. 3.*

M. Lepido cum omnibus copiis Italia
 pulso, segnior neque minus gravis, sed
 multiplex cura patres exercebat. *Servius,
 Marius Victorinus in Ciceronem.*

Obviam ire, & commori hostibus.
Arusianus Messus.

Lepidus poenitens consilii. *Carisius l. III.*

Sic vero quasi formidine attonitus, ne-
 que animo, neque auribus, aut lingua
 competere. *Nonius, Competere, rei cujus-
 que meminisse, aut constanter valere.*

Prudens omnium, quæ senatus censue-
 rat. *Arus.*

Magnis operibus profectus, oppidum
 cepit per L. Catilinam legatum. *Festus.*

Domitium proconsulem ex citeriori Hi-
 spania cum omnibus copiis, quas parave-
 rat, arcessivit. *Prisc. l. X. Arcessivit, in-
 quit, & laceffit.*

Sanctus aliter, & ingenio validus. *Ca-
 risius l. I.*

Gens raro egressa finis suos. *Serv. ad
 lib. XI. Æneidos. Arusianus Messus.*

Nisi cum ira belli desenuisset. *Prisc. l. X.*

Maturaverunt exercitum Dyrrhachium cogere. *Aruf. Mef.*

Illo profectus, vicos castellaque incendere, & fuga cultorum deserta, igni vastare: neque elato aut securo esse animo, metu gentis ad furta belli peridoneæ. *Nonius & Serv. ad XI. Æneidos.*

Liberis ejus avunculus erat. *Donatus ad Phormionem Terentii.*

Nihil ob tantam mercedem sibi abnu-
turos. *Aruf. Mef.*

Infanum aliter sua sententia, atque alia-
rum mulierum. *Carif. l. I.*

Recens scripsi. *Carif. l. II.*

Solis viis. *Donat. Phorm. act. v. scen. VIII.*

Iussu Metelli cornicines occanuerunt.
Prisc. lib. X. Serv. II. Georg. Virg. Dion. lib. I. cap. IV.

Nexuit Catenæ modo. *Prisc. l. X.*

Doctus militiam. *Aruf. Mef.*

Neque se recipere aut instruere proelio
quivere. *Prisc. l. X.*

Equi sine rectore exterriti, aut faucibus
consternantur. *Idem. l. IV.*

Occupatusque collis editissimus apud
Hilerdam: & cum multa opera circum-
data. *Prisc. l. V.*

At inde nulla munitionis, aut requie
mora, processit ad oppidum. *Prisc. l. XVIII.*
requie pro requiei.

Agreste. *Carif. l. I.*

Ardebat omnis Hispania citerior. *M.*

Fabius

Fabius Victorinus de invent. Ciceronis l. i.

* & ponere validam urbem multos dies
restantem pugnando vicit. *Nonius.*

Itaque Sertorius, levi præsidio relicto
in Mauritania, nactus obicuram noctem,
æstu secundo, furtivaque celeritate, vitare
proelium in transgressu conatus est. *Agel-
lius lib. 10. c. 26. Nonius Marcellus.*

Transgressos omnis, recipit mons Bal-
lera, præceptus à Lusitanis. *Idem ibidem.*

Earum aliæ paullulum progressæ, nimio
simul & incerto onere, cum pavor cor-
pora agitaverat, deprimebantur. *Idem.*

Locum editiorem, quam victoribus de-
cebat, capit. *Serv. VIII. Æneidos. Aruf. Mes.*

Et mox Fusidius adveniens cum legio-
nibus, postquam tantas asperitates, haud
facilem pugnantis vadum, cuncta ho-
sti quam suis opportuniore videt. *Nonius.*

Cum Sertorius neque erumperet, tam
levi copia navibus fugam maturabat. *Serv.
Fuldanus. Messus.*

Itineris eorum Metellus per literas gna-
rus. *Aruf.*

Itaque Servilius ægrotum Tarenti col-
legam prior transgressus, iter vortit ad Co-
rycum urbem inclutam: pastusque ne-
more, in quo crocum gignitur. *Priscia-
nus, Nonius.*

Ad Olympum atque Phaselida. *Prisc.*

Apud Corycum. *Idem.*

Apud Læte oppidum, cui nomen ob-

livionis condiderant. *Idem ad 1. Æneidos.*

Repulsus à Læte oppido. *Idem, Prisc.*

Apud Mutiuam. *Idem.*

Apud Præneste locatus. *Idem.*

Medio diei. *Messus.*

Quietam à bellis civitatem. *Idem.*

Militiæ peritus. *Idem.*

Sertorius portis turbam morantibus, & nullo, ut in terrore solet, generis aut imperii discrimine, per calorum corpora, ad medium quasi deinsuper adstantium manibus in murum attollitur. *Non. Serv.*

Neque detrusus aliquotiens terretur. *Prisc. lib. xv.*

Dubitavit acie pars. *Idem.*

Quos inter maxume. *Caris.*

Rumore primo. *Idem.*

Idem fecere Octavius & Q. Cæpio sine gravi cujusquam expectatione, neque famæ ambitu publici. *Servius ad lib. iv. Æneidos: Ambire significat & rogare. Sallustius in Jugurtha, Quos ego audio ambire fatigare vos singulos. Dicebatur & ambire illum, pro rogo. Sallust. in 1. Idem fecere, &c.*

Cum aræ & alia dIs sacrata, supplicum sanguine foedarentur. *Idem.*

Postremo ipsos colonos per miseras & incerta humani generis orare. *Idem ad illud xi. Æneid.*

-----per everse genitor fumantia Troja
Exscidia obtestor.

Ea paucis, quibus peritia & verum ingenium est, abnudentibus. *Idem.*

. Perpenna tam paucis profectus, vera est æstumanda. *Idem ad XII. Æneidos.*

FRAGMENTA HISTORIARUM

LIB. II.

SARDINIA in Africo mari facie vestigii humani, in orientem, quam in occidentem latior prominet. *Agellius lib.*

XIII. cap. XXIX. Non. Faciem totius corporis formam, ætænam, id est, os, posuit antiquitas prudens; ut ab aspectu species, & à fingendo figura, ita à factura corporis facies, Sallust. l. II. Sardinia, &c. Isidorus.

Inde Ichnusa appellata. *Solinus.*

Dubium an insula sit, quod euri atque austri superjactis fluctibus circumlavit.

Nonius, lavit pro lavat.

Nam Sullam consulem, de reditu ejus legem ferentem, ex composito trib. pl. C. Herennius prohibuerat. *Notat Agellius lib. X. c. XX. Sallustium proprietatis in verbis retinentissimum consuetudini concessisse; & privilegium, quod de Cn. Pompeji reditu ferebatur, legem appellasse.*

Nam procul, & diversis ex regionibus
Caris. Asper, procul, inquit, est è loco.

Obviam fuere. *Caris. ibid. Asper, ait, vetuste obviam fuere, adverbio quam nomine uti maluit.*

Urbe patriaque extorres. *Mes.*

Genus militum suctum à pueritia latrociniiis. *Idem.*

Inter læva moenium, & dextrum flumen Turiam, quod Valentiam parvo intervallo præterfluit. *Prisc. lib. v. & vi.*

In fiducia, quam argumentis, purgatiores dimittuntur. *Donatus Phorm. act. i. sc. iii. & Hecyr. act. iv. sc. iv. Non. Fiducia est audacia. Serv.*

Antequam regressus Sertorius instruere pugnae suos. *Arus.*

Ipsè animi atrox. *Idem.*

Copiis integra. *Idem.*

Eodem anno in Macedonia C. Curio principio veris cum exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit modis dictas pecunias coëgit. *Nonius, dicere est promittere.*

Post, ubi fiducia nimius. *Arus.*

Sed ipsi ferunt taurum ex grege, quem prope litora regebat Corfa nomine Ligus mulier. *Prisc. lib. vi.*

Nam quædam Corfa nomine Ligus mulier, cum taurum ex grege, quem prope litora regebat, transnatare solitum, atque per intervalla corpore aucto remeare videret,

deret,
taurum
insular
gressu
gures,
nomin
verum
Ne
iv. sc
Dæ
Mino
lib. vi
Qu
dition
ferat.
Qu
lentes
Prisc
Ut
Ve
Ar
Ea
Orc
N
deff
Fr
Serv
N
mit
dele
M
natio

deret, cupiens scire incognita sibi pabula,
taurum à cæteris digredientem ulque ad
insulam navigio prosecta est. Cujus re-
gressu insulæ fertilitatem cognoscentes Li-
gures, ratibus eo profecti sunt, eamque
nomine mulieris auctoris & ducis appella-
verunt. *Isidorus lib. XIV. c. VI.*

Ne illa tauro parata sint. *Donatus actu*
IV. scen. II. Andriæ.

Dædalum ex Sicilia profectum, cum
Minois fugeret iram, atque opes. *Prisc.*
lib. VI. Serv.

Quem ex Mauritania rex Leptasta pro-
ditionis insinuatum cum custodibus mi-
serat. *Prisc. lib. I.*

Quos advorsum multi ex Bithynia vo-
lentes occurrere, falsum filium arguituri.
Prisc. l. X.

Ut actione desisteret. *Mes.*

Vespera. *Caris. lib. II.*

Argentum mutuum arcessivit. *Prisc. l. X.*

Eam deditionem senatus, per nuncios
Orestis cognitam, approbat. *Prisc. l. VI.*

Nisi qua flumen Lurda Tauro monte
defluens. *Idem ibidem.*

Frugum pabulique lætus ager. *Arus.*
Serv. l. I. Æneidos.

Neque virgines nuptum à parentibus
mitrebantur, sed ipsæ belli promptissimos
delegebant. *Mes.*

Modestus ad omnia alia, nisi ad domi-
nationem. *Donatus Phor. act. I. scen. II.*

Noctu diuque stationes & vigilias tentare. *Caris. l. II.*

At Lucillum regis cura machinata famas brevi fatigabat. Multique commectus interierant insidiis latronum. *Prisc. l. VII. & Nonius.*

Namque primum Jasonem novo itinere maris Aetæ hospitis domum violasse. *Prisc. l. VIII.*

Tartessum Hispaniæ civitatem, quam nunc Tyrii mutato nomine Gadir habent. *Prisc. lib. v.*

Neque subsidiis, uti soluerat, compositis. *Prisc. l. x.*

Neque inermes ex proelio viros quemquam agnoturum. *Idem ibidem.*

Ea continentia vir gravis, & nulla arte cuiquam inferior. *Arus. Nonius in Gravi.*

Omnes qui circum sunt, præminent altitudine millium passuum duorum. *Arus.*

* & Poeni ferunt advorsus A. N. C. M. *Donatus.*

Quia corpore & lingua percitum & inquietem, nomine histrionis vix sani, Barbulejum appellabant. *Prisc. l. VI.*

Audaciter. *Idem l. xv.*

Ibi Fimbriana seditione, qui regi per obsequelam orationis, & maxime odium Sullæ, graves carique erant. *Non.*

Moenibus deturbat. *Non. deturbare.*

E muris canes sportis dimittebant. *Id.*

Ad hoc rumoribus, advorsa in pravitate;

tem;
temer

Idem.

At

post a

curre

cus p

cum c

volum

ultra

more

læa &

histrionis

humu

rumi.

missu

nato

pone

suppl

amic

fitissu

vinci

volu

gene

glori

& fa

dign

l. III.

R

xum

trun

O

tem; secunda in casum; fortunam in temeritatem declinando, corrumpabant.

Idem.

At Metellus in ulteriorem Hispaniam post annum regressus; magna gloria concurrentium, undique virile & muliebre secus per vias ac tecta omnium visibatur: cum quæstor C. Urbinus, aliique, cognita voluntate, eum ad coenam invitaverant; ultra Romanorum & mortalium etiam morem curabant, exornatis ædibus per aulae & insignia, scenisque ad ostentationem histrionum fabricatis: simul croco sparsa humus, & alia, in modum templi celeberrimi. Præterea cum sedenti transfenna demissum Victoriæ simulacrum cum machinato strepitu tonitruum coronam capiti imponebat: tum venienti thure quasi deo supplicabatur. Toga picta plerumque amiculo erat ei accumbenti; epulæ quæsitissimæ; neque per omnem modo provinciam, sed trans maria, ex Mauritania volucrum, & ferarum incognita antea plura genera: quibus rebus, aliquantam partem gloriæ dempserat, maxime apud veteres & sanctos viros, superba illa, gravia, indigna R. imperio existumantes. *Macrob. l. III. cap. XIII. Non. & Sospater lib. I.*

Ruuntque pars magna fuisset aut proxumorum telis, cæteri vice pecorum obtruncabantur. *Non.*

Occurrere duci, & proelium accendere; adeo

adeo uti Metello in sagum, Hirtulejo in brachium tela venirent. *Idem.*

Avidisque ita, promptisque ducibus, ut Metellus ictu tragulæ fauciaretur. *Idem.*

Sed Metellus in vulnere. *Donatus act. v. scena II. And.*

Primo incidit forte per noctem in renunculo piscantis. *Non.*

Ad hoc pauca piraticæ adjungit actua-
ria navigia. *Idem.*

Omnia sacrata corpora in ratem imposuisse. *Aruf.*

Suos equites hortatus vado transmittit. *Idem.*

Ictu eorum, qui in flumine ruebant, necabantur. *Donatus Adelph. III. sc. II.*

Circumventi dextra, unde ferrum erat, faxa aut quid tale capiti affligebant. *Aruf.*

Sed Metellus in ulteriore provincia. *Donatus ad Phorm. act. I. scen. IV.*

Immane quantum animi exarsere. *Non.*

At illi, quibus res incognita erat, ivère cuncti ad portas incognita tendere. *Serv. F. Ursini.*

Murum ab angulo dextri lateris ad paludem haud procul remotam duxit. *Serv. Fuld.*

FRAGMENTA
HISTORIARUM

LIB. III.

EXAUDIRIQUE sonus Bacchanaliorum. *Macrob. lib. I. cap. IV. Saturnal. Nonius.*

Diversa, uti solet rebus perditis, capessunt. Namque alii fiducia gnaritatis locorum in occultam fugam sparsi, alii globis eruptionem tentavere. *Prisc. l. x. Non.*

Unus constitit in agro Lucano, gnarus loci, nomine Publipor. *Idem l. VI. Probus Catholicis.*

Male jam assuetum ad omnis vis controverfiarum. *Prisc. l. VI.*

Conjuratone claudit. *Idem l. x.*

Quasi par in oppido festinatio, & ingens terror erat; ne ex latere nova munimenta madore infirmarentur. nam moenia oppidi stagnabant, redundantibus cloacis advorso æstu maris. *Non.*

Equis & armis decoribus cultus. *Prisc. lib. VI.*

Dedecores inultique terga ab hostibus cædebantur. *Idem.*

Contra ille calvi ratus quærebat num somnio thesaurus portenderetur. *Idem lib. VIII. Non.*

Parte

Parte consumpta, reliqua cadaverum ad diuturnitatem ulus fallerent. *Prisc. l. x.*

Epistola Cn. Pompeji ad senatum.

“ Si advorsus vos, patriamque, & deos
 “ penates, totiens labores & pericula susce-
 “ pisse, quotiens à prima adolescentia
 “ ductu meo scelestissimi hostes fusi, & vo-
 “ bis salus quaesita est : nihil amplius in ab-
 “ sentem me statuissetis, quam adhuc agitis
 “ P. C. quem contra ætatem projectum ad
 “ bellum sævissimum, cum exercitu optu-
 “ me merito, quantum est in vobis, fame,
 “ miserruma omnium morte, confecistis.
 “ Hac in spe populus Romanus liberos
 “ suos ad bellum misit ? Hæc sunt præmia
 “ pro vulneribus, & totiens ob rempubli-
 “ cam fuso sanguine ? fessus scribundo,
 “ mittundoque legatos, omnis opes & spes
 “ privatas meas consumpsi : cum interim
 “ à vobis per triennium vix annuus sum-
 “ ptus datus est. Per deos immortalis,
 “ utrum censetis me vicem ærarii præ-
 “ stare, an exercitum sine frumento & sti-
 “ pendio habere posse ? equidem fateor me
 “ ad hoc bellum majore studio, quam consi-
 “ lio, profectum : quippe qui nomine modo
 “ imperii à vobis accepto, diebus quadra-
 “ ginta exercitum paravi ; hostisque in cer-
 “ vicibus jam Italiæ agentis ab Alpibus
 “ in Hispaniam summovi. Per eas iter
 “ aliud atq; Hannibal nobis opportunius pa-
 “ tefeci. Recepi Galliam, Pyrenæum, Lacc-
 “ taniam,

“ taniar
 “ tum S
 “ tibus,
 “ hieme
 “ hostis
 “ tione
 “ exped
 “ aut re
 “ valen
 “ apud
 “ flume
 “ renni
 “ delecti
 “ grati
 “ tis.
 “ par
 “ neutr
 “ venin
 “ quæ
 “ tis ne
 “ Hisp
 “ stibu
 “ terne
 “ tuma
 “ oner
 “ exer
 “ & n
 “ Ego
 “ etiar
 “ estis
 “ dice
 “ om
 “ gred

ad
eos
ce-
tia
vo-
ab-
itis
ad
tu-
ne,
tis.
ros
nia
bli-
le,
pes
rim
im-
lis,
ra-
sti-
me
nsi-
odo
ra-
er-
bus
iter
pa-
ce-
am,

“tanium, Ilergetum: & primum impe-
“tum Sertorii victoris novis quidem mili-
“tibus, & multo paucioribus sustinui:
“hiememque in castris inter sævissimos
“hostis, non per oppida, neque ex ambi-
“tione mea, egi. Quid dein proelia, aut
“expeditiones hibernas, oppida excisa
“aut recepta enumerem? quando res plus
“valent quam verba. Castra hostium
“apud Sucronem capta, & proelium apud
“flumen Durium, & dux hostium C. He-
“rennius cum urbe Valentia & exercitu
“deleti, satis clara vobis sunt, pro quīs, ō
“grati patres, egestatem & famem reddi-
“tis. Itaque meo & hostium exercitui
“par conditio est. Namque stipendium
“neutri datur: victor uterque in Italiam
“venire potest. Quod ego vos moneo,
“quæsoque ut animadvortatis; neu coga-
“tis necessitatibus privatim mihi consulere.
“Hispaniam citeriorem, quæ non ab ho-
“stibus tenetur, nos aut Sertorius ad in-
“terneccionem vastavimus; præter mari-
“tumas civitates, quæ ultro nobis sumptui
“onerique. Gallia superiore anno Metelli
“exercitum stipendio frumentoque aluit:
“& nunc malis fructibus ipsa vix agit.
“Ego non rem familiarem modo, verum
“etiam fidem consumpsi. Reliqui vos
“estis: qui nisi subvenitis, invito & præ-
“dicente me, exercitus hinc, & cum eo
“omne bellum Hispaniæ in Italiam trans-
“gredietur. Nam-

Namque his, præter solita vitiosis magiltratibus, cum per omnem provinciam infecunditate biennii proximi græve præcium fructibus esset. *Non.*

Hi, saltibus occupatis, tum externorum agros invasere: frumentique ex inopia gravi satias facta. *Idem.*

Neque jam sustineri poterat, immensum aucto mari & vento gliscenti. *Idem.*

Ac tum maxume, uti solet extremis in rebus, sibi quisque carissimum domi recordari, cunctique omnium ordinum extrema munia sequi. *Idem.*

Et forte in navigando cohors una, grædi faselo vecta, à cæteris decerravit; marique placido à duobus prædonum myoparonibus circumventa. *Idem.*

Eum atque Metrophanem senatus magna industria perquirebat, cum per thalassaphas, quas ad ostia cum paucis fidis pericunctatum miserant. *Idem & Caris. lib. 1.*

Duos quam maximos utres levi tabula subjecit: qua super omni corpore quietus invicem tractu pedis quasi gubernator existeret: ea, inter molem atque insulam, maris vitabundus classẽ hostium, ad oppidum pervenit. *Idem.*

Nam qui enare conati fuerant, icti sæpe ferramentis navium, aut vulnerati à suis, aut afflicti alveos undarum vi, multati foede corpore, postremo tamen perierunt. *Idem & Arustianus Mef.*

Nam tertia tunc erat, & sublima nebula
coelum obscurabat. *Non.*

Illu nautis forum. *Idem.*

Oratio M. Lepidi tribuni plebis ad plebem.

"Si, Quirites, parum existumaretis,
"quid inter jus à majoribus relictum vo-
"bis, & hoc à Sulla paratum servitium in-
"teresset, multis mihi differendum fuisset,
"docendumque, quas ob injurias, &
"quotiens à patribus armata plebes secessis-
"set; utique vindices paravisset omnis ju-
"ris sui tribunos plebis. Nunc hortari
"modo reliquum est, & ire primum via,
"qua capefundam arbitror libertatem.
"Neque me præterit quantas opes nobili-
"tatis solus, impotens, inani specie ma-
"gistratus, pellere dominatione incipiam;
"quantoque tutius factio noxiorum agat,
"quam soli innocentes. Sed præter spem
"bonam ex vobis, quæ metum vicit, sta-
"tui certaminis adversa, pro libertate po-
"tiora esse forti viro, quam omnino non
"certavisse. Quanquam omnes alii creati
"pro jure vestro vim cunctam, & imperia
"sua gratia, aut spe, aut præmiis in vos
"convortere; meliusque habent, mercede
"delinquere, quam gratis recte facere.
"Itaque omnes concessere jam in pauco-
"rum dominationem; qui per militare
"nomen, ærarium, exercitus, regna, pro-
"vincias occupavere, & arcem habent ex
"spoliis vestris: cum interim more peco-
"rum

"rum vos multitudo singulis habendo
 "fruendosque præbetis, exuti omnibus
 "quæ majores reliquere: nisi qui vos
 "ipsi per suffragia, uti præfides olim
 "nunc dominos destinatis. Itaque con
 "cessere illic omnes: & mox, si vest
 "receptis, ad vos redibunt plerique
 "Rarus enim animus est ad ea quæ pla
 "cent defendenda. Cætera validiorum
 "sunt. An dubium habetis, ne officio
 "quid vobis uno animo pergentibus po
 "sit, quos languidos socordesque per
 "nuere? nisi forte C. Cotta, ex factione
 "media consul, aliter quam metu ju
 "quædam tribunis plebis restituit; &
 "quamquam L. Sicinius primus de pos
 "tate trib. loqui ausus, mussantibus
 "vobis circumventus erat: tamen pri
 "illi invidiam metuere, quam vos inju
 "riæ pertæsum est. Quod ego neque
 "satis mirari, Quirites. Nam spem fra
 "stra fuisse intellexistis. Sulla mortuo
 "qui scelestum imposuerat servitium,
 "nem mali credebatis. Ortus est long
 "ævior Catulus. Tumultus intercessit
 "Bruto & Æmilio Mamerco Coss. de
 "C. Curio ad exitium usque infantis
 "buni dominatus est. Lucullus superiori
 "anno quantis animis ierit in L. Quin
 "ctium, vidistis, quantæ denique num
 "mihi turbæ concitantur! quæ profecto
 "incassum agerentur, si, prius quam vo
 "servi
 "erant
 "mis
 "de do
 "tera e
 "temp
 "do, q
 "pra i
 "major
 "vos n
 "tis:
 "muta
 "quo j
 "gitium
 "fuisse
 "mun
 "niam
 "artium
 "aliqu
 "omni
 "agit
 "non
 "berta
 "cem
 "trici
 "bus
 "rave
 "uti,
 "pro
 "fitis.
 "sulco
 "lum
 "se

"serviundi finem, illi dominationis facturi
 "erant: præsertim cum his civilibus ar-
 "mis dicta alia, sed certatum utrimque
 "de dominatione in vobis sit. Itaque cæ-
 "tera ex licentia, aut odio, aut avaritia in
 "tempus arserunt. Permansit una res mo-
 "do, quæ utrimque quæsitæ est; & ere-
 "pra in posterum vis tribunitia, telum à
 "majoribus libertati paratum. quod ego
 "vos moneo, quæsoque ut animadvorta-
 "tis: neu nomina rerum ad ignaviam
 "mutantes, otium pro servitio appelletis;
 "quo jam ipso frui, si vera & honesta fla-
 "gitium superaverit, non est conditio:
 "fuiſſet, si omnino quieſſetis. Nunc ani-
 "mum advortite: &, nisi viceritis, quo-
 "niam omnis injuria gravitate tutior est,
 "artius habebunt. Quid censes igitur?
 "aliquis vestrum subjecerit. Primum
 "omnium, omittendum morem hunc, quem
 "agitis, impigræ linguæ, animi ignavi,
 "non ultra concionis locum memores li-
 "bertatis. Dein ne vos ad virilia illa vo-
 "cem, quo tribunis plebei mandando pa-
 "triciū magistratum, libera ab auctori-
 "bus patriciis suffragia majores vestri pa-
 "raverunt: quamvis, Quirites, in vobis sit,
 "uti, quæ jussu nunc pro aliis toleratis,
 "pro vobis agere aut non agere certe pos-
 "ſitis. Jovem aut alium quem deum con-
 "sultorem exspectatis? magna illa consu-
 "lum imperia & patrum decreta, vos ex-
 "sequendo

"sequendo rata efficitis, Quirites: ultro
 "que licentiam in vos auctum atque ad
 "tum properatis. Neque ego vos ultro
 "inurias hortor; magis uti requiem ca
 "piatis: neque discordias, ut illi crim
 "nantur, sed, earum finem volens, ius
 "gentium res repeto: &, si pertinaciter
 "retinebunt, non arma, neque secessu
 "nem, tantummodo ne amplius sangui
 "nem vestrum præbeatis censeo. Germa
 "habeantque suo modo imperia; quæ
 "triumphos: Mithridatem, Sertorium
 "& reliquias exsulum persequantur cum
 "imaginibus suis. Absit periculum & le
 "bos, quibus nulla pars fructus est, mi
 "forte repentina ista frumentaria lege me
 "nia vestra pensantur. Qua tamen quin
 "modiis libertatem omnium æstumaver
 "qui profecto non amplius possunt ali
 "mentis carceris. Namque ut illis en
 "guitate mors prohibetur; senescunt vi
 "res: sic neque absolvit cura familiar
 "tam parva res; & ignavissimi quique
 "tenuissima spe frustrantur: quæ tamen
 "quamvis ampla, quoniam servitii precium
 "ostentaretur, cuius torpedinis erat de
 "pi & vestrarum rerum ultro injuria gra
 "tiam debere? Namque alio modo, ne
 "que valent in universos, neque conabun
 "tur. Cavendus tamen dolus est. Ita
 "que simul comparant delinimenta, &
 "differunt vos in adventum Cn. Pompei
 "quem

quem ipsum ubi pertinuere, sublatum
 in cervices suas, mox dempto metu la-
 cerant. Neque eos pudet vindices, uti
 se ferunt, libertatis, tot viros sine uno,
 aut remittere injuriam non audere, aut
 eis non posse defendere. Mihi quidem
 satis spectatum est, Pompejum tantæ
 gloriæ adolescentem malle principem vo-
 lentibus vobis esse, quàm illis domina-
 tionis socium, auctoremque in primis
 fore tribunicæ potestatis. Verum, Qui-
 rites, antea singuli cives in pluribus,
 non in uno cuncti præsidia habebatis :
 neque mortalium quisquam dare aut eri-
 pere, talia unus poterat. Itaque verbo-
 rum satis dictum est. Neque enim
 ignorantia res claudit. Verum occupa-
 vit vos nescio quæ torpedo, quia neque
 gloria movemini, neque flagitio ; cun-
 ctæque præsentī ignavia mutastis : abun-
 de libertatem rati, quia tergis abstinetur,
 & huc ire licet atque illuc, munere di-
 tium dominorum. Atque hæc eadem
 non sunt agrestibus ; sed cæduntur inter
 potentium inimicitias, donoque dantur
 in provincias magistratibus. Ita pugna-
 tur & vincitur à paucis : plebes, quod-
 cumque accidit, pro victa est : & indies
 magis erit : si quidem majore cura do-
 minationem illi retinuerint, quàm vos
 repetiveritis libertatem.

Postquam egressus angustias. *Mes.*

Ad

Ad Cyzicum perrexit firmatus animus. *Ex eodem.*

Ut sustinere corpora plerique nequiores, fessi, arma sua quisque stantes incuberent. *Idem. & Serv.*

Ac statim fugitivi, contra præceptum ducis, rapere ad stuprum virgines manusque. *Nonius.*

Quibus à Sertorio triplices insidiarum idoneos saltus positæ erant: prima, ex fonte venientes exciperet. *Serv.*

Ingens ipse virium atque animi. *Arus.*

Locum nullum, nisi in quo armati stitissent. *Idem.*

At Oppius, postquam orans nihil proficiebat, timide veste relictum pugione expedire conatus, à Cotta Vulsioque impeditur. *Non.*

Castrisque collatis, pugna tamen in vicino loci prohibebatur. *Idem.*

Sed Pompejus à prima adolescentium sermone fautorum, similem fore se credens Alexandro regi, facta consulatione ejus quidem æmulus erat. *Non.*

Dubius consilii. *Arus.*

Post reditum eorum, quibus senatus belli Lepidani gratiam fecerat. *Idem.*

Quod ubi frustra tentatum est, fortius ire milites occœpere, non apris animis, ut in principio, & laxiore agminibus. *Non.*

Atque eum Curio, laudatum accensum

que præmiorum spe, quibus cum optavisset, ire jubet. *Idem.*

Eodem tempore Lentulus, duplici acie cum editum multo sanguine suorum decessus, postquam ex sarcinis paludamenta distari, & delectæ cohortes intellegi cœperent. *Idem.*

Si nihil ante adventum suum inter plebem & patres convenisset, coram se daturum operam. *Prisc. l. xiv.*

Fine inguinum ingrediuntur mare. *Arusf.*
M. Antonius perdundæ pecuniæ genitus, vacuusque curis, nisi instantibus. *Id.*
Muros successerant. *Idem.*

Saxaque ingentia & axe vinctæ trabes per pronum incitabantur, axibusque eminebant in modum ericii militaris verutum pedum. *Non. Serv.*

Octavium mitem, & captum pedibus. *Arusf.*

Igitur discubuerunt: Sertorius inferior in medio, super eum L. Fabius Hispaniensis senator ex proscriptis, in summo Antonius; & infra, scriba Sertorii Versius; & alter scriba Mæcenæ in imo, medius inter Tarquitium & dominum Perpennam. *Non. Serv.*

Quarum unam epistolam forte cum servo nacti prædatores Valeriani scorpione in castra misere. *Non.*

FRAGMENTA
HISTORIARUM

LIB. IV.

AT Cn. Lentulus patriciæ gentis, cui lega ejus, cui cognomentum Clodiano fuit, perincertum stolidior an prior, legem de pecunia, quam Sulla censoribus bonorum remiserat, exigunt promulgavit. *Agellius lib. xviii. cap. ii.*

Omnes, quibus ætas senectæ corporis animus militaris erat. *Prisc. l. ix. c. i.*

Dein lenita jam ira, postero die liberalibus verbis permulcti sunt. *Idem l. ii.*

Implicitæ rates ministeria prohibebant impediabantq; jussu nautarum. *Idem ibi.*

Igitur legiones pridie in monte posita arcessivit. *Idem l. x.*

Anxius animi atque incertus. *Aruf.*

Magnam exorsus orationem. *Idem.*

Impotens, & nimius animi est. *Idem.*

Amisumque assideri sine præliis audiebat. *Prisc. l. viii.*

Qui quidem mos, uti tabes, in urbem conjectus. *Festus.*

Castella custodias thesaurorum in dedicationem acciperentur. *Serv. Caris. l. i.*

Reliqua cadavera salita. *Diomedes l. cap. iv.*

Epistola

*Epistola Regis Mithridatis scripta ad
Regem Arsacem.*

“REX MITHRIDATES REGI ARSACI S.

“Omnes, qui secundis rebus suis ad belli
 “societatem orantur, considerare debent,
 “liceatne tum pacem agere. Dein quod
 “quæritur, fatiscne pium, tutum, glorio-
 “sum, an indecorum sit. Tibi, perpetua
 “pace frui liceret, nisi hostes opportuni
 “& scelestissimi. Egregia fama, si Ro-
 “manos oppresseris, futura est. Neque
 “petere audeam societatem: & frustra
 “mala mea cum tuis bonis misceri spe-
 “rem. Atqui ea, quæ te morari posse vi-
 “dentur, ira in Tigranem recentis belli,
 “& meæ res parum prosperæ, si vera
 “æstumare voles, maxime hortabuntur.
 “Ille enim obnoxius, qualem tu voles,
 “societatem accipiet: mihi fortuna, mul-
 “tis rebus ereptis, usum dedit bene sua-
 “dendi: &, quod florentibus optabile est,
 “ego non validissimus præbeo exemplum,
 “quo rectius tua componas. Namque
 “Romanis, cum nationibus, populis, re-
 “gibus cunctis, una & ea vetus caussa bel-
 “landi est, cupido profunda imperii &
 “divitiarum: qua primum cum rege Ma-
 “cedonum Philippo bellum sumpsere.
 “Dum à Carthaginienſibus premebantur,
 “amicitiam simulantes, ei subvenientem
 “Antiochum concessione Asiæ per do-
 “lum avertere: ac mox à Philippo An-
 “tiochus

"tiochus omni cis Taurum agro & de
 "cem millibus talentorum spoliatus est
 "Persen deinde Philippi filium, post multa
 "& varia certamina, apud Samothracum
 "deos acceptum in fidem, callidi & re-
 "pertores perfidiæ, quia pacto vitam de-
 "derant, insomniis occidere. Eumenem
 "cujus amicitiam gloriose ostendant, ini-
 "tio prodidere Antiocho, pacis merces
 "dem; post, Attalum custodem agri ca-
 "ptivi sumptibus & contumeliis ex regi-
 "miserrumum servorum effecere: simu-
 "latoque impio testamento, filium ejus
 "Aristonicum, quia patrium regnum pe-
 "tiverat, hostium more per triumphum
 "duxere: Asia ab ipsis obsessa est: postre-
 "mo totam Bithyniam, Nicomede mor-
 "tuo, diripuerunt, cum filius Nufæ, quam
 "reginam appellaverant, genitus haud du-
 "bie esset. Nam quid ego me appellem
 "quem disjunctum undique regnis & re-
 "trarchiis ab imperio eorum, quia famulus
 "erat divitem neque servitutum esse, per-
 "Nicomedem bello laceffiverunt; scelera
 "eorum haud ignarum, & ea, quæ acci-
 "dere, testatum antea, Creteneses solo-
 "omnium liberos ea tempestate, & regem
 "Ptolemæum. Atque ego ultus injurias
 "Nicomedem Bithynia expuli; Asiamque
 "spolium regis Antiochi recepi, & Gra-
 "ciæ dempsi grave servitium. Incepit
 "mea postremus servorum Archelaus
 "exce-

"exe
 "igni
 "bor
 "biff
 "pre
 "imp
 "exio
 "ob
 "mag
 "rem
 "fero
 "aliis
 "pi:
 "cem
 "exui
 "cum
 "mor
 "cum
 "bebe
 "actu
 "apud
 "mos
 "inde
 "ter n
 "rursi
 "gnu
 "vast
 "nian
 "me,
 "vert
 "pug
 "gran

"exercitu prodito, impedivit : illique, quos
 "ignavia aut prava calliditas, uti meis la-
 "boribus tuti essent, armis abstinuit, acer-
 "bissimas poenas solvunt. Ptolemæus
 "precio diem belli prolatat. Cretenses
 "impugnati semel jam, neque finem nisi
 "exticidio habituri. Equidem cum mihi
 "ob ipsorum interna mala dilata proelia
 "magis, quam pacem datam, intellege-
 "rem; abnuente Tigraue, qui mea dicta
 "fero probat, te remoto procul, omnibus
 "aliis obnoxiiis, rursus tamen bellum cœ-
 "pi : Marcumque Cottam Romanum du-
 "cem apud Chalcedona terra fudi : mari
 "exui classe pulcherruma. Apud Cyzi-
 "cum magno cum exercitu in obsidione
 "moranti frumentum defuit, nullo cir-
 "cumadnitente : simul hiems mari prohi-
 "bebat. Ita, sine vi hostium regredi co-
 "actus in patrium regnum, naufragiis
 "apud Param & Heracleam militum optu-
 "mos cum classibus amisi. Restituto de-
 "inde apud Cabira exercitu, & variis in-
 "ter me atque Lucillum proeliis, inopia
 "rursus ambos incessit. Illi suberat re-
 "gnum Ariobarzanis bello intactum : ego,
 "vastatis circum omnibus locis, in Arme-
 "niam concessi : secutique Romani non
 "me, sed morem suum, omnia regna sub-
 "vertendi, quia multitudinem artis locis
 "pugna prohibuere, imprudentiam Ti-
 "granis pro victoria ostentant. Nunc

"quæso considera, nobis oppressis utrum
 "firmiorem te ad resistendum, an finem
 "belli futurum putes? scio equidem tibi
 "magnas opes, virorum, armorum, &
 "auri esse: & ea re à nobis ad societatem
 "ab illis ad prædam peteris. Cæterum
 "consilium est Tigranis, regno integro
 "meis militibus belli prudentibus, pro-
 "cul ab domo, parvo labore, per nostrum
 "corpora bellum conficere: quando ne-
 "que vincere neque vinci sine tuo peri-
 "culo possumus. An ignoras Romanorum
 "postquam ad occidentem pergentibus si-
 "nem oceanus fecit, arma huc convertisse:
 "neque quicquam à principio nisi raptum
 "habere, domum, conjuges, agros, in-
 "perium? convenas, olim sine patria, sine
 "parentibus, peste conditos orbis terra-
 "rum: quibus non humana ulla neque di-
 "vina obstant, quin socios, amicos, pro-
 "cul juxtaque sitos, inopes, potentisque
 "trahant, excidantque; omniaque non
 "serva, & maxime regna, hostilia de-
 "cant. Namque pauci libertatem, pauci
 "magna justos dominos volunt: nos se-
 "specti sumus æmuli, & in tempore vin-
 "dices adfuturi. Tu vero, cui Seleuci
 "maxima urbium, regnumque Persidis
 "inclutis divitiis est, quid ab illis, nisi do-
 "lum in præsens, & postea bellum ex-
 "spectas? Romani in omnis arma habent
 "acerruma in eos quibus victis spolia ma-

"xum

"xum
 "belli
 "Per
 "occ
 "Me
 "dim
 "xili
 "inc
 "aux
 "tron
 "faci
 "nic
 "qua
 "Cu
 "ratus
 "Sca
 "Di
 "dium
 "Mi
 "factu
 "Su
 "negli
 "latron
 "Co
 "spect
 "Qu
 "Ario
 "tem
 "nia d
 "ves
 "catae
 "in fl

"xuma sunt; audendo & fallendo, &
 "bella ex bellis serendo, magni facti.
 "Per hunc morem exstinguent omnia, aut
 "occident; quod difficile non est, si tu
 "Mesopotamia, nos Armenia circumgre-
 "dimur exercitum sine frumento, sine au-
 "xiliis: fortuna autem nostris vitiis adhuc
 "incolumis. Teque illa fama sequetur
 "auxilio profectum magnis regibus, la-
 "trones gentium oppressisse. Quod uti
 "facias moneo hortorque, neu malis per-
 "nicie nostra unum imperium prolatare,
 "quam societate victor fieri.

Curio Vulcanaliorum die ibidem mo-
 ratus. *Non. Caris. lib. 1.*

Scalas pares moenium altitudine. *Arus.*

Diffidere inter se coepere, neque in me-
 dium consultare. *Idem.*

Multisque suspicionibus volentia plebi
 facturus videbatur. *Non.*

Suspectusque fuit, incertum vero an per
 negligentiam, societatem prædarum cum
 latronibus composuisse. *Idem.*

Collegam minorem, & sui cultorem ex-
 spectans. *Arus.*

Quam maxumis itineribus per regnum
 Ariobarzanis contendit ad flumen Euphra-
 tem; qua in parte Cappadocia ab Arme-
 nia disjungitur. Et quamquam ad id na-
 ves codicariæ occulto per hiemem fabri-
 catæ aderant. *Nonius, Codicariæ naves quæ
 in flumine usui esse possunt.*

Qui prætergrediebantur equites cataphracti, ferrea omni specie. *Idem.*

Cum interim, lumine etiam tum incerto, duæ Galliæ mulieres conventum vitantes ad menstrua solvenda montem ascendunt. *Idem.*

Pluteosque rescindit, ac munitiones demolitur; locoque summo potitur. *Idem.*

Exercitum dimisit, ut primum Alpes digressus est. *Aruf.*

Tetrarchas regesque territos animi firmavit. *Idem.*

Simul eos, & cunctos jam inclinatos laxitate loci, plures cohortes, atque omnes, ut in secunda re, pariter acre invadunt. *Nonius.*

Hic locorum perignari, & soliti neccere ex viminibus vasa agrestia, ibi tum, quod inopia scutorum fuerat, ad eam artem se quisque in formam parmæ equestris armabat. *Non.*

De pecore coria recens detracta, quasi glutino adolescebant. *Caris. l. 1. Serv.*

Avidior modo properandi factus. *Aruf.*

Consilii æger. *Idem.*

Reversi postero die, multa, quæ properantes deseruerant in caltris, nacti, cum se ibi cibo vinoque læti invitarent. *Non.*

Atque hiavit humus multa, vasta, & profunda. *Idem; Hiare, aperire.*

Rursus jumenta nacti ad oppidum ire contendunt. *Non.*

Ubi

Ubi se laniata navigia fundo emergunt.

Aruf.

Tum vero Bithyni propinquant jam
annem Tartanium. *Idem.*

Eos qui hoc malum publicum clandesti-
nis consiliis comparaverunt. *Non.*

In quibus notissimus quisque, aut malo de-
pendens verberabatur; aut, immutato
corpore, improbo patibulo eminens affige-
batur. *Idem.*

Ad Siciliam vergens faucibus, non am-
plius patet milibus v. & xxx. *Mes.*

Clausi lateribus pedem altis. *Id. & Fronte.*
Naphthas. *Probus Catholicis.*

F R A G M E N T A

HISTORIARUM

L I B. V.

AT Lucullus, audito Q. Marcium Re-
gem pro consule per Lycaoniam
cum tribus legionibus in Ciliciam tendere.
Prisc. l. XVIII.

Legiones Valerianæ comperto, lege Ga-
binia Bithyniam, & Pontum consuli da-
tam: missos esse. *Idem.*

Regem aversabatur. *Aruf.*

Cæteri negotia sequebantur familiaria
legato-

224 C. CRISPI SALLUSTII
legatorum, aut tribunorum; & pars fuit
commeatibus mercatis. *Non.*

Et uxori ejus frater erat. *Aruf.*

Sæpe celebritatem nominis intellego ti-
mentem. *Prisc. l. xviii.*

Video ingentia dona quæsitum ire pro-
perantem. *Idem ibidem.*

Nam si Pompejo quid humani evenis-
set. *Aruf.*

Quibus de caussis Sullam, in victoria di-
ctatorem, equo descendere, sibi uni assur-
gere de sella, caput aperire solitum. *Non.*
Aruf. Serv.

C. CRISPI
SALLUSTII
FRAGMENTA

Incertorum librorum.

NE inrumiendi po . . . .
sublicibus cavata . . . .
sent. *Festus.*

Cujus duas insulas propinquas inter se,
& decem stadium procul à Gadibus sitas,
constabat suopte ingenio alimenta mortali-
bus gignere. *Non.*

Serum bellum in angustiis futurum.
Junius Philarg. ad Georg. Virgilii.

III

illi tertio mense pervenere in Pontum
multo celerius spe Mithridatis. *Arusf.*

Ergo senati decreto serviundum ne fit.
Donatus.

Pompejus oris improbi, animoque in-
verecundo. *Suet. de cl. Gramm. c. 15.*

Simulans alvum purgari. *Isidor. l. XI.*
Serv. ad III. Æneid.

Fecit ut nunciis confestim lugubribus.
Charif. lib. II.

Communem habitum transgressus. *Pri. c.*
lib. XIV.

Inter arma civilia æqui boni famam pe-
tit. *Seneca l. XX. epist. CXV.*

Haud impigre, neque inultus occiditur.
Donat. ad And. Terentii. act. I. sc. II.

Festinantibus in summa inopia patribus.
Idem ad Eunuch. act. IV. sc. III.

Hostes oppressi, aut delapsi forent. *Isi-*
dor. lib. XVIII.

Exercitum argento fecit. *Seneca Epist.*

Togam paludamento mutavit. *Isidor.*
l. XIX. Serv.

Hiero rex Syracusanorum bellum fecit.
Senec. in Epist.

Ibi triennio frustra trito. *Serv. ad IV.*
Æneidos.

Oratio C. Cottæ Consulis ad Populum.

“Quirites, multa mihi pericula domi,
“militiæ multa advorsa fuere; quorum
“alia toleravi, partim repuli deorum au-
“xiliis & virtute mea: in quibus omnibus,
K 5 “neque

"neque animus negotio defuit, neque de-
 "cretis labos. Malæ secundæque res
 "opes non ingenium mihi mutabant. At
 "contra in his miseriis cuncta me cum
 "fortuna deseruere. Præterea senectus,
 "per se gravis, curam duplicat: cui mi-
 "sero, senecta jam ætate, ne mortem qui-
 "dem honestam sperare licet. Nam, si
 "parricida vestri sum, & bis genitus hic
 "deos Penates meos, patriamque & sum-
 "mum imperium vilia habeo; quis mihi
 "vivo cruciatus fatis est, aut quæ poena
 "mortuo? cum omnia memorata apud
 "infernus supplicia scelere meo vici. A
 "prima adulescentia in ore vestro, priva-
 "tus, & in magistratibus egi: qui lingua,
 "qui consilio meo, qui pecunia voluere,
 "usi sunt: neque ego callidam facundiam,
 "neque ingenium ad malefaciendum exer-
 "cui: avidissimus privatæ gratiæ max-
 "imas inimicitias pro republica suscepi;
 "qui victus cum illa simul, cum egens
 "alienæ opis, plura mala exspectarem;
 "vos, Quirites, rursus mihi patriam, deos
 "Penates, cum ingenti dignitate dedistis.
 "Pro quibus beneficiis vix fatis gratus vi-
 "dear, si singulis animam, quam nequeo,
 "concefferim. Nam vita & mors jura
 "naturæ sunt: uti sine dedecore cum civi-
 "bus, fama & fortunis integer agas, id
 "dono datur atque accipitur. Consules
 "nos fecistis, Quirites, domi bellicque im-
 "peditissima

“peditissima republica. Namque Impe-
“ratores Hispaniæ stipendium, milites,
“arma, frumentum possunt: & id res co-
“git; quoniam post defectionem socio-
“rum, & Sertorii per montis fugam, ne-
“que manu certare possunt, neque utilia
“parare. Exercitus in Asia Ciliciaque ob
“nimias opes Mithridatis aluntur: Mace-
“donia plena hostium est: nec minus Ita-
“liæ maritima, & provinciarum: cum
“interim vectigalia parva, & bellis in-
“certa, vix partem sumptuum sustinent:
“ita classe, qua comatus vehebatur,
“minore quam antea navigamus. Hæc
“si dolo aut socordia nostra contracta sunt,
“agite; &, uti lubet, ita supplicium su-
“mite: sin communis fortuna asperior est,
“quare indigna vobis nobisque & repu-
“blica incipitis? Atque ego, cujus ætati
“mors propior est, non deprecor, si quid
“ea vobis incommodi demitur; neque
“mox ingenuo corpori honestius quam
“pro vestra salute finem vitæ fecerit. Ad-
“sum en, C. Cotta consul, facio quod
“sæpe majores asperis bellis fecere; vo-
“veo dedoque me pro republica, quam de-
“inde cui mandetis circumspicite. Nam
“talem honorem bonus nemo volet, cum
“fortunæ & pacis & belli ab aliis acti
“ratio reddenda, aut turpiter moriendum
“sit. Tantummodo in animis habetore,
“non me ob scelus aut avaritiam cæsum,
“sed

"sed volentem pro maxumis beneficiis ani-
 "mam dono dedisse. Per vos igitur, Qui
 "rites, & gloriam majorum tolerate ad
 "vorſa, & conſulite reipublicæ. Multa
 "cura ſummo imperio ineſt, multi ingen-
 "tes labores; quos nequicquam abnuſci-
 "& pacis opulentiam quæritis; cum omnes
 "provinciae, regna, maria, terræque aſpe-
 "ra, aut feſſa bellis ſint.

Germani intectum renonibus corpus te-
gunt. *Iſidor.*

Unde pons in oppidum pertinens expli-
catur. *Aruf.*

Et ei voce magna vehementer gratula-
bantur. *Donatus.*

Et Marius victus duplicaverat bellum
Servius.

Atque eos à tergo incurrerunt. *Ruſſa.*

In hunc modum diſſeruit. *Prifc.*

Inde ortus ſermo percunctantibus utrim-
que, Satin ſalvæ, quam grati ducibus ſuis
quantis familiaribus copiis augerentur
Donat.

Fugam noſtris fecere. *Seneca.*

Quæ audita Panormitanos dedere Ro-
manis fecere. *Idem.*

Quo cupidius in ore ducis ſeſe quiſque
bonum & ſtrenuum oſtentantes. *Iſidorus.*
Servius X.

Ventis per cava terræ citatis, rupti ali-
quot montes tumulique ſedere. *Iſidorus.*
Serv.

Ubi

Ubi
 paſſi.
 Sag
 Tot
 inanis
 Imn
 Pug
 Serv.
 Tar
 bus pr
 Opp
 Mar
 miniſt
 Nor
 tis qu
 In f
 In r
 Ap
 Ne
 tur.
 Cu
 Cu
 litibus
 rum,
 A C
 guſtin
 M.
 cens l
 tilian
 Inſ
 Qu
 Mete
 Ubi

Ubi multa nefande casu super ausi atque
passi. *Prisc.*

Saguntium. *Caris.*

Tota autem insula modica & cultoribus
inanis est. *Martianus.*

Immodicus animi. *Arus.*

Pugnam illam pro omine belli futuram.
Serv.

Tantum antiquitatis, curæque majori-
bus pro Italica gente fuit. *Idem.*

Opprobrii gratia. *Agratius.*

Maxumis ducibus, fortibus strenuisque
ministris. *Diomedes l. II.*

Non repugnantibus modo, sed ne dedi-
tis quidem, A. B. C. M. *Donat.*

In silva Sila fuerunt. *Serv.*

In nuda injecta corpora. *Diomedes.*

Apollinis filia & Cyrenes. *Probus.*

Ne simplici quidem morte morieban-
tur. *Serv.*

Cum prædixero positum insulæ. *Donat.*

Cujus adversa voluntate, colloquio mi-
litibus permissio, corruptio facta pauco-
rum, & exercitus Sullæ datus est. *Idem.*

A Graccho seditiones graves ortæ. *Au-
gustinus.*

M. Atilius Palicanus humili loco, Pi-
cens loquax magis quam facundus. *Quin-
tilianus lib. IV. cap. II.*

Insolens vera accipiendi. *Donat.*

Quæ pecunia ad Hispaniense bellum
Metello facta erat. *Idem.*

Curu-

Curubis. *Prob.*

Tharros. *Idem.*

Camifos. *Idem.*

Luces. *Sergius.*

Primam modo Japydiam ingressus. *Serv.*

Carbo turpi formidine Italiam atque exercitum deseruit. *Idem.*

Quæ pacta in conventionem non præstissent. *Donat.*

Crebritate fluctuum ut aquilo solet. *Serv.*

Mithridates corpore ingenti perinde armatus. *Quintil. l. VIII. cap. III.*

Tyrannumque & Cinnam appellantes. *Victorin. Serv.*

Nomenque Danubium habet. *Acron.*

Cui nisi pariter obviam iretur. *Donat.*

Septimium, neque animo neque lingua satis compotem. *Idem.*

Vulgus amat fieri. *Quintil.*

Non poenitutum. *Idem.*

Pompejus cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum validis vecte certabat. Neque enim ille aliter potuisset par esse Sertorio, nisi se & milites frequentibus exercitiis præparavisset ad proelia. *Veget. l. I. c. IX. Joan. Saresb.*

Cicero caninam facundiam, ut Appius inquit, exercuit. *Lactantius.*

Primus Græcorum Achilles. *Serv.*

Cupientissimus legis. *Diomedes.*

Magna gloria tribunus militum in Hispania

spania
bello
rum fu
rata,
invidi
minus
vorfis
ille de
tabatu
glorio
Cui
vina f
jus co
visse.
Itali
sed m
obrut
scissun
Por
Pyren
Ato
muris
Et
Pac
Ipi
tera.
Eq
tea f
nexu
Re
Æ
rem.

spania T. Didio imperante, magno usu bello Marfico, paratu militum & armorum fuit. Multaque tum ductu ejus curata, primo per ignobilitatem, deinde per invidiam scriptorum celebrata sunt. Cominus faciem suam ostentabat, aliquot adversis cicatricibus, & effosio oculo. Quo ille dehonestamento corporis maxime lætabatur: neque illis anxius, quia reliqua gloriosius retinebat. *Agell.*

Curetes, quia principes intelligendi divina fuerunt, vetustatem uti cætera in majus componentem altores Jovis celebravisse. *Lactantius & Isidorus.*

Italiam conjunctam Siciliæ constat fuisse: sed medium spatium aut per humilitatem obrutum est aquis, aut propter angustiam scissum, inde Rhegium nominatum. *Isidor.*

Pompejus devictis Hispanis trophæa in Pyrenæis jugis constituit. *Serv.*

Atque edita undique tribus tamen cum muris & magnis turribus. *Donat.*

Et in proeliis actu promptus. *Idem.*

Pactione amisso Publio legato. *Idem.*

Ipsam mare Ponticum dulcius quam cætera. *Serv. Prisc. Macrob.*

Equis paria operimenta erant: quæ linthea ferreis laminis in modum plumæ adnexuerant. *Serv.*

Rebus supra votum fluentibus. *Idem.*

Ænum, & Maroneam, & viam militarem. *Idem.*

Impedic-

Impediebant iussa nautarum. *Idem.*

Nihil socordia claudibat. *Donat.*

Ut tanta repente mutatio non sine de
videretur. *Idem.*

In ore gentibus agens, populo, civi
tati. *Idem.*

Pressi undique multitudine. *Idem.*

Hunc igitur redarguit Tarquitiu. *Id.*

Dein campi Themyscirii; quos habuer
Amazones, à Tanai flumine incertum
quamobrem digressæ. *Serv.*

Ubi eum tota concione ab exercitu co
git discedere, dicit se ejus opera non usu
rum; eumque ab armis dimittit. *Idem.*

Et Metello procul agente longa spes au
xiliorum. *Idem.*

More equestris proelii sumptis tergis at
que redditis, & egressi ad faciliores ictus
loco cedebant. *Idem.*

Castra sine vulnere introitum. *Idem.*

Multos tamen ab adolescentia bonos in
sultavit. *Idem & Donatus.*

Cosa. *Serv.*

Equis atque armis insignibus. *Idem.*

Fessus in Pamphyliam se receperat. *Id.*

Profectus quidam Ligus ad requisita na
turæ. *Quintil.*

Apud latera certos collocaverat. *Serv.*

Apertæ portæ, repleta arva cultoribus
Idem.

Hispaniam sibi antiquam patriam esse
Idem.

Lycia

Lyci
Idem.
Sort
Om
tur in
lentinu
Italia
Qua
erupit.
Intro
tis ante
est &
Sed
gnum
Idem.
Exe
Cre
tem.
Se r
refutan
regii r
Dun
annes
Nar
in arte
Pos
Donat
Ad
Mo
scenit
Ato
stos m

Lyciæ Pisidiæque agros despectantem.

Idem.

Sorte ductos fusti necat. *Idem.*

Omnis Italia coacta in angustias scinditur in duo promontoria, Bruttium & Salentinum. *Idem.*

Italia plana ac mollis. *Idem.*

Qua tempestate ex Ponto vis piscium erupit. *Idem & Scholiastes Juvenalis.*

Introrsus prima Asiæ Bithynia est, multis antea nominibus appellata. Ipsa enim est & major Phrygia. *Serv.*

Sed Mithridates extrema pueritia regnum ingressus, matre veneno interfecta. *Idem.*

Exercitum vertere. *Idem.*

Creta altior est, qua parte spectat orientem. *Idem.*

Se regibus devovent, & post eos vitam refutant: adeo illis ingenita est sanctitas regii nominis. *Idem & Philargyrius.*

Dum inferior omni via grassaretur. *Joannes Grammat.*

Narbone concilia Gallorum. *Pompejus in artem Donati.*

Post defectionem sociorum & Latii. *Donat.*

Ad Jovis mandem nostra. *Idem.*

Morbi graves ob inediam insolita ve-
scentibus. *Idem.*

Atque ea cogentes non coactos, scelestos magis quam miseros distringi. *Idem.*
Graviori

Graviori bello, qui prohibitori veniant socii. *Idem.*

Nam quidem Pyrrho, Hannibali, quor & terra. *Idem.*

Nam Sullæ dominationem audebat. *Idem.*

Neque est defensus dominationem Sullæ. *Idem.*

Neu quis miles, neve pro milite. *Serv.*

Ex insolentia avidus malefaciendi. *Idem.*

Tergis vinciebant. *Idem.*

Charybdis, quæ forte illata naufragi forbens gurgitibus occultis millia sexaginta Tauromenitana ad litora trahit. *Idem.*

Saguntini fide atque ærumnis incluti per mortalium studium majores quam opibus, quippe quibus etiam tum semirutæ mœnia, domus intactæ, parietesque templorum ambusti manus Punicas ostentabant. *Heronym. in Habacuc.*

Apud Corduennos amomum & alii leves odores gignuntur. *Philargyrius in IV. Georg. Virgil.*

Quem trans stagnum omnis usque ad flumen. *Idem.*

Repente incautos agros invasit. *Idem.*

Belli sane sciens. *Acron.*

Namque omnium ferocissimi ad hoc tempus Achæi atque Tauri sunt, quod quantum conjicio, locorum egestate rapto vivere coacti. *Glossæ Furvenalis.*

Atque ipse cultus rei. *Acron.*

Triplici

Trip
Cha
Sed
refactur
Sane
cula &
Simu
valere
fas. I
Gen
Perr
Idem.
Qua
suburb
Et c
Tra
agitav
Ad
tium.
Ma
pulsa
Cur
nas de
Qu
bus.
Hi
aurea
mere
In
rat.
Jan
ad x.

Triplici fluctu. *Serv. Fuldanus.*

Charybdi mare vorticosum. *Idem.*

Sed ubi tempore anni mare classibus patrefactum est. *Idem.*

Sane bonus ea tempestate contra pericula & ambitionem. *Idem.*

Simul immanis hominum vis ex locis invasere patentis, cum & pacis modo effusas. *Idem.*

Genua patrum advolvuntur. *Idem.*

Perrexere in Hispaniam an Sardiniam.

Idem.

Quæ mapalia sunt circumjecta civitati, suburbana ædificia. *Idem.*

Et onere turrium incertis navibus. *Id.*

Traditur fugam in longinqua Oceani agitavisse. *Idem.*

Ad mutandum modo in melius servitium. *Serv. ad primum Æneid.*

Magna vis hominum convenerat agris pulsa aut civitate ejecta. *Idem ibid.*

Cum murum hostium successisset, poenas dederat. *Idem ad Eclog. v.*

Quippe vasta Italia rapinis, fuga, cædibus. *Idem.*

Hi sunt qui secundum pocula & alias res aureas dīs sacrata instrumenta convivio mereantur. * *Idem ad VIII. Æneid.*

In secunda festinas cohortes composuerat. *Idem ad IX.*

Jam repente visus sævire Taguns. *Idem ad X.*

Exuant

Exuant armis equisque. *Idem.*

Solas festinare. *Idem.*

Lusitaniæ gravem civitatem. *Idem.*

Ex parte cohortium præcipere instructa,
& stationes locatæ pro castris. *Idem.*

Bellum quibus posset conditionibus de-
fineret. *Idem.*

In quibus longissimo ævo plura de bonis
falsa in deterius composuit. *Idem.*

Cultu corporis ornata egregio. *Idem.*

At Sertorius vacuus hieme augere co-
pias. *Acro in Horatium.*

Sin vis obsistat, ferro quam fame æquius
perituros. *Serv.*

Confedit in valle virgulta nemorosaque.
Idem.

Paullulum requietis militibus. *Idem.*

Qui nullo certo exilio vagabantur. *Id.*

Nubes foedavere lumen. *Idem.*

Sanctus alia. *Idem.*

Geronis. *Idem.*

Quæ causâ fuerat novandis rebus. *Idem.*

Radicem montis excessit. *Statii inter-
pres.*

Ut res magis quam verba gererentur,
liberos parentesque in muris locaverant.
Idem.

Incerta est fortitudo dum pendet. *Idem.*

In quibus plaustra sedes sunt. *Acro ad
Horatium.*

Luxo pede. *Probus.*

Maurique vanum genus, ut alia Afri-
cæ,

cæ, cor-
piam c-
agere.

Et P-
dempto-

Omn-
imperio

Græci-
mum c-

magnit-
stius.

Ex c-
Libera-

rium,
cura d-

est. S-
Tur-

&, u-
comet-

iter ca-
Sall-

Tigris-
in An-

gius d-
torum

ab ips-

Pel-

ciens

à gub-

fuerat
se eju-
& Isp-

cæ, contendebant Antipodas ultra Æthiopiam cultu Persarum justos & egregios agere. *Prisc.*

Et Perpennam forte cognoscit mulio redemptoris. *Acro ad Horatium.*

Omnium fluminum, quæ in maria, qua imperium Romanum est, fluunt, quam Græci τὸν ἑὸν ἡάλασσαν appellant, maximum esse Nilum consentitur; proxuma magnitudine esse Histrum scripsit Sallustius. *Agell. l. x. cap. vii.*

Ex omnibus quæ tractavimus, Æbuti Liberalis, potest videri nihil tam necessarium, aut magis, ut ait Sallustius, cum cura dicendum, quam quod in manibus est. *Seneca.*

Turbinum motus vagus est & disiectus, &, uti Sallustii verbis utar, vorticosus; cometarum autem, compositus, & certum iter carpens. *Idem.*

Sallustius, auctor certissimus, asserit Tigrim & Euphratem uno fonte manare in Armenia, qui per diversa cunctes longius dividantur, spatio medio relicto multorum millium; quæ tamen terra, quæ ab ipsis ambitur, Mesopotamia dicitur. *Id.*

Pelorum promontorium Siciliæ respiciens aquilonem, juxta Sallustium dictum à gubernatore Hannibalis illic sepulto; qui fuerat occisus per ignorantiam regis, cum se ejus dolo crederet esse deceptum. *Serv. & Isidorus.*

Aristæus,

Aristæus, uti Sallustius docet, post la-
niatum à canibus Actæonem filium, ma-
tris instinctu Thebas reliquit, & Cean-
insulam tenuit, primo adhuc hominibus
vacuam: postea, ea relicta, cum Dæda-
lo in Sardiniam transivit, post delatus est
Cumæ. *Serv.*

Sallustius duces laudat, qui victoriam
incruento exercitu deportarunt. *Idem.*

Cares insulani populi fuerant, piraticam
exercentes, famosi, victi à Minoë, ut
Sallustius & Thucydides tradunt. *Idem.*

A Troja Capys Campaniam, Helenus
Macedoniam, alii Sardiniam, secundum
Sallustium, tenuerunt. *Idem.*

Dardania à Dardano Jovis & Electra
filio; aut, secundum Sallustium, à Mida
Dardanorum rege, qui Phrygiam tenuit.
Idem.

Sallustius Scyllam saxum esse dicit, si-
mile formæ celebratæ procul visentibus.
Idem.

In Sicilia est Enceladus, Othus in Cre-
ta, secundum Sallustium. *Idem.*

Sallustius ait Hispanorum morem fuisse,
ut in bella euntibus juvenibus parentum
facta memorentur à matribus. *Idem.*

Orion, juxta Sallustium, oritur juxta so-
lis æstivi pulsum. *Idem.*

In Flaminia est civitas quæ Cale dici-
tur, & in Gallia hoc nomine, quam Sal-
lustius à Perpenna captam commemorat.
Idem.

Geta
cullo d
Troj
rarum c
memin
Curi
vius &
Vice
cissitud
stius. I
Cret
secundu
Idem.
Prim
secundo
ut etia
æstas,
Sallu
victum
tas. A
Insul
ait Hor
Prox
adhære
ge rem
nihil m
Prox
Inse
Ita &
toris I
appella
Geta

Getæ sunt Myſii, quos Salluſtius à Lucullo dicit eſſe ſuperatos. *Idem.*

Trojanorum tempore invadendarum terrarum cauſa fuerat navigatio, uti Salluſtius meminit. *Idem.*

Curribus falcatis uſos eſſe antiquos, Livius & Salluſtius docent. *Idem.*

Vices ſignificant pugnam, quia per vi-
ciſſitudinem pugnabatur, ut inquit Salluſtius. *Idem.*

Creta medio jacet inſula ponto, id eſt, ſecundum Salluſtium, procul à continenti. *Idem.*

Primo menſe veris dicitur novum ver, ſecundo ver adultum, tertio præceps: ſic-
ut etiam Salluſtius dicit ubique, nova æſtas, adulta, præceps. *Idem.*

Salluſtius in Hiſtoriis tradit, Sertorium victum voluiſſe fugere ad inſulas Fortunatas. *Acron.*

Inſulas Fortunatas Salluſtius inclutas eſſe ait Homeri carminibus. *Serv.*

Proximum dicebant veteres, non ſolum adhærens & adjunctum, verum etiam longe remotum, ſi tamen inter duo diſcreta nihil medium exſtituiſſet. *Virg. Æn. l. v.*

Proximus huic, longo ſed proximus intervallo,

Inſequitur Salius -----

Ita & Salluſtius in ſitu Ponti, de promontoriis Paphlagonum, & quod *καὶ πύργον* appellavit, poſuit. *Non.*

Interro-

*Interrogasti si tenes, Maotici
Situs quis esset æquoris. Sallustium
Noram id dedisse, dicta & ejus omnibus
Præjudicata auctoritatis ducier,
Non abnuebam. Festus Avienus.*

Portus ab Eoo fluctu curvatus in arcum
In arcus similitudinem. Sic de Pontico
Sallustius: unde hic tulit colorem, nam
speciem efficit Scythici arcus. *Serv. ad III
Æneid.*

----- *Freta lata relucet.*

Lata autem ideo, quia se angustiae Pontici oris illic dilatant, uti dicit Sallustius
Serv.

Teja autem dicta est à Tejo Anacreontis Poëtæ Lyrici oppido, quod in Paphlagonia esse Sallustius indicat, cum de finibus Pontico loquitur. *Comment. in Horatium*

Porro Sallustius auctor certissimus asserit, tam Tigris quam Euphratis in Armenia fontes demonstrari. *Hieronym. de locis Hebr.*

Cum multi evaserint Trojanum periculum, uti Capys, qui Campaniam tenuit; ut Helenus, qui, ut alii, Sardiniam, secundum Sallustium. *Serv.*

Sallustianus Calpurnius. *Hieron. adversus Ruf.*

Calpurniani discipuli. *Idem ibidem.*

Tamen vulgata jam res est gentilium proprietatum. Comici Phrygas timidos illudunt. Sallustius vanos Mauros, & se

roces

roces Dalmatas pulsat. *Tertull. de anima.*

Sarcasmus Chleuasmo proxima est & similis figura, qua adversariorum facta, cum exacerbatione admissi eorum, laceessimus: ut apud Sallustium de Sullæ crudelitate. Ut in M. Mario, cum fracta prius crura per artus exspiraret. *Ful. Rufinianus de Schematis lexeos.*

Mesopotameni homines effrenatæ lubricinis sunt, ut Sallustius meminit in utroque sexu. *Glossæ in Juvenalem.*

Antonius ille trium Antoniorum corruptor, ille Sallustius, qui oræ maritimæ, qua Romanum esset imperium, contrarius piratis. Si omnes socios, & maxime Græcos Asiaticos ac Siculos, fortunis omnibus spoliaverunt. *Eadem Glossæ.*

Σαλαγσίς ἡ γυνή, τότε πλεόντων ὠφθαλμοῖς καμήλων, λέγοντος, εἰ μήτε πλεόντων μετὰ Σκιπίωνος νικησάμενος Αντίοχον ἦεν, μήτε τὸς ἡγεγὼς πλεόντων Ορχομενῶν, καὶ πλεόντων Χαερώνειαν Αρχιλάου μαμαχηδόνες, ἐγνωκίνας καμήλον. *Id est:* Sallustium demiror, qui autumat tum primum viros Romanis camelos, quod neque olim illos qui duce Scipione Antiochum devicerunt, neque hos qui ad Orchomenum & Chæroneam certaverunt cum Archelao, nosse putaverit camelum. *Plutarchus in Lucullo.*

Σαλαγσίς μὲν ἔν φησὶ, χαλιπῶς ἀγαπιδύων τὸς στρατιώταις πλεόντων αὐτὸν εὐθὺς ἐν ἀρχῇ ἡ πολέμου πλεόντων Κυζίκου, καὶ πάλιν πλεόντων Αμισῶ δύο

L

καμήλων

χρησάμενος ἐξ ἧς ἐν τοῖς ἀρχαίοις Ἀσσυριοῖς ἀνέκδοτῳ.
Id est : Ac Sallustius quidem fuisse milites
 jam inde à principio male ait in eum (Luc-
 cillum) animatos, quod ad Cyzicum &
 iterum ad Amisum duas hiemes eos in ca-
 stris continuisset. *Idem ibid.*

Sallustium etiam laudat Plutarchus in Sylla.

LECTORI.

HActenus Fragmenta florentissimi Ro-
 rum Romanarum scriptoris, quæ ex-
 stare putamus. Cætera, quæ sequun-
 tur, in MS. Servio legi auctor est V. Cl.
 Andreas Schottus: in optima tamen illa
 Honorati Editione, à Petro Daniele J. C.
 procurata, non comparent: corruptissima sunt;
 & medicinam contulit V. N. Janus Doula.
Quem vide in Fragmenta Sallustii.

* mor Trequii præter s r ciem necessi-
 riam haud multo secus quam ferro noceri
 poterat. At Varinius, dum hæc aguntur
 à fugitivis, ægra parte militum autumn
 gravitate, neque ex postrema fuga, cum
 severo edicto juberentur, ullis ad signa
 redeuntibus, & qui reliqui erant per sum-
 ma flagitia detrectantibus militiam, Quo-
 storem suum C. Thorannium ex quo præ-
 sente vera facillime noscerent. * * * com-
 miserant, & tamen interim quum volenti-
 bus numero quatuor.

* ingre

* ingre, tantæ serui debacrlttur, nefandum in modum perverso vulnere & interdum lacerum corpus semianimum omit- tentes, alii in tecta jaciebant ignes, mul- tique ex loco servi, quos ingenium socios dabat, abdita à dominis aut ipsos trahe- bant ex occulto, neque sanctum aut ne- fandum quicquam fuit iræ barbarorum, & servili ingenio : quæ Spartacus nequius prohibere multis precibus cum oraret, ce- leritate * * * * nuntios.

Aliquot dies contra morem fiducia au- geri nostris coepit, & promi lingua. Qua Varinius contra spectatam rem incaute motus novos incognitosque & aliorum ca- sibus perculsos milites, ducit tamen ad ca- stra fugitivorum. Presso gradu silentes iam, neque tam magnifice fumentes præ- ium, quam postulaverant. Atque illi cer- tamini conscii inter se juxta seditionem erant. Crixo & gentis ejusdem Gallis at- que Germanis obviam ire, & ultro offerre pugnam cupientibus contra Spartacum.

ORATIONES DUÆ
AD C. CÆSAREM,
SALLUSTIO
ADSCRIPTÆ.

ORATIO I.
AD C. CÆSAREM
De Republica Ordinanda.

POPULUS Romanus antea obtinebat, regna atque imperia fortunam dare, item alia, quæ per mortalis avidè cupiuntur: quia & apud indignos sæpe erant, quasi per lubidinem data; neque cuiquam incorrupta permanferant. Sed res docuit id verum esse, quod in carminibus Appius ait, Fabrum esse suæ quæque fortunæ: atque in te maxime, qui tantum alios prætergressus es, uti prius defecisti sint homines laudando facta tua quam tu laude digna faciundo. Cæterum uti fabricata, sic virtute parta, quam magna industria haberi decet: ne incuria deformentur, aut corruant infirmata. Nemo enim alteri imperium volens concedit

AD

& quæ plus potest formidum per se mun peritar eniti c nuus si pefsum titur. te omni lum al victor Inter atque armis quod bonis medic quisq hi sic etoria tura. stitua accip homi tentia quem tibi i neces mina si par

& quamvis bonus atque clemens sit, qui plus potest; tamen, quia malo esse licet, formidatur. Id evenit, quia plerique rerum potentes perverse consulunt: & eo se munitiores putant, quo illi, quibus imperitant, nequiores fuere. At contra id eniti decet, cum ipse bonus atque strenuus sis, uti quam optimis imperites. nam pessumus quisque asperrime rectorem patitur. Sed tibi hoc gravius est, quam ante te omnibus, armis parta componere. Bellum aliorum pace mollius gessisti: ad hoc victores prædam petunt, victi cives sunt. Inter has difficultates evadendum est tibi; atque in posterum firmanda respublica non armis modo, neque adversum hostis; sed, quod multo majus multoque asperius est, bonis pacis artibus. Ergo omnis magna mediocrique sapientia res huc vocat: quæ quisque optima potest, uti dicat. Ac mihi sic videtur: qualicumque modo tu victoriam composueris, ita alia omnia futura. Sed jam, quo melius faciliusque constituas, paucis, quæ me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit, Imperator, cum homine claro, magnis opibus, avido potentia, majore fortuna quam sapientia: quem secuti sunt pauci, per suam injuriam tibi inimici: item quos affinitas, aut alia necessitudo traxit. Nam particeps dominationis neque fuit quisquam; neque, si pati potuisset, orbis terrarum bello con-

cussus foret. Cætera multitudo vulgi, more magis quam iudicio, post alius alium, quasi prudentiorem, secuti. Per idem tempus maledictis iniquorum occupanda reipublicæ in spem adducti homines, quibus omnia probro ac luxuria polluta erant, concurrere in castra tua : & aperte quietis mortem, rapinas, postremo omnia, quæ corruptus animus jubebat, minitari. Ex quibus magna pars, ubi neque creditum condonare, neque te civibus, sicuti hostibus, uti vident, defluxere : pauci restitere, quibus majus otium in castris, quam Romæ, futurum erat : tanta vis creditorum impendebat. Sed ob easdem causas, immane dictu est, quanti & quam multi mortales postea ad Pompejum discesserint : eoque per omne tempus belli, quasi sacro atque inspoliato fano, debitores usi. Igitur, quoniam tibi victori de bello atque pace agendum est ; hoc uti civiliter deponas, illa ut quam justissima & diuturna sit : de te ipso primum, quia compositurus es, quod optimum factu est, existuma. Equidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba, quam diuturna, arbitror ; neque quæquam à multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido recidat : eam vitam bellum æternum atque anceps gerere : quoniam neque adversus, neque ab tergo aut lateribus tutus sis, semper in periculo aut metu agites. Contra qui benignitate

D
nignit
raven
etiam
An qu
riæ tu
tate p
ternis
major
bus
cedere
piano
bellu
Sulla
inter
alios
belli
mun
villa
Heu
repe
rum
vast
cto
Ad
lice
arb
pra
ex
ve
re
ut
tri

nignitate & clementia imperium temperare, his læta & candida omnia visâ; etiam hostes æquiores, quam aliis cives. An qui me his dictis corruptorem victoriæ tuæ, nimisque in victos bona voluntate prædicent? scilicet quod ea, quæ externis nationibus, natura hostibus, nosque majoresque nostri sæpe tribuere, ea civibus danda arbitror; neque barbaro ritu cæde cædem & sanguine sanguinem expiandum. An illa, quæ paullo ante hoc bellum in Cn. Pompejum victoriamque Sullanam increpabantur, oblivio abstulit? interfecit Domitium, Carbonem, Brutum, alios item non armatos, neque in proelio belli jure, sed post ea supplices per summum scelus interfectos: pl. Romanam in villa publica pecoris modo conscissam. Heu quam illa occulta civium funera, & repentinæ cædes in parentum aut liberorum sinum, fuga mulierum & puerorum, vastatio domorum! ante partam à te victoriam omnia sæva atque crudelia erant. Ad quæ te illi iidem hortantur: & scilicet id certatum esse utriusque vestrum arbitrio, injuriæ uti fierent: neque receptam, sed captam, à te reimp. & ea causa exercitus stipendiis confectis, optimos & veterrumos omnium, adversum fratres parentesque, alii liberos armis contendere; ut ex alienis malis deterrumi mortales ventri atque profundæ lubricini sumptus quæ-

rerent: atque essent opprobria victoriarum
quorum flagitiis commacularetur bonorum
laus. Neque enim te præterire puto,
quali quisque eorum more aut modestia
etiam tum dubia victoria, sese gesserit;
quoque modo in belli administratione scorta
aut convivia exercuerint nonnulli; quorum
ætas ne per otium quidem tales voluptates
sine dedecore attigerit. De bello satis di-
ctum. De pace firmanda quoniam tuque
& omnes tui agitis: primum id, quaeso,
confidera, quale id sit, de quo consultas:
ita, bonis malisque dimotis, patenti via
ad verum perges. Ego sic existumo; quo-
niam orta omnia intereunt, qua tempestate
urbi Romanæ fatum excidii adventarit,
civis cum civibus manus conferturos: ita
defessos & exsangues regi aut nationi præ-
dæ futuros. Aliter non orbis terrarum,
neque cunctæ gentes conglobatæ, movere,
aut contundere queunt hoc imperium.
Firmanda igitur sunt concordiae bona, &
discordiae mala expellenda. Id ita eve-
niet, si sumptuum & rapinarum licentiam
dempseris; non ad vetera instituta revo-
cans, quæ jam pridem corruptis moribus
ludibrio sunt; sed si suam cuique rem fa-
miliarem, finem sumptuum statueris: quo-
niam is incessit mos, ut homines adulescen-
tuli, sua atque aliena consumere, nihil lu-
bidini atque aliis rogantibus denegare, pul-
cherrimum putent; eam virtutem & ma-
gnitudinem

gnitudinem animi; pudorem atque modestiam pro socordia æstument. Ergo animus ferox, prava via ingressus, ubi consueti non suppetunt, fertur accensus in socios modo, modo in civis: movet composita, & res novas veteribus acquirit. Quare tollendus fenerator in posterum; uti suas quisque res curemus: ea vera atque simplex via est, magistratum populo, non creditori, gerere; & magnitudinem animi in addendo, non demendo, reipublicæ ostendere. Atque ego scio, quam aspera hæc res in principio futura sit, præsertim iis, qui se in victoria licentius liberiusque, quam artius, futuros credebant: quorum si saluti potius, quam lubidini, consules; illosque nosque & socios in pace firma constitues. Si eadem studia artesque juventuti erunt: næ ista egregia tua fama simul cum urbe Roma brevi concidet. Postremo sapientes pacis causa bellum gerunt, laborem spe otii sustentant. Nisi illam firmam efficis, vinci, an vicisse, quid retulit? Quare capeffe per deos rempublicam, & omnia aspera, uti soles, pervade. Namq; aut tu mederi potes; aut omittenda est cura omnibus. Neque quisquam te ad crudelis pœnas, aut acerba judicia, invocat, quibus civitas vastatur magis, quam corrigitur; sed uti pravas artis malasque lubidines ab juventute prohibeas. Ea vero clementia erit consuluisse, ne immerito

cives patria expellerentur; retinuisse ab stultitia & falsis voluptatibus; pacem concordiamque stabilivisse: non, si, flagitii obsecutus, delicta perpeffus, præfens gaudium cum mox futuro malo concesseris. Ac mihi animus, quibus rebus alii timent, maxime erectus est, negotii magnitudine: & quia tibi terra & mari simul omnia componenda sunt, (quippe res parvas tantum ingenium attingere nequit) magnæ curæ magna merces est. Igitur provideas oportet, uti plebes, largitionibus & publico frumento corrupta, habeat negotia sua, quibus ab malo publico detineatur: juventus probitati & industriæ, non sumptibus neque divitiis, studeat. Id ita eveniet, si pecuniæ, quæ maxuma omnium pernicies est, usum atque decus dempseris. Nam sæpe ego cum animo meo reputans, quibus quisque rebus clariffimi viri magnitudinem invenissent; quæ res populos nationesve magnis auctoribus auxissent; ac deinde quibus caussis ampliffima regna & imperia corruissent: eadem semper bona atque mala reperiẽbam, omnisque victores divitias contempnissẽ & victos cupivissẽ. Neque aliter quisquam extollere sese, & divina mortalis attingere potest, nisi, omiffis pecuniæ & corporis gaudiis, animo indulgens, non assentando, neque concupita præbendo, perversam gratiam gratificans; sed in labore, patientia, bonis

nisque

nisque præceptis, & factis fortibus exercitando. Nam domum aut villam exstruere, eamque signis, aulæis, aliisque operibus exornare, & omnia potius, quam semet, visendum efficere; id est, non divitias decori habere, sed ipsum illis flagitio esse. Porro ii, quibus bis die ventrem onerare, nullam noctem sine scorto quiescere mos est; ubi animum, quem dominari decebat, servitio opprèssere; nequaquam eo postea hebeti atque claudo pro exercitio uti volunt. Nam imprudentia pleraque & se præcipitant. Verum hæc & omnia mala pariter cum honore pecuniæ desinent, si neque magistratibus neque alia vulgo cupienda venalia erunt: ad hoc providendum est, quonam modo Italia atque provinciæ tutiores sint: id quod factu haud obscurum est. Nam iidem omnia vastant, suas deferendo domos, & per injuriam alienas occupando. Item ne, ut adhuc, militia injusta aut inæqualis sit: cum alii triginta, pars nullum stipendium faciet: & frumentum id, quod antea præmium ignaviæ fuit, per municipia & colonias illis dare conveniet, cum stipendiis emeritis domos reverterint. Quæ reipublicæ necessaria, tibi que gloriosa ratus sum, quam paucissimis absolvi. Non pejus videtur pauca nunc de facto meo differere. Plerique mortales ad judicandum satis ingenii habent, aut simulant: veruntamen
ad.

ad reprehendenda aliena facta aut dicta ardet omnibus animus; vix satis apertum os, aut lingua prompta videtur, quæ meditata pectore evolvat: quibus me subiectum haud poenitet, magis reticuisse pingeret. Nam siue hac seu meliore alia via perges; à me quidem pro virili parte dictum & adiutum fuerit. Reliquum est optare, uti, quæ tibi placuerint, ea di immortales approbent, beneque evenire sinant.

ORATIO II.

AD C. CÆSAREM

De Republica Ordinanda.

SCIO ego, quam difficile atque asperum factu sit consilium dare regi aut imperatori; postremo cuiquam mortali, cuius opes in excelsis sunt: quippe cum & illis consultorum copiae adsint, neque de futuro quisquam satis callidus satisque prudens sit. Quinetiam sæpe prava, magis quam bona, consilia prospere eveniunt: quia pleraque res fortuna ex lubricine sua agit. Sed mihi studium fuit adulescentulo rempublicam capeffere; atque in ea cognoscenda multam magnamque curam habui: non ita uti magistratum modo caperem,

D
perem,
erant; se
militiaequ
lencia po
mihi mu
fuit, fa
tuam di
bet per
eo glori
aut ex
te, pr
mirabil
in adv
mum
res cla
homin
nificen
gloria
tum e
quod
Nequ
tibi f
geni
led i
vict
te d
mod
mic
con
pul
lin
cip

perem, quem multi malis artibus adepti erant; sed etiam uti rempublicam domi militiaeque, quantumque armis, viris, opulentia posset, cognitum haberem. Itaque mihi multa cum animo agitante consilium fuit, famam modestiamque meam post tuam dignitatem habere; & cujus rei lubet periculum facere, dum quid tibi ex eo gloriae accederet. Idque non temere, aut ex fortuna tua, decrevi; sed quia in te, praeter caeteras artem unam egregie mirabilem comperi, semper tibi maiorem in adversis quam in secundis rebus animum esse. Sed per caeteros mortalis illa res clarior est, quod & prius defessi sint homines laudando atque admirando munificentiam tuam, quam tu faciundo quae gloria digna essent. Equidem mihi decretum est, nihil tam ex alto reperiri posse, quod non cogitanti tibi in promptu sit. Neque ego quae visa sunt de republica tibi scripsi, quia mihi consilium atque ingenium meum amplius aequo probaretur: sed inter labores militiae, interque proelia, victorias, imperium, statui admonendum te de negotiis urbanis. Namque tibi si id modo in pectore consilii est, uti te ab inimicorum impetu vindices, quoque modo contra adversum consulem beneficia populi retineas: indigna virtute tua cogites. sin in te ille animus est, qui jam à principio nobilitatis factionem disturbavit; plebem

plebem Romanam ex gravi servitute in libertatem restituit; in prætura inimicorum arma inermis disjecit; domi militiaeque tanta & tam præclara facinora fecit, ut ne inimici quidem queri quidquam audeant, nisi de magnitudine tua: quin accipe tu ea, quæ dicam de summa reipub. quæ profecto aut tu vera invenies, aut certe haud procul à vero. Sed quoniam Cn. Pompejus, aut animi pravitate, aut quia nihil maluit quam quod tibi obesset, ita lapsus est, ut hostibus tela in manus jaceret: quibus ille rebus rempublicam conturbavit, eisdem tibi restituenda est. Primum omnium, summam potestatem moderandi, de vectigalibus, sumptibus, judiciis, senatoribus, paucis tradidit; plebem Romanam, cujus antea summa potestas erat, nosque his quidem legibus in servitute reliquit. Judicia tamen, sicut antea, tribus ordinibus tradita sunt; tamen iidem illi factiosi regunt, dant, adiungunt quæ lubet: innocentes circumveniunt: suos ad honorem extollunt. Non facinus, non probrum, aut flagitium obstat, quo minus magistratus capiant: quod commodum est, trahunt, rapiunt: postremo, tamquam urbe capta, lubricine ac licentia sua pro legibus utuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret, si virtute partam victoriam more suo per servitium exercerent. Sed homines inertissimi,

mi, quo
fita est,
natione
quæ sed
illustri
quorum
præcep
la, cui
runt, t
muniri
fectis,
tinere
tone,
ctionis
terea
hostia
portu
rum c
non o
non
imma
acerb
do, c
irent
jus c
sua c
lis t
bus
tua
cala
qua
ma

mi, quorum omnis vis virtusque in lingua
 sita est, forte atque alterius socordia domi-
 nationem oblatam insolentes agitant. Nam,
 quæ seditio ac dissensio civilis tot tamque
 illustres familias ab stirpe evertit? aut
 quorum umquam victoria animus tam
 præceps tamque immoderatus fuit? L. Sul-
 la, cui omnia in victoria lege belli licue-
 runt, tametsi à Sulpicio hostium partes
 muniri intellegebat, tamen, paucis inter-
 fectis, cæteros beneficio, quam metu, re-
 tinere maluit. At hercule nunc cum Ca-
 tone, L. Domitio, cæterisque ejusdem fa-
 ctionis, quadraginta senatores, multi præ-
 terea cum spe bona adolescentes, sicuti
 hostiæ, mactati sunt: cum interea im-
 portunissima genera hominum tot misero-
 rum civium sanguine satiari nequiverunt:
 non orbi liberi, non parentes exacta ætate,
 non gemitus virorum, luctus mulierum
 immanem eorum animum inflexit: quin,
 acerbius in dies male faciundo ac dicun-
 do, dignitate alios, alios civitate eversum
 irent. Nam, quid ego de te dicam, cu-
 jus contumeliam homines ignavissimi vita
 sua commutare volunt? scilicet neque il-
 lis tantæ voluptati est (tametsi insperanti-
 bus accidit) dominatio, quanto moerori
 tua dignitas: qui optatius habent, ex tua
 calamitate periculum libertatis facere,
 quam per te populi Romani imperium
 maximum ex magno fieri. Quo magis
 tibi

tibi etiam atque etiam animo prospiciendum est, quoniam modo rem stabiliis communiasque. Mihi quidem quæ mens suppetit, eloqui non dubitabo. Cæterum tu erit ingenii probare, quæ vera atque utilis factu putes. In duas partis ego civitatem divisam arbitror, sicut à majoribus accepi, in patres & plebem. Antea in patribus summa auctoritas erat, vis multo maxima in plebe. Itaque sæpius in civitate secessio fuit : semperque nobilitatis opes diminutæ sunt, & jus populi amplificatum. Sed plebes eo libere agitabat ; quia nullius potentia super leges erat ; neque divitiis aut superbia, sed bona fama factisque fortibus nobilis ignobilem anteibat : humillimus quisque in armis aut militia, nullius honestæ rei egens, satis sibi satisque patriæ erat. Sed, ubi eos paullatim expulsos agris inertia atque inopia incertas domos habere subegit, cœpere alienas opes petere, libertatem suam cum republica venalem habere. Ita paullatim populus, qui dominus erat & cunctis gentibus imperitabat, dilapsus est : & pro communi imperio, privatim sibi quisque servitutem peperit. Hæc igitur multitudo primum malis moribus imbuta, deinde in artes vitasque varias dispalata, nullo modo inter se congruens, parum mihi quidem idonea videtur ad capeflendam rempublicam. Cæterum, additis novis civibus, magna

me

me spes tenet, fore, ut omnes expergiscantur ad libertatem: quippe cum illis libertatis retinendæ, tum his servitutis amittendæ cura orietur. Hos ego censeo, permixtos cum veteribus novos, in coloniis constituas: ita & res militaris opulentior erit, & plebes bonis negotiis impedita malum publicum facere desinet. Sed non inficius neque imprudens sum, cum ea res agetur; quæ servitia, quæve tempestates hominum nobilium futuræ sint, cum indignabuntur omnia funditus misceri, antiquis civibus hanc servitutem imponi, regnum denique ex libera civitate futurum, ubi unius munere multitudo ingens in civitatem pervenerit. Equidem ego sic apud animum meum statuo, malum facinus in se committere, qui incommodo reipublicæ gratiam sibi conciliet. Ubi bonum publicum etiam privatim usui est; id vero dubitare aggredi, socordiae atque ignaviae duco. M. Livio Druso semper consilium fuit, in tribunatu summa ope niti pro nobilitate: neque ullam rem in principio agere intendit, nisi illi auctores fierent. Sed homines factiosi, quibus dolus atque malitia fide cariora erant, ubi intellexerunt, per unum hominem maximum beneficium multis mortalibus dari: videlicet & sibi quisque conscius, malo atque infido animo esse, de M. Livio Druso juxta ac de se existimaverunt. Itaque

que metu, ne per tantam gratiam solas rerum potiretur, contra eam nixi, sua ipsius consilia disturbaverunt. Quo tibi, imperator, majore cura fideque amici & multa præsidia paranda sunt. Hostem adversum opprimere, strenuo homini haud difficile est: occulta pericula neque facere neque vitare, bonis in promptu est. Igitur, ubi eos in civitatem adduxeris; quoniam quidem revocata plebes erit, in ea re maxime animum exercitato, uti colantur boni mores; concordia inter veteres & novos coalescat. Sed multo maximum bonum patriæ, civibus, tibi, liberis, postremo humanæ genti pepereris; si studium pecuniæ aut sustuleris, aut, quoad res feret, minueris. Aliter neque privata res neque publica, neque domi neque militiæ, regi potest. Nam ubi cupido divitiarum invasit; neque disciplina, neque artes bonæ, neque ingenium ullum satis pollet: quin animus magis, aut minus mature, postremo tamen succumbit. Sæpe jam adivi, qui reges, quæ civitates & nationes per opulentiam magna imperia amiserint, quæ per virtutem inopes ceperant. Id adeo haud mirandum est. nam ubi bonus deteriorem divitiis magis clarum magisque acceptum videt; primo æstuat, multaque in pectore volvit: sed ubi gloria honorem magis in dies, virtutem opulentia vincit, animus ad voluptatem à vero deficit.

deficit.
ubi eam
amara a
vitæ c
lia sunt,
Nam a
ad pec
& mal
in pri
neque
piis q
rit; i
lentia,
de m
Judic
pecun
prima
plure
nequ
dicio
& p
mis
Sed
quic
chu
con
voc
cun
rab
vit
lar
ru

deficit. Quippe gloria industria alitur :
 ubi eam dempseris , ipsa per se virtus
 amara atque aspera est. Postremo, ubi di-
 vitiae claræ habentur, ibi omnia bona vi-
 lia sunt, fides, probitas, pudor, pudicitia.
 Nam ad virtutem una & ardua via est :
 ad pecuniam, qua cuique lubet, nititur :
 & malis & bonis rebus ea creatur. Ergo
 in primis auctoritatem pecuniæ demito :
 neque de capite neque de honore ex co-
 piis quisquam magis aut minus judicave-
 rit ; si neque prætor neque consul ex opu-
 lentia, verum ex dignitate, creetur. Sed
 de magistratu facile populi iudicium fit.
 Iudices à paucis probari, regnum est ; ex
 pecunia legi, inhonestum. Quare omnes
 primæ classis judicare placet ; sed numero
 plures, quam judicant. Neque Rhodios
 neque alias civitates umquam suorum ju-
 dicioꝝ pœnituit : ubi promiscue dives
 & pauper, uti cuique fors tulit, de maxu-
 mis rebus juxta ac de minumis disceptat.
 Sed de magistratibus creandis haud mihi
 quidem absurde placet lex, quam C. Grac-
 chus in tribunatu promulgaverat ; ut ex
 confusis quinque classibus sorte centuriæ
 vocarentur. Ita coæquati dignitate, pe-
 cunia, virtute anteire alius alium prope-
 rabit. nec ego magna remedia contra di-
 vitias statuo. Nam perinde omnes res
 laudantur atque appetuntur, ut earum re-
 rum usus est : malitia præmiis exercetur.

Ubi

Ubi ea dempseris, nemo omnium gratius
 to malus est. Cæterum avaritia bellu-
 fera, immanis, intoleranda est: quo in-
 tendit, oppida, agros, fana atque domos
 vastat: divina cum humanis permiscet
 neque exercitus neque moenia obstant, quo
 minus vi sua penetret: fama, pudicitia,
 liberis, patria atque parentibus cunctos
 mortalis spoliât. Verum, si pecuniæ de-
 cus ademeris; magna illa vis avaritiæ fa-
 cile bonis moribus vincetur. Atque hæc
 ita sese habere tametsi omnes æqui atque
 iniqui memorent; tamen tibi cum factio-
 ne nobilitatis haud mediocriter certandum
 est: cujus si dolum caveris, alia omnia in
 proclivi erunt. Nam hi, si virtute satis va-
 lerent, magis æmuli bonorum, quam in-
 vidi, essent. Quia desidia & inertia &
 stupor eos atque torpedo invasit; strepunt,
 obtreçant, alienam famam suum dedecus
 existumant. Sed quid ego plura, quasi
 de ignotis, memorem? M. Bibuli fortitu-
 do atque animi vis in consulatum erupit:
 hebes lingua, magis malus, quam callidus
 ingenio. Quid ille audeat, cui consula-
 tus maxumum imperium maxumo dede-
 cori fuit? An L. Domitii magna vis est,
 cujus nullum membrum à flagitio aut fa-
 cinore vacat? lingua vana, manus cruen-
 tæ, pedes fugaces: quæ honeste nominari
 nequeant, inhonestissima. Unius tamen
 M. Catonis ingenium versutum, loquax,
 callidum

callidum
 disciplin
 antia,
 Quippe
 inertiam
 ceptis in
 factione
 bus, sic
 est add
 vonius
 superv
 vili fu
 illis p
 minur
 video
 differ
 dentu
 geni
 que e
 litter
 bus,
 ta le
 omni
 prof
 eos
 grat
 pau
 imp
 Eq
 tuo
 lus
 gn

callidum haud contemno. Parantur hæc disciplina Græcorum. Sed virtus, vigilantia, labos, apud Græcos nulla sunt. Quippe, cum domi libertatem suam per inertiam amiserint; censes ne eorum præceptis imperium haberi posse? Reliqui de factione sunt inertissimi nobiles: in quibus, sicut in statua, præter nomen, nihil est additamenti. L. Posthumius & M. Favonius mihi videntur quasi magnæ navis supervacua onera esse, ubi salvi pervenire vili sunt; si quid adversi coortum est, de illis potissimum jactura sit, quia precii minimi sunt. Quoniam nunc, uti mihi videor, de plebe renovanda corrigendaque differui: de senatu, quæ tibi agenda videntur, dicam. Postquam mihi ætas ingeniumque adolevit, haud ferme armis atque equis corpus exercui; sed animum in litteris, quod natura firmus erat in laboribus, habui. Atque ego in ea vita, multa legendo atque audiendo, ita comperi, omnia regna, civitates, nationes usque eo prosperum imperium habuisse, dum apud eos vera consilia valuerunt: ubicunque gratia, timor, voluptas ea corrumpere; post paullo imminutæ opes, deinde ademptum imperium, postremo servitus imposita est. Equidem ego sic apud animum meum statuo; cuicunque in sua civitate amplior illustriorque locus, quam aliis est, ei magnam curam esse reip. Nam cæteris, sal-

va urbe, tantummodo libertas tuta est, qui per virtutem sibi divitias, decus, honorem pepererunt; ubi paullum inclinatum resp. agitari cœpit, multipliciter animi curis atque laboribus fatigatur; aut gloriam, aut libertatem, aut rem familiarem defensat: omnibus locis adest, festinat: quanto in secundis rebus florentior fuit, tanto in adversis asperius magisque anxie agitatur. Igitur ubi plebes senatui, sicuti corpus animo, obedit, ejusque consilia exsequitur: patres consilio valere decet, populo supervacanea est calliditas. Itaque majores nostri, cum bellis asperrimis premerentur, equis, viris, pecunia amissa, numquam defessi sunt armati de imperio certare. Non inopia ærarii, non vis hostium, non adversa res ingentem eorum animum subegit; quin, quæ virtute ceperant, simul cum anima retinerent. Atque ea magis fortibus consiliis, quam bonis proeliis, patrata sunt. Quippe apud illos una resp. erat, ei consulebant; factio contra hostes parabatur: corpus atque ingenium patriæ, non suæ quisque potentia, exercitabat. At hoc tempore contra homines nobilis, quorum animos socordia atque ignavia invasit, ignari laboris, hostium, militia, domi factione instructi, per superbiam cunctis gentibus moderantur. Itaque patres, quorum consilio antea dubia resp. stabiliebatur, oppressi, ex
aliena

aliena lub
 agitantur
 vernunt;
 multas a
 tumque
 aut libe
 obscurio
 minus p
 niam co
 est; qu
 tam reli
 telas;
 fit sente
 culto si
 erit.
 nuis &
 pleriqu
 tales;
 sum a
 victi,
 firmar
 ctus
 bella
 bero
 præfi
 fere,
 cis,
 goti
 adfu
 quar
 min
 add

aliena lubidine huc atque illuc fluctuantes
 gitantur: interdum alia, deinde alia de-
 cernunt; ut eorum, qui dominantur, fi-
 multas ac arrogantia fert, ita bonum ma-
 lumque publicum existumant. Quod si
 aut libertas æqua omnium, aut sententia
 obscurior esset; majoribus opibus resp. &
 minus potens nobilitas esset. Sed quo-
 nam cœquari gratiam omnium difficile
 est; quippe cum illi majorum virtus par-
 tam reliquerit gloriam, dignitatem, clien-
 telas; cætera multitudo pleraque inscia:
 sit sententia eorum à metu libera. Ita oc-
 culto sibi quisque alterius potentia carior
 erit. Libertas juxta bonis & malis, stre-
 nuus & ignavis optabilis est. Verum eam
 plerique metu deserunt, stultissimi mor-
 tales; quod in certamine dubium est, quor-
 sum accidat, id per inertiam in se, quasi
 victi, recipiunt. Igitur duabus rebus con-
 firmari posse senatum puto: si numero au-
 ctus per tabellam sententiam feret. Ta-
 bella obtentui erit, quo magis animo li-
 bero facere audeat; in multitudine &
 præsidii plus & usus amplior est. Nam
 fere, his tempestatibus, alii judiciis publi-
 cis, alii privatis suis atque amicorum ne-
 gotiis implicati, haud sane reip. consiliis
 adfuerunt: neque eos magis occupatio,
 quam superba imperia distinuere. Ho-
 mines nobiles cum paucis senatoriis, quos
 additamenta factionis habent, quæcumque
 lubuit

lubuit probare, reprehendere, decernere ea, uti libido tulit, fecere. Verum ubi numero senatorum aucto, per tabellas sententiæ dicentur; illi superbiam suam dimittent, ubi iis obediendum erit, quibus antea crudelissime imperitabant. Forsitan, imperator, perlectis literis decernere quem numerum senatorum fieri placeat quoque modo in multa & varia officia distribuat: & quonam judicia primæ classis mittenda putem, quæ descriptio, qui numerus in quoque genere futurus sit, et mihi omnia generatim describere haud difficile factu fuit: sed prius laborandum visum est de summa consilii, idque tibi probandum verum esse. Si hoc itinere uti decreveris, cætera in promptu erunt. Volo ego consilium meum prudens, maximeque usui esse. Nam ubicumque tibi res prospere cedit, ibi mihi bona fama eveniet. Sed me illa magis cupido exercet, uti quocumque modo & quamprimum resp. adjuvetur. Libertatem gloriocariorem habeo; atque ego te oro hortorque, ne clarissimus imperator, Gallicæ gente subacta, populi Romani summum atque invictum imperium tabescere vetustate, ac per summam discordiam dilabi patiaris. Profecto, si id accadat, neque tibi nox neque dies curam animi sedaverit; quin in somniis exercitus, furibundus atque amens alienata mente feraris. Namque

que ma
taliu
bonu
pro ni
præmi
forte
animu
si tecu
qui, f
nos te
urbe,
terror
culis
ma fin
in te
clarif
itas
ment
plissu
que n
taten
profe
tuæ
tame
egist
forti
pliss
pe j
rior
si m
acci
terr

que mihi pro vero constat, omnium mortalium vitam divino numine invisi; neque bonum neque malum facinus cujusquam pro nihilo haberi: sed ex natura diversa præmia bonos malosque sequi. Interea forte ea tardius procedunt: suus cuique animus ex conscientia spem præbet. Quod si tecum patria atque parentes possent loqui, scilicet hæc tibi dicerent: O Cæsar, nos te genuimus fortissimi viri in optima urbe, decus præsidiumque nobis, hostibus terrorem. Quæ multis laboribus & periculis ceperamus, ea tibi nascenti cum anima simul tradidimus, patriam maxumam in terris; domum familiamque in patria clarissimam; præterea bonas artis, honestas divitias; postremo omnia honestamenta pacis & præmia belli. Pro his amplissimis beneficiis non flagitium à te, neque malum facinus petimus; sed uti libertatem everfam restituas. Qua re patrata, profecto per gentis omnis fama virtutis tuæ volitabit. Namque hac tempestate, tametsi domi militiæque præclara facinora egisti; tamen gloria tua cum multis viris fortibus æqualis est: si vero urbem amplissimo nomine & maximo imperio prope jam ab occasu restitueris; quis te clarior, quis major in terris fuerit? Quippe si morbo jam aut fato huic imperio secus accidat; cui dubium est, quin per orbem terrarum vastitas, bella, cædes oriantur?

M

quod

quod si tibi bona lubido fuerit, patriæ, parentibus gratificandi; postero tempore, rep. restituta, super omnis mortalis gloria agnita, tuaque unius mors vita clarior erit. nam vivos interdum fortuna, sæpe invidia fatigat: ubi anima naturæ cessit, demptis obtrectionibus ipsa se virtus magis magisque extollit. Quæ mihi utilia factu visa sunt, quæque tibi usui fore credidi, quam paucissimis potui, perscripsi. Cæterum deos immortalis obtestor, uti, quocunque modo ages, ea res tibi rei que publicæ prospere eveniat.

C. CRISPI
S ALLUSTII
IN
M. T. CICERONEM
DECLAMATIO.

GRAVITER & iniquo animo male dicta tua paterer, M. Tulli, si te scirem iudicio magis, quam morbo animi, petulantia ista uti. Sed, quoniam in te neque modum neque modestiam ullam animadverto, respondebo tibi: uti, si quam maledicendo voluptatem cepisti, eam male audiendo

audier
ploren
mo cu
lum
est, ut
an a
tas tu
dibrio
popul
dine
famil
ac no
insitu
facta
ita à
corpo
buisse
quen
jactu
randu
turpi
splen
uxor
matr
quen
ipsan
ac t
comm
cum
sume
Atqu
dicit

audiendo amittas. Ubi querar? quos implorem, P.C. diripi remp. atq; audacissimo cuique esse perfidiæ? an apud populum Rom. qui ita largitionibus corruptus est, uti sese ac fortunas suas venales habeat? an apud vos, P. C. quorum auctoritas turpissimo cuique & sceleratissimo ludibrio est? ubi M. Tullius leges, judicia populi Romani defendit, atque in hoc ordine ita moderatur, quasi unus reliquus ex familia viri clarissimi, Scipionis Africani, ac non reptitius, accitus, ac paullo ante insitus huic urbi civis. An vero, M. Tulli, facta ac dicta tua obscura sunt? an non ita à pueritia vixisti, uti nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alteri collibuisse? Scilicet, istam immoderatam eloquentiam apud M. Pisonem non pudicitiae jactura perdidicisti? Itaque minime mirandum est, si eam flagitiose venditas, quam turpissime parasti. Verum, ut opinor, splendor domesticus tibi animos attollit: uxor sacrilega, ac perjuriis delibuta; filia matris pellex, tibi jucundior atque obsequentior, quam parenti par est. Domum ipsam tuam vi & rapinis, funestam tibi ac tuis, comparasti: videlicet uti nos commonefacias, quam conversa sit resp. cum in ea domo habitas, homo flagitiosissime, quæ P. Crassi, viri consularis, fuit. Atque hæc cum ita sint; tamen Cicero se dicit in consilio deorum immortalium fu-

isse : inde missum huic urbi ; civibusque
 custodem, absque carnificis nomine, qui ci-
 vitatis incommodum in gloriam suam po-
 nit : quasi vero non illius conjurationis
 causa fuerit consulatus tuus ; & idcirco
 respub. disjecta eo tempore, quo te custo-
 dem habebat. Sed, ut opinor, illa te ma-
 gis extollunt, quæ post consulatum cum
 Terentia uxore de rep. consuluisti : cum
 legis Plautiæ judicia domi faciebas : ex
 conjuratis alios morte, alios pecunia con-
 demnabas : cum tibi alius Tusculanum,
 alius Pompejanam villam ædificabat, alius
 domum emebat : qui vero nihil poterat,
 is erat calumniæ proximus ; is aut domum
 tuam oppugnatum venerat, aut insidias
 senatui fecerat, denique de eo tibi com-
 pertum erat. Quæ si tibi falsa objicio ;
 redde rationem, quantum patrimonii ac-
 ceperis, quid tibi litibus accreverit, qui
 ex pecunia domum paraveris, Tuscula-
 num & Pompejanum infinito sumptu ædi-
 ficaveris. Aut, si retices ; cui dubium
 potest esse, quin opulentiam istam ex san-
 guine & visceribus civium paraveris ? Ve-
 rum, ut opinor, homo novus Arpinas, ex
 C. Marii familia, ejus virtutem imitatur ;
 contemnit similitudinem hominum nobilium :
 populi Rom. curam habet ; neque terrore
 neque gratia commovetur. Illud vero ami-
 citiæ tantum : hoc virtutis est animi ? Im-
 mo vero homo levissimus, supplex inimi-
 cis,

cis, am-
 modo i-
 vissum
 cujus n-
 cat : li-
 immen-
 minari
 que is,
 cere :
 mam !
 immo
 crudel
 pessa
 percul
 tuæ c
 leges,
 lata le
 nostru
 unum
 impu
 rando
 vituti
 fecer
 etiam
 etiam
 Ceda
 Quat
 quæ
 Sulla
 peri
 plur
 quer

cis, amicis contumeliosus, modo harum, modo illarum partium, fidus nemini, levissimus senator, mercenarius patronus, cujus nulla pars corporis à turpitudine vacat: lingua vana, manus rapacissimæ, gula immensa, pedes fugaces; quæ honeste nominari non possunt, inhonestissima. Atque is, cum ejusmodi sit, tamen audet dicere: *O fortunatam natam me consule Romanam!* Te consule fortunatam, Cicero: immo vero infelicem & miseram, quæ crudelissimam proscriptionem civium perpessa est; cum tu, perturbata rep. metu percussos omnis bonos parere crudelitati tuæ cogebas; cum omnia judicia, omnes leges, in tua lubricine erant; cum tu, sublata lege Porcia, erepta libertate, omnium nostrum vitæ necisque potestatem ad te unum revocaveras. Atque parum est, quod impune fecisti: verum etiam commemorando exprobras; neque licet oblivisci servitutis suæ. Egeris, oro te Cicero, perfeceris quod lubet: satis est perpeffos esse: etiamne auris nostras odio tuo onerabis? etiamne molestissimis verbis infectabere? *Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.* Quasi vero togatus, & non armatus, ea, quæ gloriaris, confeceris; atque inter te Sullamque dictatorem, præter nomen imperii, quidquam interfuerit. Sed quid ego plura de tua insolentia commemorem; quem Minerva omnis artes edocuit, Ju-

piter optumus maxumus in consilio deo-
 rum admisit, Italia exsulem humeris suis
 reportavit. Oro te, Romule Arpinas,
 qui egregia tua virtute omnis Paulos, Fa-
 bios, Scipiones superasti: quem tandem
 locum in hac civitate obtines? quæ tibi
 partes reipubl. placent? quem amicum,
 quem inimicum habes? cui in civitate fe-
 cisti infidias, ancillaris. Quo jure, cum
 de exilio tuo Dyrrhachio redisti, eum
 sequeris? quos tyrannos appellabas, eo-
 rum nunc potentia faves? qui tibi ante
 optimates videbantur, eosdem nunc de-
 mentes ac furiosos vocas? Vatinii causam
 agis: de Sextio male existumas: Bibu-
 lum petulantissimis verbis lædis: laudas
 Cæsarem: quem maxume odisti, ei ma-
 xume obsequeris: aliud stans, aliud sedens,
 de rep. sentis: his maledicis, illos odisti:
 levissimum transfuga, neque in hac neque
 in illa parte fidem habes.

*Ciceronis, ut falso inscribitur, ad Sallu-
 stium responsionem videsis in Ciceronis ope-
 ribus.*

I N D E X

Locutionum Sallustianarum.

A.

A se h. e. ultro, non
vi. 126.
abunde esse. 19. 77.
128.

acies pro armato exercitu.
100.

actū promptus. 231.

ad h. e. i. e. praterea 12.

19. 22. 25. 31.

adolescens, de homine
triginta annorum. 41.

adigere ad iurandum 19.

ad se versum. 124. 134.

ad tempus, idem quod,
tempori & in tempore. 135.

ad urbem. 25.

adulvi genua. 235.

agritudinem pati. 145.

amulus facta consuetudine.
214.

aqua manu discedere à pra-
lio. 32. aquum bonum-
que. 101.

as alienum pro argentum
are solutum. 27. as gran-
de conflare 12.

astimare aliquid ex aliquo.

9.

atatem agere. 4. 32. ata-
tem habere procul à rep. 4.
avi brevis. 62.

agere absolute. 182. agere
atatem in excelsis. 44. a-
gere atatem per ignaviam.
63. agere cum populo, i. e.
rogare populum ut aliquid
fiat. 48. agere pro vi-
ctore. 166. agere vitam
in obscuro. 44.

agitare imperium. 8. agi-
tare latitiam. 39. agitare
pacem. 76. agitare pra-
sidium. 121. agitare
remp. 328. agitare sim-
pliciter. 207.

alia omnia. i. e. diversa,
contraria. 38. alius post
alium. 129.

aliena mens. 30. alienus
consilii. 34.

aliter pro alioqui. 24.

aliter alteros vincere. 108.

amat fieri. 100.

ambire. i. e. rogare. 198.

amplificare. 256.

amplius duobus millibus 55.

amplius opinione. 118. am-
plius annos xxx. 60.

M 4

an.

INDEX

anceps. i. e. duplex. 104.
anceps. i. e. dubium. 24.
animadvertere in aliquem.
 i. e. punire. 47.
animo valere. 71. *animo*
sum suo reputare, volvere,
cogitare, agitare, trahere,
 73. 135. 147. 148. 160.
 177. 71.
ante capere. 11. 27. 55.
 115.
antevenire. 155.
anxie ferre. 145. *anxius*
curis. 231.
aqua jugi. i. e. fontana
 156.
ardens in cupiditatibus. 4.
ardaum. i. e. difficile &
molestum 3. Vide *Agel-*
lium contra obrectatores
Sallustii l. 4. c. 5.
aspera fœdaque evenire, &
asperum tali significatu
sæpius. 22.
assidere urbem. 216.
atque pro quam. 31.
atrox animi. 200.
atterere alterius pudorem.
 13.
audaciter. 202.
aversari aliquem. 223.

B.

Belli domique. 107.
bonum & equum. 79. *bo-*
num publicum. 257. *bo-*
num honestumque. 145.
bonus bello. 73.
brevis avi. 62.

C.

Castellani. 159.
casus pro occasio. 89. 121.
circumventus difficultatibus.
 67.
 ----- *necessitudinibus*. 19.
claritudo. 63. 68.
clemens pro non nimius. 86.
cognomen ex virtute. 66.
cognoscere idem quod re-
cognoscere. 29. 58.
comperta res pro res magni-
tudine. 20.
competere lingua, auribus, a-
nimo. 195.
compos animo, lingua. 230.
ex composito. 199.
concedere in gratia. 183. *con-*
cedere in jus, potestatem,
ditionem. 17. *concedere*
in nomen & gentem im-
perantium. 83. *concedere*
natura. 77.
conditio. 211.
consilium habere. 127.
constratus telis locus. 170.
consuetudo stupri. 20.
consuetum pro familiare.
 148.
consultare in medium. 221.
contendere fallacis. 9.
contumeliam imponere. 40.
convener. 210.
convertit absolute. 6.
coopertus flagitiis. 20.
ex copia rei facere. 105. *pro*
copia rei facere. 157.
creditum abjurare. 22.

cultus puer
curare ab
custodia
stodia
lect. ad
libera.
tratus.

Dare vid
decebat
decoribus
 205.
deforma
dehonest
descend
desister
de inte
visi
detrec
ma
diis
 11
digre
disco
dispo
doct
dole
dole
don

LOCUTIONUM.

cultus pueritia. 138.
curare absolute. 112.
custodia pro iis qui in custodia tenentur. Vide Var. lect. ad pag. 42. custodia libera. 39. in custodiam trahiti. 42.

D.

Dare victos hostes. 125.
decebat victoribus. 197.
decoribus equis & armis. 205.
deformatus arumnis. 75.
dehonestamentum. 188.
descendit in pectus. 71.
desistere actione. 201.
de integro. 118. de improvise. 23. 103. 166. 176.
detrectare pro facere ut quis male audiat. 119.
dies (al. die) vester erat. 117.
digredi monte. 114.
discordiosus. 132.
dispalata. 256.
doctus litoris Gracis. 21.
dolens ejus casum. 33.
dolens alicui. 146.
domi bellicue. 107. domi foris. 18. domi mistiaque. 8. 24. 53.
dubium habere. 210.
disfare exercitum. 10.

E.

Egere cum accusat. 166.
egressus ad summum montis. 160.

emori per virtutem. 17.
equidem scitis. 57.
equis, viris; proverbialiter. 261.
escendere. 165.
evenire aspera fœdaque. 22.
ex alto. 255. ex animi sententia. 150. ex commodo quid facere. 145. ex composito. 199. ex conscientia timere. 128. ex copia rerum statuere. 105. 166. ex improvise. 77. 118. ex inopia consilium capere. 120. ex lubricine. 7. ex lubricine agitare. 252. ex lubricine uti. 108. ex re. i. e. merito. 9. ex sententia. 109. 177. ex vero 7. ex virtute cognomina. 66. ex voluntate. 22.
in excelsis. 252.
exercere se aliqua re. 129. exercere victoriam, crudeliter, moderate. 52.
expers fama, fortuna. 27.
extrema experiri. 22. extrema necessitas. 187. in extremo fortuna sua. 87.
extremum dei, astatis. 85. 157.

F.

Facies, i. e. forma. 199.
facto opus. 37.
falsum esse. 149. falsum fieri. 9. falsum me habuit ea res. 70.

M 5

fama

INDEX

fama praclari facinoris
 quarere. 3.
ferrum pro gladio. 20.
fides. 21. 137. *fides publica*.
 39. *fides caussa*. 92.
sine inguinum. 215.
firmare animi. 222. *firmatus animi*. 214.
florentes) (*perdita res*. 146.
fors. 62. 141.
fortunatus forma, genere. 21.
frustra esse. 68.
fugam facere alteri. 228.
furibundus. 26.
futurum qua imperata sint.
 168.

G.

Gallia mulieres. 222.
gerere exercitum. 120.
gignentia. 142.
gnaritas locorum. 205.
grassari ad gloriam via vir-
tutis. 62. *grassari cupi-*
dine atque ira. 130.
gratia. 17. *in gratia ha-*
bere. 178. *gratiam fa-*
cere delicti, belli. 49.
 214. 175. *gratiam qua-*
vere. 49.
gratificari gratiam 250. *al-*
teri rem quampiam. 64.
gratuito bonus, malus. 192.

H.

Habent ita se mores. 119.
habere accurate & libera-
liter. 172. *habere com-*

pertum. 57. *habere da-*
bium. 210. *habere exer-*
citum luxuriose. 10. *ha-*
bere in amicis. 68. *ha-*
bere in custodiis. 39. *ha-*
bere in incertum. 34. *ha-*
bere in propatulo. 11. *ha-*
bere in spe. 26. *habere ma-*
nifestum. 99. *habere ocul-*
um. 20. *habere pensu &*
moderati. 5. 10. 20. *ha-*
bere pericula vilis. 13.
habere sese aquabiliter. 2.
habere summum iudicium.
 24. *habere imperium*. 24.
habere vilis, imperium,
patriam. 226.

habeto pro valet. 29.
hebes lingua 260.
hibernacula. 172.
homo adolescens. 31. 51. 67.
homo fœdus. 16. *homo no-*
vus. 21. 149.
honestatus honore. 29.
hostilia facere. 175.

I.

Facere, i. e. mentionem fa-
cere, significare. 71.
id locorum. 129. 136.
idem maioribus suis facere
pro idem quod maiores.
 149.
ignara lingua, regio. 82. 117.
imbecillus. 62.
immane quantum. 204.
immodicus animi. 229.
impensus modo quid facere.
 112. 138.

impe-

imperare
agere.
imponere
importuna
de impro-
 176.
in apert
diam
celso.
verso
mer
habe
pugn
 104
in
pro
 156
 237
in
cli
 26
spe
por
vo
inced
incre
incul
indi
ce
indu
iner
infe
infi
ing
 219
 211
 219

LOCUTIONUM.

imperare pro imperata per-
agere. 127.
imponere invidiam. 35.
importuosum mare. 81.
de improviso. 23. 103. 166.
176.
in aperto esse. 66. in custo-
diam traditi. 42. in ex-
celso. 252. in Galliam
versus. 56. in gloria nu-
merat. 187. in gratia
habere. 178. in hostem
pugnare. 8. in incerto.
104. in invidia esse, i.e.
in odio. 89. in manus
pro ad manus venire.
156. in ore populi agere.
232. in oculis situm. 18.
in praesens. 13. in pro-
clivi. 267. in promptu est.
264. in rem est. 16. in
spe habere. 26. in tem-
pore. 220. in unum con-
vocare, cogere. 14.
incedunt per ora vestra. 95.
incredibile memoratu. 6.
incultus, substantiv. 63.
indicare pro indicium fa-
cere. 40.
inducere in animum. 54.
inermis. 161. 175. 194.
inensi intentique. 123.
infectis signis pro adversis.
60.
ingenium in promptu habere.
6. ingenium loci. 214.
ingens belli. 128.
innocens pro incorruptus. 54.
insolens malarum artium. 3.
insolentia loci. 116. in-

solitus servitii. 184.
instruere praelio. 196.
de integro. 128.
intempesta nox. 23. 27.
quo intenderat. 170. in-
tendere officia. 139. in-
tenta mala. 192.
interrogare pro in judicium
vocare. 26. interrogatus
lege. 26.
intestabilis, improbus. 133.
invasit avaritia in animos.
98.
invidiam imponere. 35.
jocum movere. 22.
is talis vir. 129.
ita se mores habent. 119.
jugi aqua. i.e. fontana. 156.
jurare ex sententia. 177.
jus bonumque. 8. jus fas-
que. 12.
juxta, particula compa-
randi. 58. juxta asse-
mare. 3. juxta mecum.
57. juxta ponere. 131.

L.

Latitia esse. 46.
legare sibi. i.e. legatos a-
sumere. 91.
levis odor pro suavis. 234.
liberalis pecunia. 7.
liberaliter pro licenter. 10.
licentia, i.e. potestas. 172.
lubidinem habere in aliqua
re. 7. ex lubidine quid
facere. 252. lubido pro
voluntas. 266.
luculenta oratio. 26.

ludisi-

INDEX

ludificati. i. e. decepti. 116.

M.

Mala res. 18. *malefici generis animalia.* 81. *mali fructus.* 207. *malo resp. crescere.* 45.
manifestus sceleris. 53. 101.
manu promptus. 67.
mare magnum. 141.
in medium consultare. 221.
miserari pro movenda miserationi commemorare. 87 127.
moderari linguam. 145.
mollitia. 51.
more pecorum. 209. *more virorum.* 59.
meri per virtutem. 187.
mortales absolute pro homines 91.
movere jocum. 22.
mulier ancilla. 72.
multum diei 116. *multus, i. e. vehemens.* 146.
mutare pro mutari. 173, & 104 in Var. lect.

N.

Natura cedere 266. *concedere.* 77.
ne pro nedum 10.
nebula sublima. 209.
necessitudo pro necessitas. 28. 115.
negotiosus. 8.
nequitur. 95.
nisi pro sed. 88. 133.

nox intempesta. 23. 27.
nudus gignentium. 142.
Numidia pro in Numidia. 99.

O.

Obediens ventri. 1.
obnoxius alicui. 17. 20. 40.
obsequela orationis. 102.
obtentui esse. 188.
obviam esse. 200.
occiduerunt. 196.
odor levis. i. e. suavis. 234.
officere alicui. 23. 42. 118.
officia intendere. 139.
ope summa nisi. 32.
opes pro potentia. 220.
opportunitissima, i. e. munificentissima. 155. *opportunus alicui.* 23. 111. 121.
optimum factum. 27. *optimum factum.* 176.
ordine facere. 42.
oris improbi. 225.
ostentui esse. 111.

P.

Paces. 77.
parens pro subditus. 171.
parum facere. 151. *parum procedere* 101.
patiens belli. 7. *patiens inedia.* 4. *patiens militia.* 129.
patrare pro peragere. 15. & *sapius.*
pecuniam trahere, vexare. 18.
pede luxo. i. e. vacillanti. 236.

penſi

LOCUTIONUM.

penſi habere. 5. 10.
periculum, i. e. tentamen. 1.
permittere, i. e. in longinqua
uſque extendere. 172.
per ſaturam referre. 93.
perſcribere ſitum loci. 160.
pleraque Africa. 142. *ple-*
raque nobilitas. 20. *ple-*
rumque exercitum. 120.
plerumque noſſis. 85.
ponere verba ante facta. 79.
populares ſceleris, conjura-
tionis. 19. 21.
portare copias, exercitum.
 102.
poſt alius alium. 129. *poſtea*
loci. 170. *poſt eſſe.* 21.
poſt futuri. 185. *poſt*
paullo. 261. *poſtremus ſer-*
vorum. 190. 218. *praci-*
pitem abire luxuria. 22.
pradabundus. 157. *praſtare*
cateris. 1.
primus pro praciuius. 140.
 146.
prima ducere, habere. 106.
 140.
princeps intelligendi. 131.
privatim, i. e. in occulto.
 10.
pro bono facere. 87.
pro copia rei facere. 157.
procedere, i. e. proſpere ce-
dere. 23. 26.
in procliui. 260.
profundum. 217.
prohibere janua, manibus.
 23. 86.
prolatate. 35.
an promptu eſt. 268. *promptus*

lingua. 9. *promptus ma-*
nu. 167.
propior montem. 113.
proſpere evenire alicui. 266.
pro teſtis pro de teſtis. 133.
proxima Carthaginem. 83.
proxime Hispaniam. 84.
prudens belli. 210.
publicum bonum. 32. 89.
publicum malum 31. 257.
pugnando capere. 7.

Q.

Quaſi pro ſere ſæpius.
quaſitiſſima opuia. 203.
quaſiuit, i. e. rogavit. 189.
quia interdum periodum
inchoat. 15.

R.

Relinquere in medio. 16.
repulſum abire. 178.
requieſcere ex miſeriis. 4.
requiſita natura. 232.
rei opportuna cadit. 16.
reſtinere per manus. 97.

S.

Satiſ pro ſatietas. 208.
per ſaturam. 93. *vide no-*
tas variorum.
ſatiſfactio. 35.
ſciens belli, locorum. 164.
ſecunda oratione, i. e. obſe-
quenti ſermone. 131.
ſecus accidere, cedere, proce-
dere. 85. 90.

ſecus

INDEX

secus muliebre, virile. 203.
senati pro senatus in genit.
 25. & alibi. *senatum*
dari. 74.
senecta alas. 225. *senectum*
corpus. 216.
serum, crudele, savum. 224
silentio transire. 1.
sine modo modestiaque. 107.
spes pro opinione 225.
studere se praestare. 1.
sua, & sua res. 2. 129.
sabigere pro cogere. 9. &
 alibi.
sublima nebula. 209.
suo loco pugnam facere.
 126.
superare pro abundare. 18.
pro reliquum esse & re-
stare. 135.
super fortunam animam ge-
rere. 129.
supplicia pro precibus &
supplicationibus. 8. 51. &
 alibi.
supra caput esse. 51. *supra*
repetere. 5.

T.

Temperare victoria. 10.
tempestas. 63.
tergis sumptu atque redditis.
 232.
tradere in custodiam. 42.
trahere animo. 147. *trahere*
cum animo. 160. *trahere*
pecuniam. 18.
transversum agere. 67.
tumultu pro tumultus. 59.

tutus pro tutius aut tuta-
tus. 178.

V.

Vacuus ab odio, amicitia.
 42. *vacuus animo.* 117.
vacuus frugum. 157.
valere animo. 71.
veges. 2. in Var. Lect.
venire in gratiam & favo-
rem. 73. *venire in manus*
pro ad manus. 156.
venum ire. 187. & 91. in
 Var. lect.
vertet absolute. 51. 148.
verum bonumque. 93.
vesper diei. 117.
vexare pecuniam. 18.
vice pecorum pro instar.
 203. *vicem ararii praesta-*
re. 206.
vindicare in libertatem. 17.
virtus animi. 1.
vis plural. 205. *vis pro*
virtute. 1. *vis animi.* 4.
 61. 98. *vis corporis.* 1. 4.
vis hominis. 40.
vitam agere in obscuro. 44.
ulciscor passive. 95.
volentia, i. e. ea qua volu-
mus. 137. *volentibus bo-*
nis. 27.
ex voluntate. 22. *volunta-*
te, i. e. ulro. 73. *vo-*
luntate alicujus, i. e. jussu,
permisso. 16.
voluptaria loca. 10.
visi ex voluntate. 22.
visus esse. 17.

I N D E X

Rerum Memorabilium.

A.

A Borigines cum Trojanis Romam condidere 5. genus hominum agreste, sine legibus. sine imperio, liberum atque solum *ibid.*

Adherbal. *vide* Atherbal.

Adrimetum à Phœnicibus conditum 83.

Ædes Concordiæ 38. 41.

M. Æmilius qualis 190.

Æmilius Scaurus à Jugurthæ largitione se continet 80. ejus mores *ib.* à Jugurthæ legatis corrumpitur 91.

Æthiopes 84.

Africæ situs, & descriptio 81. eam qui primo incoluerint *ibid.* à Gætulis & Libybus possessa 82. ejus pars provincia P. R. 84-90.

ejus pars inferior à Numidis possessa 83.

Albinus Consul ad bellum proficiscitur 102.

ejus castra à Jugurtha circumventa 103. ejus exercitus qualis. 108.

Allobroges ad conjurandum ab Umbreno sollicitati 33. à conjuratis jusjurandum postulant 36. iisdem ob conjugationem detectam præmia decernuntur 41.

Amazones 232.

Annius (Cajus) Leptitanorum præfectus 141.

L. Annii & P. Lucullus Tribuni pleb. magistratum continuare nituntur. 102.

Annius (Quintus) conjuratus. 14.

Antiochus decem millibus talentorum à Philippo spoliatus 218.

Antonius consul 21. Catilinam cum exercitu persequitur 30.

Appii dictum, Fortunæ suæ quisque faber 138.

Appius Claudius. *vide* Claudius.

Aquila

INDEX RERUM

Aquila quæ in exercitu
Catilinæ 59.

Archelaus Mithridatis
incepta impedit 218,
219.

Ariobarzanes 219.

Aristonicus, Antiochi fi-
lius, triumpho ductus
218.

Arfaces 217.

Asia à Romanis 'obsessa
218.

Aspar Numida 176.

Athenæ suam celebra-
tem scriptoribus de-
bent 7.

Atherbal Micipsæ filius
66, 69. prælio vinci-
tur à Jugurtha 73. vi-
ctus Romam contem-
dit *ibid.* ejus verba in
senatu 74. ejus ad Ju-
gurtham legati, de in-
juriis querentes 85.
Cirtam profugit 86.
copias adversus Jugur-
tham parat *ib.* ejus li-
teræ in senatu recita-
tæ 87. ejusdem dedi-
tio & interitus 90.

Attalus 218.

Aventinus mons bis à
plebe occupatus in se-
cessionem 96.

Aulus 103.

Aurelia Orestilla, Catili-
næ conjux 12.

Autronius (Publius) con-
juratus 14. consul de-
signatus 15. ambitus

condemnatus *ibid.*

B.

Bæbius (Cajus) à Jugur-
tha corrumpitur 99.

Bellienus (Lucius) præ-
tor 173.

bellum Gallicum 181.

Macedonicum 217. ma-
ritimum atque Mithri-
daticum 32. Punicum
66. servile Capuæ, &
in Apulia 25.

Bestia (Lucius) conjura-
tus 14.

L. Bestia Calpurnius Nu-
midiam Provinciam
consul sortitur 91. a-
varicia corrumpitur
92. ejus de deditione
consilium cum Jugur-
tha 93. exercitum in
Africam parat 91.

M. Bibulus 260.

Bithynia direpta 216.

Bocchus Maurorum rex
84. ejus filia, Jugur-
thæ uxor 144. eum
Jugurtha adversus Ro-
manos incitat *ib.* cum
Jugurtha conjungit e-
xercitum 164. eum à
bello desistere legati
Metelli horrantur 145.
Sullæ respondet 170.
ejus purgatio ad Ro-
manorum expostula-
tionem *ib.* ejusque le-
gati à Jugurtha cor-
rumpuntur

M
rumpu
Gatuli
di sine
lam p
delicti
manis
Punic
Sulla
agit i
fidias
mani
dit 1
Bonile
tend
trun
reun
mid
dibu
fug
per
gur
ejus
f.n
tha
13
tu
Brut
Brut
m
m
ti
ib

Ca
Ca

MEMORABILIMUM.

ibid.
 rumpuntur *ibid.* & à
 Gætulis spoliati pavi-
 di sine decore ad Sul-
 lam profugiunt 172.
 delicti gratiam ab Ro-
 manis accipit 173. ejus
 Punica fides 177. cum
 Sulla per interpretem
 agit *ibid.* Jugurthæ in-
 fidias tendit 180. Ro-
 manis Jugurtham tra-
 dit 181.
 Bomilcar Massæ infidias
 tendit, eumque ob-
 truncandum curat 101.
 reum Jugurtha in Nu-
 midiam mittit *ib.* va-
 dibus datis, judicium
 fugit 126. ei Metellus
 persuadet, ut sibi Ju-
 gurtham tradat 127.
 ejus epistola ad Nabdal-
 lam 135. & in Jugur-
 tham infidiæ detestæ
 136. à Jugurtha ne-
 cur *ibid.*
 Bruttium 34.
 Brutus D. Sempronie
 maritus 34. ejus do-
 mus conjurationis Ca-
 tilinarie haud inscia
ibid.

C.

Cabira 219.
 Cæsar Scatilius custodit
 39. Pontifex Max. crea-
 tus Catulo dejecto 41.
 ei Catulus & Piso in-

fensi 40. eum Cicero
 inter conjuratos no-
 minare noluit *ib.* ejus
 sententia de conjuratis
 42. & seqq. ejus natu-
 ra, & mores 53, 245.
 cum Catone compara-
 tur 53.

Cale 238.

Calpurnius. v. Bestia.

Capitolium quando in-
 census 38.

Capſa ab Hercule con-
 dita 156. oppidum
 Numidiæ magnum, &
 validum *ibid.* ejus &
 Thalæ situs & colla-
 tio *ibid.* obsidetur à
 Mario 158. expugna-
 tur atque incenditur
ibid.

Capua municipium 25.
 Carthago æmula imperii
 Romani à stirpe inter-
 iit 8, 76. deleta discor-
 diam Romæ peperit
 106. pleræque Africæ
 imperitabat 142.

Cassius Longinus conju-
 ratus 14.

Cassius (Lucius) prætor
 ad Jugurtham mitti-
 tur 98.

Catabathmos 81, 83.

Catilina Reip. insidiatur
 4. ejus mores & in-
 genium 4, 5. ejus so-
 cii 11, 14. nobilem
 virginem, Vestæ sacer-
 dotem, stupravit 12.
 ejus

INDEX RERUM

eius uxor Aurelia Orestilla 12, 13. filium necavit *ibid.* ejus conscientiam vultus arguit *ibid.* repetundarum reus, prohibitus petere consulatum 15. ejus oratio ad conscios conjurationis 16. Ciceroni insidias machinatur 22. consulatum petit *ibid.* lege Plautia interrogatus ab L. Paulo 26. ejus responsio ad Ciceronis invectivam *ibid.* paratus ad dissimilanda omnia *ib.* patricius 4, 26. in Malliana castra noctu proficiscitur 27. ejus literæ ad Q. Catulum 29. hostis à senatu judicatur 30, 31. ejus exercitus 55. fugam in Galliam parat 56. servitia repudiat *ib.* duobus exercitibus clauditur 57. ejus verba ad milites *ib.* fortiter pugnans occiditur 61.

Catonis de conjuratis oratio 48. ejusdem sententia 53. natura ac mores *ib.* & 54. esse, quam videri bonus malebat 54.

Catulus à Catilina literas accipit 28. ejus & Cæsaris inimicitia 41.

Cea insula 238.

Ceparius conjuratus 3.

Cethegus conjuratus 14. captus, familiarum atque libertorum implorat opem 41. audax *ibid.*

Cicero consul, homo novus 21. insidiis petitur 22, 23. inquilinus civis urbis Romæ 26. urbi præsidio esse jussus 30. Allobroges instituit, uti jusjurandum obsignatum ad cives perferendum exigant 36. senatum in ædem Concordiæ convocat 38. de captis in ponte Mulvio dubius 37. de conjuratis in senatu refert 24 & 42.

Cincius sive L. Sicinius de tribunicia potestate loqui ausus 210.

Cinnæ in urbem reditu omnes interierunt ordines 194.

Cirra oppugnatur à Jugurtha 85, 86. Jugurthæ tradita 90.

civem Romanum verberibus cædi nefas 45.

App. Claudius interrex 195.

Concordiæ ædes 38, 41. conjuratio Catilinæ ex quibus confata 11, 12. prima 15. secunda *ib.* ejus pignus, sanguis humanus haustus 19. ejus causa, res alienum

MEMORABILIVM.

17. patefacta 34, 41.
quando 38.
conjuratorum catalogus
14. eorum partes, &
suum cuiusque munus
35. ii capiuntur 38.
inque carcere necan-
tur 39.
consulibus Romæ impe-
rantibus quantum res-
pub. creverit 6.
consul vel à senatu, vel
à populo summam po-
testatem accipit 24.
consul designatus sen-
tentiam primus roga-
tur 42.
consularis potestas 24.
consulatus ante C. Ma-
rium novo homini ne-
mini mandatus 129,
137.
Cornelii tres fato Romæ
regnaturi 38.
Cornelius scriba 187.
C. Cornelius conjuratus
14.
C. Cotta consul 127.
Crassus (Marcus) Pom-
pejo inimicus 14. con-
juracionis conscius ju-
dicatur *ib.* & 40. ma-
lorum patronus 40.
Curius (Quintus) con-
juratus 14. senatu mo-
tus à censoribus probri
gratia 20. ejus cum
Fulvia consuetudo *ib.*
conjuracionem patefe-
cit 22.

Cyrene, colonia 83.
Cyrenenses magni, atque
opulenti 142. quando
maxime floruerint *ib.*
eorundem cum Pœnis
de finibus conditiones
initæ *ib.*

Cyrus in Asia bella ge-
rere primus cœpit 2.

D.

Dabar, ex gente Massi-
nissæ 176. Massugradæ
filius *ib.* interpret inter
Bocchum & Sul-
lam 177.

Damasippus, jussu L. Sul-
læ, jugulatus 46.

Dardania 238.

Domitii (Lucii) vita 260.

Drusus Livius, patronus
nobilitatis 257.

ducum adversus conjura-
tos catalogus 25.

E.

Elephanti xl. à Roma-
nis intercepti 118.

Equites R. cum telis cir-
cum ædem Concordiæ
41. Cæsari gladio mi-
nitantur *ibid.* iisdem
indignum, regnum pe-
regrinorum satellites
agere. 131.

Etruria, propter Sullæ
dominationem, ege-
state laborat 24.

exer-

INDEX RERUM

exercitus Rom. quo modo mollis evaserit 10.

F.

Fabius Sanga, Allobrogum patronus 34.

Fatulae 22.

familiae gladiatoriae 25.

Favonius Marcius, civitatis onus 261.

Flaccus (Val.) praetor 37. foedus nullum lenatus populique R. injussu fieri poterat 105.

fortune suae quisque faber Appii dictum 188.

Fufidius honorum omnium dehonefamentum 188.

Fulvia nobile Q. Curii scortum 20. conjurationem detexit 21.

Fulvius Nobilior conjuratus 14. ad Catilinam proficiscitur 33. à patre necari iussus *ibid.*

M. Fulvius ab Opimio consule occisus 80.

G.

Gabinus (Publius) conjuratus 14, 34.

Gatuli initio Africam habuere 82. eorum vita & mores *ib. &* 143. eos armis assuefacit Jugurtha *ibid.* à Mario fusi fugatique 155.

Gallica gens bellicosa 33. infestissima Romano nomine 51. armis praestans 53. apud Romanos formidabilis 181. Gallicum bellum *ibid.*

Gauda Mastanabalis filio, Masinissae nepoti, regios honores Metellus negat 130.

Gladiatoriae familiae 25. Gracchus ab Opimio consule occisus 80.

Gracchorum caedes 108. Gracchi Caji lex de vocandis ex quinqueclassibus centuriis 250.

Graeci verberibus animadvertabant in cives, 47. facundia Romanis priores, non item virtute 53.

Gulussa Masinissae filius 66.

H.

Hannibal Romanos afflixit 66.

Hercules in Hispania periit 82.

Hercules Libys 156.

Herennius à Pompejo cum exercitu deletur 207.

Hiempsal Micipsae filius 66. natura ferox, Jugurtham despiciens 71. ejus gravius dictum Jugur-

Jugur
ibid. o
caput
refert
Hiemps
81.
Hippo
dura
Histori
duum
esse

Japyd
lechnu
llerge
Indic
pra
Italo
ge
Jugu
79
g
q
g
&
x

MEMORABILIUM.

Jugurtham exasperat
ibid. occiditur 72. ejus
caput ad Jugurtham
refertur *ibid.*

Hiempsalis regis libri
81.

Hippo à Phœnicibus con-
dita 83.

Historias scribere cur ar-
duum 3. magno usui
esse 65.

I.

Japydia 230.

Ichnusa 129.

Ilergetum 107.

Indicibus conjurationis
præmia constituta 25.

Italos necare judicio le-
ges permittebant 134.

Jugurtha qualis 66, 67,
79, 80. bellum ma-
gnum cum eo, varia-
que victoria 65. ejus
genus, mores, studia
& ingenium 66, 67. au-
xiliariorum exercitui
præfectus 67. quibus
conjecturis regnum si-
bi pollicetur 69. Ro-
manis carus 68. Sci-
pioni, propter virtu-
tem, placuit 67. ab eo
laudatur 69. adoptatur
à Micipsa *ibid.* & 75.
Micipsæ decreta rescin-
di oportere contendit
71. ejus ira & insidiæ
in Hiempsalem *ib.* Ro-

manos largiendo fati-
gat 72. pugna Ather-
balem vincit, Numi-
dia potitur, legatos
Romam mittit 73. ex-
cusatur à legatis 79.
largitionibus melio-
rem regni partem for-
titus est 80. Opimium
corrumpit *ibid.* Cir-
tam obsidet 86. Ather-
balis regnum invadit
85. eum vincit *ib.* 86.
cum eodem compara-
tur 84. Cirra potitur
90. ejus in Atherba-
lis amicos ac propin-
quos crudelitas *ib.* cum
L. Cassio Romam ve-
nit 99. Bæbium trib.
pleb. corrumpit *ibid.*
præfens à Memmio ad
populum accusatur *ib.*
Italia decedere jussus
101. ejus vades quin-
quaginta *ibid.* cum Au-
lo, Albinus consulis fra-
tre, fœdus facit, castra
Romana capit 103, 104.
ejus pericia in re mili-
tari 112. ipse legati
ad Merellum supplica-
tum missi *ibid.* ejus ad-
horratio ad milites
114. vincitur 117. ejus
exercitus funditur *ib.*
pabulum & aquam
corrumpit 121. Bomil-
caris perfida suasionem
deditionem facit 127.

impe-

INDEX RERUM

imperata sibi à Metello nihil cunctatus 128. bellum resumit *ibid.* Bocchum regem focerum, ad bellum Romanum compellit 143. exercitum Gætulorum in unum cogit *ib.* Gætulos armis asuescit *ib.* à Mario armis exutus 155. occisis equitibus vix erupit 169. apud Numaniam Latinam linguam didicit 169. condiciones quidem accipit. Mario tamen diffidit 179. murat subinde cubiculum contra insidias 156. proditur Romanis à Boccho, 180. vinctus traditur Sullæ 181.

Julius (Cajus) in Apuliam à Catilina mittitur 23.
Junius Silanus sententiam primus rogatus 42.

L.

Lacedæmonii in Græcia bella gerere primi cœperunt 2. Athenienses vicere 46.

Laris oppidum 157.

Latini suffragia ferebant 105.

Legati regnum Numi-

diz divisum missi legati Romanorum à Jugurtham 89. Athabalem, & Jugurtham arma deponere jubet 86. Jugurthæ pacem imperantes frustra discedunt 90.

Leges pro vitz civium R. 45, 46.

Legum Romanarum summa potentia 207.

Lentulus Sura, conjuratus 14.

Lentuli epistola ad Catilinam 36.

Lentuli ignaviam Catilina increpat 57. à Romæ novarum rerum studiosos sollicitat 33 ejus audacia 17.

Lentulum, quia prætor erat, consul manu in senatum ducit 38. Lentulo Spintheri in custodiam traditur 39. ejus in carcere frangitur gula laqueo 55. Lentulus ex libris Sibyllinis sibi regnum Romanum pollicetur 38.

Lentulum ut eripiant, opifices & servitia sollicitantur 41.

Lepidi oratio ad plebem 209.

Lepidus proconsul 190. exercitum ad urbem ducit 193, 194.

Lepi-

M

Lepitani, per fidem suam tum m

Leptis à I dira 83

Lex C G dis ex bus ce

Lex Men

Lex pro versus 28.

Libri Pu 81.

Libyes habue

more nus

licof

Licinii Liguri

rii i capi

locus mid

71. Lucul

nus tra

tun

Mace

nic

Magi

ma

25

Magi

MEMORABILIMUM.

Lepitani, Romanis semper fideles 141. ad Belliam amicitiam rogatum miserunt *ibid.*

Leptis à Phœnicibus condita 83. ejus situs *ibid.*

Lex C. Gracchi de vocandis ex quinque classibus centuriis 250.

Lex Memmii 28, 99.

Lex pro debitoribus adversus feneratores 27, 28.

Libri Punici Hiempsalis 81.

Libyes Africam initio habuere 82. ferarum more viventes 82. minus quam Gætuli bellicosi *ibid.*

Licinii oratio 209.

Liguris cujusdam gregarii insidiis Mulucha capitur 160, &c.

locus medius apud Numidas honorificentior 71.

Lucillus Pub. & L. Annius trib. pl. magistratum continuare nituntur 102.

M.

Macedonici belli & Punici causa 217, 218.

Magistratus minores Romæ vigiliis præerant 25.

Magistratum Romano-

rum insignia à Tuscis sumpta 47.

Magistratus per manus traditi 129.

Magistratum creando-
rum ratio 200.

Mallius Fæfulanus conjurationis particeps, in Etruria 22, 23, 24. ejus ad Marcium Regem legati & mandata 27. ipse & Catilina hostes à senatu judicantur 30.

Mamilii trib. pleb. questio in eos qui à Jugurtha corrupti, vel pacificationes fecissent 105.

Manlius (Lucius) trib. pl. 137.

Manlius (Aulus) Marii legatus 153.

M. Manlius & Q. Scipio male cum Gallis pugnarunt 181.

A. Manlius Torquatus filium necari jussit 52.

Mapalia Numidarum ædificia 82, 111.

Marcus Rex Q. Fæfulas contra conjuratos missus 25. ejus ad legatos conjur. responsum 28.

Marius Metelli legatus 112. ei haruspex felicia omnia portendit 128, 129. ipsius & Metelli inimicitiarum origo 130. petendi missionem à Metello rogat

INDEX RERUM

gat 129. patria, natura, mores 128, 129, 130. Gaudam adversus Metellum incendit 130. à Merello dimittitur 136. ipsi novo homini consulatus mandatur 137. Numidiaq; traditur à populo *ib.* & 146. infestus nobilitati *ib.* ejus ad populum oratio 147, & *seqq.* imagines non habet 151. litterarum Græcarum ignarus *ibid.* quare sordidus fuerit habitus 152. ejus in Africam expeditio 154. castella Jugurthæ vi præmiisque tentat 155. Capsam capit 158. eum Numidæ magis quam mortalem timent *ibid.* ejus & Sullæ pugna cum Jugurtha & Boccho 166. ejusdem virtus in pugna *ibid.* victoria non insolentior factus 167. Jugurthæ & Bocchi exercitus fundit 169 de Jugurtha triumphavit 181. Romanorum in re bellica princeps habitus *ibid.* ei iterum consuli decreta Gallia *ibid.* Maritimum atque Mithridaticum bellum 32. Masinissa rex Numida-

rum 66. bellica virtute præstans *ibid.* filii tres *ibid.* quæ in Romanorum amicitiam venerit *ib.* & 71. ipse & Micipsa cum Romanis Syphacem regno expulerunt *ibid.* proli Romani nominis studium commendat 77. Massiva Jugurthæ regnum affectat 75, 76. Jugurthæ jussu occiditur 100, 101. Mastanabal Masinissæ filius 66, 130. Mauri dicti antea Medii 83. illis Bocchus imperavit 84. pro opibus denas atque etiam amplius uxores ducunt 144. à Mario fugatique 166, 167. Q. Maximi verba 64. Medii postea Mauri dicti 83. eorum origo 82. medius locus apud Numidas honorificentior 71. Memmius (Cajus) tribunus pleb. 90. ejus fecundia 94. oratio ad populum *ibid.* rogatio 98. Jugurtham præsentem ad populum accusat 99. Metellus consul in Numidiam ad bellum proficiscitur 108. ejus in

MEMORABILIVM.

in consulatu collega
 Silanus. *ib.* exercitum,
 licentia & ignavia cor-
 ruptum, ad militarem
 disciplinam revocat
 110. Jugurthæ legatos
 corrumpit 111. ejus
 innocentia Jugurtha
 suis rebus diffidit. *ibid.*
 callidus 111, 112. cum
 Jugurtha pugnat 114,
 115, 116. Numidiæ op-
 pida capit, vastatque
 agros 120. victor mi-
 lites pro meritis do-
 nat. *ibid.* Zamam op-
 pugnat frustra 122, 123.
 Bomilcarem corrup-
 pit 127. Jugurtham
 insidiis aggreditur *ib.*
 Numidia ei iterum
 decernitur 128, 137.
 ejus superbia 129. Gau-
 dæ. Mastanabalis filio,
 Masinissæ nepoti, regios
 honores negat 131. ejus
 strategema 139. Tha-
 lam oppidum obsidet
 & capit. *ib.* ejus molli-
 ties animi 145. & ad
 Bocchum legati. *ibid.*
 conspectum Marii fu-
 git 154. Romæ lætissi-
 mis animis excipitur
 155.

Metellus Celer prætor 25.
 Metellus Creticus impe-
 rator ad urbem, trium-
 phum petens. *ibid.*
 Micipsa, Masinissæ filius

& regni heres 66. ejus,
 Numidiæ regis, genea-
 logia. *ibid.* & filii duo.
ibid. de adoptando Ju-
 gurtha secum delibe-
 rat 67. Jugurtham, uti
 bello caderet, auxilia-
 ri exercitui præficit
 67. Jugurtham adoptat
 69. ejus verba ad Ju-
 gurtham *ibid.* hunc fi-
 liis commendat 71.
 moritur. *ibid.* ejus in
 Jugurtham beneficia
 77.

Milites ex classibus lecti
 154. capite censi. *ibid.*
 Minutio Rufo Q. Cos.
 Macedonia evenit 100.
 Mithridates in latere ve-
 stigium Romano-
 rum 191. Græciæ gra-
 ve servitium dempsit
 218. Nicomedem Bi-
 thynia expulit. *ibid.* A-
 siam, spoliū regis
 Antiochi, recepit. *ib.*
 naufragiis militum
 optimos amisit 219.
 ejus cum Lucullo præ-
 lia *ibid.*

Mithridatis epistola ad
 regem Arsacem 217.
 Muluchæ flumen Mauros
 à Numidis dividit 84,
 159. ad Mulucham
 amnem castellum Ma-
 rius capit. *ibid.* &c.

Murena (Cajus) citeriori
 Galliæ præfectus con-
 tra

INDEX RERUM

tra conjuratos 35.
Muthul, Numidiæ flumen 113.

N.

Nabdalsa Bomilcaris in prodendo Jugurtha socius 134, 135. apud Jugurtham proditiōnis suspiciōnem deprecatur 136.

T. Neronis sententia de conjuratis 42.

Nicomedes Bithyniæ rex 218.

Novo homini ante C. Mariū consulatus nemini mandatus 137.

Numantia deleta 68.

Numidarum studia juvenilia 66, 67. eorum alii Jugurtham, alii Atherbalem sequuntur 73. eorundem reges, Romani nominis maxime studiosi 74, 75, 76. nomen unde 82. eorum ingenia 111. iidem infidi, ingenio mobiles, novarum rerum avidi. *ibid.* & 132. Romanos invadunt 115. fusi, fugatique 117. pro opibus denas atque eo amplius uxores ducunt 144. eorum cibus & abstinentia 156. pabulo pecoris magis quam arvo student 157.

Numidiæ pars firmior Jugurthæ, speciosior Atherbali traditur 80. qui legati ad ipsam dividendam missi fuerint 80. ejus origo, ac situs 82. incrementumque 83. ea vastatur à Metello 120.

O.

Octavius Rufus quæstor 173.

Opimius Lucius consul, legationis princeps, à Jugurtha corrumpitur 80.

Orbis divisio generalis 81

P.

Pater filium necat 33, 52.

Patres Reipubl. Romæ præsides appellati 6.

Paulus (Lucius) lege Plautia Catilinam interrogat 26.

Persarum origo atque situs 82. ii se per conubia Gætulis permiscuere. *ibid.* alveos navium inversos pro tuguriis habuere. *ibid.*

Perfes, Philippi filius, insomniis occisus 218.

Petřejus, Antonii consulis legatus contra Catilinam 59.

Philæni vivi terra obruti pro

MEMORABILIMUM.

pro Pœnorum rep. 143.
Philænôn arx 83, 143.
Philippi adversus Lepi-
dum oratio 189.

Phœnices oppida multa
in Africa condidere 83.

Picenus ager 56.

Piso factiosus 15. conju-
rationis auctor. *ib.* Quæ-
stor in citeriorem Hi-
spaniam pro prætore
missus 16. interfici-
tur. *ibid.*

Pisonis C. & Cæsaris ini-
micitia 40, 41.

Pistoriensis ager 56.

Plautia lex 26.

Plebis secessio à patribus,
& causa 28. ejus ino-
piæ subventum. *ibid.*

Plebs urbana infamis &
egens 30. 31. Catilinæ
incœpta probat. *ib.* ejus
opes quando imminu-
tæ 32. antea novarum
rerum studiosa Catili-
næ consilia execratur
39. ejus dux secessio-
nes 96. & ex secundis
rebus insolentia 106.

Pompejus Crasso invitus
14. ejus potentia for-
midolosa 16. ad bel-
lum maritimum atque
Mithridaticum missus
32. ipse & Crassus con-
sules tribuniciam po-
testatem restituere 31.
Pompejus sua Martia
facta enumerat 206.

hostes per Alpes in Hi-
spaniam summovit *ib.*
de comœatu & sum-
tibus queritur. *ibid.* &
207.

Pompeius (Rufus Q) præ-
tor Capuam missus 25.

C. Pomptinus prætor. 37.

Pons Mulvius 37.

Populus potestatem sum-
mam dat 24.

Populus Romanus qui-
bus modis libertate ex-
ciderit 197, 198.

Porcia lex 45.

Postumius (Lucius) ci-
vitatibus onus 201.

Ptolemæus rex 219.

Punica fides incerta 177.

Punicum bellum Roma-
nos in officio retinuit
106.

Q.

Quæstiones 106.

Quæstor pro prætore 16.

R.

Regum antiquitus stu-
dia 2.

Rex nomen imperii pri-
mum fuit. *ibid.*

Reatinus ager 29.

Rhodiæ à Romanis
defectio 43. illi bello
Macedonico capri, qua-
re impuniti à Roma-
nis sine demissi 43. o-

INDEX RERUM

pibus pop. Rom. cre-
vere. *ibid.*

Romæ urbis origo 5. ea
à Trojanis condita. *ib.*
florescens finitimis in-
visa 6. libertatem ade-
pta, brevi plurimum
crevit. *ibid.* sicuti sen-
tina 31. ibi omnia ve-
nalia 68, 84. ea vena-
lis, si modo invenerit
emptores 102. in ea
post Carthaginem de-
letam orta seditio 106.
eadem in patres &
plebem divisa 197.

Romanorum antiquitas
de gloria certamen 6,
7. antiquorum Roma-
norum mores & insti-
tuta 6, 7, 8. atque be-
neficientia 6, 173. eos
sæpe parva manu for-
tissimos fudisse exer-
citus 7, 53. iidem præ-
clara agere, quam scri-
bere, malebant 6. belli
gloria præstantes 8 eo-
rum in ædificando lu-
xuries 10, 17. erga Poe-
nos fœdis fragos fides
43 ipsi arma atque te-
la militaria ab Samni-
tibus, magistratuum
insignia à Tuscis sum-
pserunt 47. quam à
majorum virtutibus
desciverint 53. Gallis
belli gloria, Græcis
facundia præstiterunt

ibid. eorum potestas in
curandis fociorum in-
juriis 76 iidem à Ju-
gurtha sub jugum
missi 104. eis omnia
regna adversa 144. me-
liusque visum est a-
micos, quam servos,
querere 170. illi au-
dendo, fallendo, bella
bellis serendo, magni
facti 220.

Rom. exercitus prima
corruptio 10.

Romano imperio ad oc-
casum ab ortu solis
omnia patebant 30,
ejus finis 220.

Romanis equitibus in-
dignum regum pere-
grinorum satellites a-
gere 131.

Rutilius (Publius) Me-
telli legatus 115. Ma-
rio exercitum tradit
154.

8.

Sallustius à Rep. ad scri-
bendas historias se
transfert 4. 64, 65.

Sardinia 199.

Scaurus in senatu prin-
ceps, qualis 89. à Ju-
gurtha corruptus 92.
queritor 106.

Scipio Romani exercitus
imperator bello Nu-
mantino 68. ejus ver-

ba

MEMORABILIMUM.

- ba ad Jugurtham 68. cum laudat. *ib.* eidem pop. Romani studium commendat 89. illius litteræ ad Micipsam. *ib.* ipse & M. Manlius male cum Gallis pugnarunt 181.
- P. Scipio 64. majorum imaginibus ad virtutem se excitari dicebat 65. P. Scipioni Nasicæ Cos. Italia provincia obvenit 91.
- Scriba Cornelius 187.
- Seleucia maxima urbium 220.
- Sempronia lex de provinciis 91.
- Sempronia conjurationis particeps 21. D. Bruti uxor 34.
- Senatores quadraginta in victoria civili interire 196.
- Senatus potestatem summam dat 24. ejus misericordia ac mansuetudo 28. in ædem Concordiæ vocatus 38.
- Senatus consultum, ne quid Resp. detrimenti caperet 24. ejus summa vis 24, 25.
- Senius (Lucius) senat. 24.
- Sententias per tabellas ferri solitas 203.
- Septimius Camers in agrum Picenum à Catilina mittitur 22.
- Serpentes accenduntur fixi 156.
- Sertorius Hispaniam citeriorem vastavit 107.
- Servile bellum Capuæ & in Apulia 25.
- Sicca oppidum à Jugurtha deficit 122.
- Sidonii quo modo in Numidiâ pervenerint 141. Leptim condiderunt. *ibid.*
- Sisenna (Lucius) historicus 163.
- Sitius (Publius) Nucernus, conjurationis particeps, cum exercitu in Mauritania 19.
- Spintheri (Lentulo) in custodiam traditus Lentulus conjuratus 39.
- Statilius conjuratus 14. illi & Gabinio negotium datur, ut urbem incendiant 35.
- Sullæ fratres, Publius & Servius, conjurati 14.
- Sulla Luc. quo pacto sibi exercitum fidum fecerit 10. ejus crudelitas 10, 46, 184. Damasippum & alios jugulari jussit 46. ejus & M. quæstoris mores, ingenium, & natura 162, 163. idem eloquens 170. ejus oratio ad Bocchum. *ibid.* idem à Mario ad Bocchum de

INDEX RERUM

communibus rebus agundis mittitur 172.
ejus magnanimitas 175. inconsternatus animus. *ibid.* is una cum Voluce per hostium castra proficiscitur 175.
176. pollicetur pacem Boccho 177. illi, lege belli, omnia licuerunt 196.
Sulla (Pub.) consul designatus, de ambitu punitus 15.
Sullani milites gregarii senatores facti 31. rapinis assueti, Catilinæ occasionem augent 13.
Suthul, oppidum Numidiæ, obsidetur 103.
Syphacis Numidiæ regis agros urbesque Romani Masinissæ dono dant 66, 75.
Syrtes in extrema Africa sinus duo 141. unde dictæ. *ibid.*

T.

Tanais flumen Africae 157.
Tarquinius Lucius, conjugationis index, in vincula conjicitur 40. ejus indicio non habetur fides *ib.*
Tauri pop. 234.
Thala, oppidum Numidiæ, ubi Thesauri Ju-

gurtæ 138. à Metello obsidetur 139. capitur 140.
Thereôn colonia 83.
Thirmida oppidum 72.
Tribunatus pleb. summa potestas 31.
Tribunicia potestas Pompejo & Crasso Coss. restituta 31. materia discordiarum 193.
Tribunicia seditiones remp. agitabant 102.
Triginta Atheniensium tyranni 46.
Triumviri capitales 55.
Trojani Romam condidere, Ænea duce profugi 5.
Tuba pugnae signum 60.
Tullianum, locus in carcere 55.
Turias fl. 200.
T. Turpilius Silanus Vaccensium præfectus, unus ex omnibus Italicis evasit 132. desertor præsidii à Metello necatur 133.
Tyrannidem affectantium catalogus 34, 35

V.

Vacca oppidum, forum rerum venalium 112.
Vaccenses à Metello deficiunt, Romanorumque præsidia interficiunt 132. diripiuntur 134. per

MEMORABILIMUM.

perfidia pœnas luunt. *ib.*
Valentia à Pompejo de-
leta 241.

Valerius Lucius Flaccus
& C. Pomptinus præ-
tores ad Allobroges
intercipiendos missi
37.

Varguntejus (Lucius)
conjuratus 14. infidia-
tur Ciceroni. 23.

Vettius Picens 187.

Umbrenus conjuratus
Allobroges ad conju-
randum hortatur 33.

Volux à patre Sullæ ob-
viam mittitur 174.

Bocchi filius. *ibid.* du-
bia fidei apud Sullam
175, 176.

Utres ex coriis 138,
157.

Volturcius Crotonienſis
conjuratus 36. cum
Allobrogibus ad Cati-
linam proficiſcitur 37.
in Ponte Mulvio capi-
tur. *ibid.* de itinere ac
litteris interrogatur
38. ejus indicium de
conjuratis. *ibid.* ei. ob
detectam conjuratio-
nem, præmia decer-
nuuntur 41.

Z.

Zamæ ſitus 123. et op-
pugnatur 121, 122,
123.

Variantes Lectiones aliquot è libris MSS. & editis excerptæ.

O Codicem unum aut alterum in Bibliothecis Oxoniensibus designat. P Codices MSS. quibus usus est J. Ph. Pareus in editione Sallustii accuranda. E Libros editos. C Victorum doctorum conjecturas. Virgula vocibus quibusdam adjecta illas deesse indicat.

P A G. I. V. 4. transi-
gant O.

V. 10. rectius esse vid.
O. E.

V. 11. quam virium glo-
riam op. O.

V. 15. virtus ingenii MSS.
teste Contareno.

P. 1. V. 2. veget E.

V. 6. hominum --- O.
hominum C.

V. 13. periculis O. E.

V. 25. ab optimo q. ad
no. bonum E.

V. 30. transgere O. P.

P. 3. V. 4. aliqui C.

V. 5. famas C.

V. 13. afforem E.

V. 15. factis dicta O.

V. 16. dehinc O. E.

V. 21. supra ea O. E.

V. 23. à studio O. E.

ibid. delatus O.

V. 30. reliquorum P.

P. 4. V. 4. agendam E.

V. 8. incapto studio O.

V. 11. carptim O. E.

V. 17. astumo O. passim
pro existumo.

V. 29. cuius rei libet P.

V. 32. satis loquentia E.

P. 5. V. 7. ferox animus
O. E.

V. 19. & optima --- O. E.

P. 6. V. 20. resp. causa O. E.

V. 21. se convertit O.

V. 22. binosque O. E.

V. 26. magis extollere,
magisque ingen. O. E.

V. 29. superque his E.

P. 7. V. 10. sic se quisque
O. E. se quisque P.
sic quisque O. E.

V. 11. & conspici, dum
tale faceret, properare O.

V. 12. ea div. ea bon.
O. E.

P. 8. V. 23. quod benef P.

P. 9.

VAR. LECT.

- P. 9. v. 22. *virtutem* O. E.
v. 32. *ex bonis* O. E.
- P. 10. v. 7. *fidum acceptum-
que* O. E.
v. 9. *voluptuaria* O. E.
v. 18. *nedum illi* O. E.
v. 19. *obtemperarent* O.
v. 25. *invadere* E.
v. 31. *adificatas* O.
- P. 11. v. 7. *hostibus* --- O.
v. 7. *reliquerant* O. P.
v. 12. *contracta* P. *con-
structa* O.
- P. 12. v. 1. *alia* --- P. E. O.
aleo C.
v. 27. *quod* --- O.
- P. 13. v. 10. *vastabat* E.
versabat E.
v. 11. *ei* --- E. *eius* O. E.
- P. 14. v. 13. *Antronus* O.
v. 14. *P. Servius Sulla
Servii fil.* O.
v. 16. *Lacca* E. *passim*
v. 20. *qui domi nobiles
erant. praterea* O.
v. 22. *participes nobiles*
O. P.
- P. 15. v. 5. *pauci contra
temp.* O. E.
v. 6. *de qua* O. P.
v. 25. *transfulerant* O. P.
v. 30. *Roma* P.
- P. 16. v. 3. *infestum ini-
micum* O. P.
v. 15. *ex voluntate* O. E.
v. 28. *satis* --- P.
v. 30. *dominatio* P.
v. 32. *ut vana ingenia* C.
- P. 18. v. 6. *excludendum* E.
v. 25. *utimini* O. E.
- P. 19. v. 19. *increpare* P.
P. 20. v. 2. *atque eo fecisse* C.
v. 9. *est* --- E.
v. 12. *asen. pr. gr. amov.* O.
v. 22. *polliceri caput* E. O.
v. 24. *ex insolentia* O.
- P. 21. v. 12. *Manlium* E.
passim.
v. 31. *fuere* O.
- P. 22. v. 4. *cuius consc.* E.
v. 23. *disfentiret* O. E.
- P. 23. v. 2. *ubi quemque* E.
- P. 24. v. 25. *nullius* E. *nul-
la* C.
- P. 25. v. 1. *portari Capua* E.
v. 24. *quam* E.
- P. 26. v. 7. *Et ut sui P. aut
sui* O.
- P. 27. v. 3. *multo ante ca-
pere ea qua* E.
v. 28. *maiores nostri* P.
E. O.
v. 32. *are communi* O. P.
- P. 28. v. 32. *scriptum est*
--- O.
- P. 29. v. 7, 8. *quam . . . ve-
ram* O.
v. 8. *recognoscam* Servius.
v. 15. *non possem* O.
ibid. alius E.
v. 27. *habeto P. aveto* E.
v. 29. *Flaminium Flam-
mam* P.
ibid. dum vi civitatem
E.
- P. 30. v. 5. *condemnatos* E.
v. 20. *aque* --- E.
v. 21. *pleros civ.* P.
- P. 31. v. 1. *praecepta erat*
E. O.

VAR. LECT.

- v. 27. *valere ipsi, male-*
bant O. E.
- P. 32. v. 5. *senati specie* P.
v. 7. *post illa* O.
v. 11. *certare* E.
v. 23. *novandi* E.
- P. 33. v. 8. *cujusque modi*
O. E.
v. 18. *civitatum* P.
- P. 34. v. 1. *quin cup.* E.
v. 3. *Decimi Br.* E.
v. 6. *ab ---* P. O.
v. 6. *arcessit & accessit* E.
v. 7. *sermoni esset* O.
v. 13. *incerto* O. E.
v. 30. *miserat* E.
- P. 35. v. 4. *ex senatus con-*
sulto E.
v. 5. *vinculu* P.
v. 19. *magna vi* O.
v. 31. *protelando* E.
- P. 36. v. 4. *animo vehem.* E.
v. 21. *qui sim* O. E.
- P. 37. v. 3. *Milvio* O. E.
v. 5. *gratia ---* E.
v. 6. *agant, permittit illu*
homines militares Si-
ne tumultu P. O.
v. 21. *nam latabatur* O.
--- E.
v. 24. *erat, dubitans* O.
v. 27. *fere credebatur* O.
v. 30. *Tarracinensem* E.
- P. 38. v. 13. *omnia ---* O. E.
v. 16. *docetque se p.* O. E.
v. 22. *ac Lent.* E.
v. 27. *fatatum* O. E.
- P. 39. v. 19. *Tarquitius* E.
P. 40. v. 29. *potuere* O. E.
v. 32. *pecuniarum rep.* E.
- P. 41. v. 14. *usque eo ut* E.
v. 16. *adem ---* E.
v. 29. *elector* O. E.
- P. 42. v. 3. *custodis* P.
v. 9. *erant & pr.* O.
v. 13. *Tiberis* O. E.
v. 16. *abditis* P.
v. 28. *atque pop.* P.
- P. 43. v. 7. *injuria causa* P. O.
v. 13, 14. *quid* O. P.
- P. 44. v. 18. *dicitur ---* O.
P. 45. v. 6. *praesertim di-*
O. E.
v. 8. *possumus* P.
v. 17. *an alia O. an quia*
al. O.
v. 18. *in exsilium* P. ad
exsilium O.
v. 24. *legem timere* E. O.
v. 31. *ex rebus domesti-*
cis P. *ex bonis rebus* O.
- P. 46. v. 1. *ignaros cives* O.
v. 8. *ea lege* E. *ea O. ea*
re O.
v. 15. *eiusmodi* E. O.
v. 22. *postremo vas* P. O.
v. 24. *is ---* E.
- P. 48. v. 14. *cum remp.* O.
P. 49. v. 17. *sed cujus hac*
cumque modi E.
v. 28. *ne illis* P.
- P. 50. v. 6. *videl. timens*
O. E.
- P. 51. v. 20. *statuatis* O.
v. 25. *convertatur* O. E.
- P. 52. v. 5. *Titus Man-*
lius C.
v. 6. *bello Latino* C.
v. 26. *in faucibus urg.* P. E.
in faucibus Italia O.

VAR. LECT.

- P. 53. v. 31. *effæta paren-*
tum O. E. sc. *effæta*
parentum virtute.
- P. 54. v. 16. *perflugium erat*
O. E.
v. 30. *magis illum E.*
magis eam O.
- P. 55. v. 8. *descenderis E.*
v. 11. *juncta --- E.*
ibid. *incolta tenebris E.*
- P. 56. v. 5. *in --- O.*
v. 9. *repudiare P.*
v. 12. *rationibus existi-*
mans, *videri causam*
&c. O. E.
v. 22. *adducit O.*
ibid. *eo consilio --- P.*
v. 23. *Galliam transal-*
pinam O. E.
- P. 57. v. 10. *virum --- O.*
- P. 58. v. 16. *nobis P.*
v. 25. *avertere E.*
v. 25. *vera P.*
- P. 59. v. 4. *ne --- E.*
v. 19. *lectos & evoc. P. E.*
electos & evoc. O.
v. 20. *optimum O. E.*
v. 24. *coloni E.*
v. 25. *adflere P.*
- P. 60. v. 4. *cernere E.*
v. 22. *arcescere E. O.*
v. 27. *contendere E. O.*
- P. 61. v. 15. *suspirans O.*
v. 25. *quid e castris E.*
qui de P.
- P. 62. v. 2. *imbecilla O.*
imbecilla atas O.
v. 3. *forte E.*
v. 18. *diffluxere O. E.*
v. 19. *quippe culp. E.*
- ibid. *auctores E.*
- P. 63. v. 10. *omnia brevi E.*
v. 30. *utique tuti O.*
- P. 65. v. 25. *obviatum O. E.*
v. 30. *faceret E.*
- P. 66. v. 17. *Mastanabale E.*
v. 18. *Adherbalem E.*
- P. 67. v. 8. *volvere E.*
- P. 68. v. 20. *ignobiles E.*
- P. 69. v. 12. *certo E.*
- P. 70. v. 1. *quam liberis si*
gen. O. E.
v. 4. *tua facinora E. fa-*
cta E.
v. 20. *parantur O.*
- P. 71. v. 22. *jecit P. ait O.*
v. 27. *his --- E.*
v. 32. *cum animo O.*
- P. 73. v. 32. *& malivolentia*
ingr. E.
- P. 74. v. 14. *affinium loca*
O. E.
v. 17. *monumenta E.*
v. 21. *etiam ab O. E.*
v. 29. *utinam non E.*
v. 30. *sed si ea def. O. E.*
- P. 75. v. 10, 11. *pendenda E.*
v. 18. *expeto O. E.*
- P. 76. v. 32. *alterius ipse*
O. P. E.
- P. 77. v. 8. *clade O.*
v. 17. *vis & injur. O. E.*
v. 20. *quo acc. O. E.*
ibid. *accidam E.*
v. 28. *Micipsa nos E.*
- P. 78. v. 14. *eidem sic si-*
mulantem C.
v. 30. *pulsus --- O. E.*
- P. 79. v. 24. *ponerent E.*
v. 27. *senatus magna O.*

V A R. L E C T.

- P. 80. v. 18. *quia Coss.* O.
v. 19. *Fulvio Flacco* O.
ibid. *acerr. victoriam*
O. E.
v. 23. *fide* E.
P. 81. v. 21. a --- E. O.
v. 28. *regis* --- O.
P. 82. v. 6. *qua* O. *quo* E.
v. 25. *loca partiverant* E.
P. 83. v. 3, 4. *postea Numi-*
da nomine pr. E. *postea*
Numida pr. O. *postea*
nomine Numida O.
v. 17. *alii n. r. avidi* O.
v. 18. *Adrumetum* O. E.
Hadrumentum E.
v. 27. *Theraon* E.
P. 82. v. 32. *sceleri ejus obv.*
O. E.
P. 88. v. 18, 19. *tenet at-*
que --- O. E.
P. 89. v. 16. *in senatu prin-*
ceps O. E.
P. 91. v. 3. *protelandis* E.
v. 15. *venum ire* O. E.
v. 28. *legit* O.
v. 30. *impunita fore* E.
P. 93. v. 7. *Satyrans* E. O.
v. 10. *non* --- O. E.
P. 94. v. 3. 4. *eam ... quam*
O. E.
v. 16. *obnoxii* O.
v. 18. *vos* --- O. E.
P. 95. v. 4. *reparatio* O. E.
v. 20. *servire parati* O.
v. 21. *vos qui estis imp.* O.
P. 96. v. 24. *deditus* E.
v. 29. *ad remp.* O. E.
P. 97. v. 9. *virum* O. E.
viris E.
v. 21. *atque conc.* O.
P. 98. v. 23. *arcessebat* !
v. 27. *facere* E.
v. 30. *agerent* E.
P. 99. v. 11. *cum Cassio Ra-*
man O. E.
v. 12. *ac tametsi* E.
P. 100. v. 1. *vera aperiret* P.
v. 22. *Mutius Rufe* O.
P. 101. v. 1. *animi* --- O. E.
P. 102. v. 5. *mature* E.
v. 17. *secordia* E.
v. 20. *adventabat* P.
v. 21. *discessit* E.
v. 31. *tabernaculis* E.
P. 103. v. 14. *subdole* O. E.
v. 20. *forent* O. *fore* P.
v. 29. *insolito metu* E.
v. 31. *trepidare omnibus*
locis: vis E.
P. 104. v. 9. *eoque* O.
v. 17. *teneret* E.
v. 23. *nutabantur* O. E.
v. 26. *invadere, pars do-*
lore E.
P. 105. v. 1. *consulere* E.
v. 18. *Limitanus* O. E.
P. 106. v. 7. *Scaurum* E.
v. 28. *discessit* E.
ibid. *scilicet qua* O.
v. 32. *dignitatem in do-*
minationem O. *in su-*
perbiam E.
P. 107. v. 6. *soluta atque*
dispersa in multitudine
minus O. E.
v. 8. *resp.* --- E. O.
v. 10. *malitia* E.
v. 19. *uti primum* E.
P. 108. v. 2. *alterum* --- E.
v. 18.

v. 18.
v. 30.
P. 110. v.
v. 19.
P. 111.
P. 112.
O.
v. 31.
P. 213.
O.
v. 29.
P. 114.
O.
v. 31.
P. 115.
v.
P. 116.
P. 117.
v. 1.
v. 2.
P. 118.
v.
P. 119.
v.
P. 120.
v.
P. 121.
v.
P. 122.
v.
P. 123.
v.
P. 124.
v.
P. 125.
v.
P. 126.
v.
P. 127.
v.
P. 128.
v.
P. 129.
v.
P. 130.
v.
P. 131.
v.
P. 132.
v.
P. 133.
v.
P. 134.
v.
P. 135.
v.
P. 136.
v.
P. 137.
v.
P. 138.
v.
P. 139.
v.
P. 140.
v.
P. 141.
v.
P. 142.
v.
P. 143.
v.
P. 144.
v.
P. 145.
v.
P. 146.
v.
P. 147.
v.
P. 148.
v.
P. 149.
v.
P. 150.
v.
P. 151.
v.
P. 152.
v.
P. 153.
v.
P. 154.
v.
P. 155.
v.
P. 156.
v.
P. 157.
v.
P. 158.
v.
P. 159.
v.
P. 160.
v.
P. 161.
v.
P. 162.
v.
P. 163.
v.
P. 164.
v.
P. 165.
v.
P. 166.
v.
P. 167.
v.
P. 168.
v.
P. 169.
v.
P. 170.
v.
P. 171.
v.
P. 172.
v.
P. 173.
v.
P. 174.
v.
P. 175.
v.
P. 176.
v.
P. 177.
v.
P. 178.
v.
P. 179.
v.
P. 180.
v.
P. 181.
v.
P. 182.
v.
P. 183.
v.
P. 184.
v.
P. 185.
v.
P. 186.
v.
P. 187.
v.
P. 188.
v.
P. 189.
v.
P. 190.
v.
P. 191.
v.
P. 192.
v.
P. 193.
v.
P. 194.
v.
P. 195.
v.
P. 196.
v.
P. 197.
v.
P. 198.
v.
P. 199.
v.
P. 200.
v.
P. 201.
v.
P. 202.
v.
P. 203.
v.
P. 204.
v.
P. 205.
v.
P. 206.
v.
P. 207.
v.
P. 208.
v.
P. 209.
v.
P. 210.
v.
P. 211.
v.
P. 212.
v.
P. 213.
v.
P. 214.
v.
P. 215.
v.
P. 216.
v.
P. 217.
v.
P. 218.
v.
P. 219.
v.
P. 220.
v.
P. 221.
v.
P. 222.
v.
P. 223.
v.
P. 224.
v.
P. 225.
v.
P. 226.
v.
P. 227.
v.
P. 228.
v.
P. 229.
v.
P. 230.
v.
P. 231.
v.
P. 232.
v.
P. 233.
v.
P. 234.
v.
P. 235.
v.
P. 236.
v.
P. 237.
v.
P. 238.
v.
P. 239.
v.
P. 240.
v.
P. 241.
v.
P. 242.
v.
P. 243.
v.
P. 244.
v.
P. 245.
v.
P. 246.
v.
P. 247.
v.
P. 248.
v.
P. 249.
v.
P. 250.
v.
P. 251.
v.
P. 252.
v.
P. 253.
v.
P. 254.
v.
P. 255.
v.
P. 256.
v.
P. 257.
v.
P. 258.
v.
P. 259.
v.
P. 260.
v.
P. 261.
v.
P. 262.
v.
P. 263.
v.
P. 264.
v.
P. 265.
v.
P. 266.
v.
P. 267.
v.
P. 268.
v.
P. 269.
v.
P. 270.
v.
P. 271.
v.
P. 272.
v.
P. 273.
v.
P. 274.
v.
P. 275.
v.
P. 276.
v.
P. 277.
v.
P. 278.
v.
P. 279.
v.
P. 280.
v.
P. 281.
v.
P. 282.
v.
P. 283.
v.
P. 284.
v.
P. 285.
v.
P. 286.
v.
P. 287.
v.
P. 288.
v.
P. 289.
v.
P. 290.
v.
P. 291.
v.
P. 292.
v.
P. 293.
v.
P. 294.
v.
P. 295.
v.
P. 296.
v.
P. 297.
v.
P. 298.
v.
P. 299.
v.
P. 300.
v.
P. 301.
v.
P. 302.
v.
P. 303.
v.
P. 304.
v.
P. 305.
v.
P. 306.
v.
P. 307.
v.
P. 308.
v.
P. 309.
v.
P. 310.
v.
P. 311.
v.
P. 312.
v.
P. 313.
v.
P. 314.
v.
P. 315.
v.
P. 316.
v.
P. 317.
v.
P. 318.
v.
P. 319.
v.
P. 320.
v.
P. 321.
v.
P. 322.
v.
P. 323.
v.
P. 324.
v.
P. 325.
v.
P. 326.
v.
P. 327.
v.
P. 328.
v.
P. 329.
v.
P. 330.
v.
P. 331.
v.
P. 332.
v.
P. 333.
v.
P. 334.
v.
P. 335.
v.
P. 336.
v.
P. 337.
v.
P. 338.
v.
P. 339.
v.
P. 340.
v.
P. 341.
v.
P. 342.
v.
P. 343.
v.
P. 344.
v.
P. 345.
v.
P. 346.
v.
P. 347.
v.
P. 348.
v.
P. 349.
v.
P. 350.
v.
P. 351.
v.
P. 352.
v.
P. 353.
v.
P. 354.
v.
P. 355.
v.
P. 356.
v.
P. 357.
v.
P. 358.
v.
P. 359.
v.
P. 360.
v.
P. 361.
v.
P. 362.
v.
P. 363.
v.
P. 364.
v.
P. 365.
v.
P. 366.
v.
P. 367.
v.
P. 368.
v.
P. 369.
v.
P. 370.
v.
P. 371.
v.
P. 372.
v.
P. 373.
v.
P. 374.
v.
P. 375.
v.
P. 376.
v.
P. 377.
v.
P. 378.
v.
P. 379.
v.
P. 380.
v.
P. 381.
v.
P. 382.
v.
P. 383.
v.
P. 384.
v.
P. 385.
v.
P. 386.
v.
P. 387.
v.
P. 388.
v.
P. 389.
v.
P. 390.
v.
P. 391.
v.
P. 392.
v.
P. 393.
v.
P. 394.
v.
P. 395.
v.
P. 396.
v.
P. 397.
v.
P. 398.
v.
P. 399.
v.
P. 400.
v.
P. 401.
v.
P. 402.
v.
P. 403.
v.
P. 404.
v.
P. 405.
v.
P. 406.
v.
P. 407.
v.
P. 408.
v.
P. 409.
v.
P. 410.
v.
P. 411.
v.
P. 412.
v.
P. 413.
v.
P. 414.
v.
P. 415.
v.
P. 416.
v.
P. 417.
v.
P. 418.
v.
P. 419.
v.
P. 420.
v.
P. 421.
v.
P. 422.
v.
P. 423.
v.
P. 424.
v.
P. 425.
v.
P. 426.
v.
P. 427.
v.
P. 428.
v.
P. 429.
v.
P. 430.
v.
P. 431.
v.
P. 432.
v.
P. 433.
v.
P. 434.
v.
P. 435.
v.
P. 436.
v.
P. 437.
v.
P. 438.
v.
P. 439.
v.
P. 440.
v.
P. 441.
v.
P. 442.
v.
P. 443.
v.
P. 444.
v.
P. 445.
v.
P. 446.
v.
P. 447.
v.
P. 448.
v.
P. 449.
v.
P. 450.
v.
P. 451.
v.
P. 452.
v.
P. 453.
v.
P. 454.
v.
P. 455.
v.
P. 456.
v.
P. 457.
v.
P. 458.
v.
P. 459.
v.
P. 460.
v.
P. 461.
v.
P. 462.
v.
P. 463.
v.
P. 464.
v.
P. 465.
v.
P. 466.
v.
P. 467.
v.
P. 468.
v.
P. 469.
v.
P. 470.
v.
P. 471.
v.
P. 472.
v.
P. 473.
v.
P. 474.
v.
P. 475.
v.
P. 476.
v.
P. 477.
v.
P. 478.
v.
P. 479.
v.
P. 480.
v.
P. 481.
v.
P. 482.
v.
P. 483.
v.
P. 484.
v.
P. 485.
v.
P. 486.
v.
P. 487.
v.
P. 488.
v.
P. 489.
v.
P. 490.
v.
P. 491.
v.
P. 492.
v.
P. 493.
v.
P. 494.
v.
P. 495.
v.
P. 496.
v.
P. 497.
v.
P. 498.
v.
P. 499.
v.
P. 500.
v.
P. 501.
v.
P. 502.
v.
P. 503.
v.
P. 504.
v.
P. 505.
v.
P. 506.
v.
P. 507.
v.
P. 508.
v.
P. 509.
v.
P. 510.
v.
P. 511.
v.
P. 512.
v.
P. 513.
v.
P. 514.
v.
P. 515.
v.
P. 516.
v.
P. 517.
v.
P. 518.
v.
P. 519.
v.
P. 520.
v.
P. 521.
v.
P. 522.
v.
P. 523.
v.
P. 524.
v.
P. 525.
v.
P. 526.
v.
P. 527.
v.
P. 528.
v.
P. 529.
v.
P. 530.
v.
P. 531.
v.
P. 532.
v.
P. 533.
v.
P. 534.
v.
P. 535.
v.
P. 536.
v.
P. 537.
v.
P. 538.
v.
P. 539.
v.
P. 540.
v.
P. 541.
v.
P. 542.
v.
P. 543.
v.
P. 544.
v.
P. 545.
v.
P. 546.
v.
P. 547.
v.
P. 548.
v.
P. 549.
v.
P. 550.
v.
P. 551.
v.
P. 552.
v.
P. 553.
v.
P. 554.
v.
P. 555.
v.
P. 556.
v.
P. 557.
v.
P. 558.
v.
P. 559.
v.
P. 560.
v.
P. 561.
v.
P. 562.
v.
P. 563.
v.
P. 564.
v.
P. 565.
v.
P. 566.
v.
P. 567.
v.
P. 568.
v.
P. 569.
v.
P. 570.
v.
P. 571.
v.
P. 572.
v.
P. 573.
v.
P. 574.
v.
P. 575.
v.
P. 576.
v.
P. 577.
v.
P. 578.
v.
P. 579.
v.
P. 580.
v.
P. 581.
v.
P. 582.
v.
P. 583.
v.
P. 584.
v.
P. 585.
v.
P. 586.
v.
P. 587.
v.
P. 588.
v.
P. 589.
v.
P. 590.
v.
P. 591.
v.
P. 592.
v.
P. 593.
v.
P. 594.
v.
P. 595.
v.
P. 596.
v.
P. 597.
v.
P. 598.
v.
P. 599.
v.
P. 600.
v.
P. 601.
v.
P. 602.
v.
P. 603.
v.
P. 604.
v.
P. 605.
v.
P. 606.
v.
P. 607.
v.
P. 608.
v.
P. 609.
v.
P. 610.
v.
P. 611.
v.
P. 612.
v.
P. 613.
v.
P. 614.
v.
P. 615.
v.
P. 616.
v.
P. 617.
v.
P. 618.
v.
P. 619.
v.
P. 620.
v.
P. 621.
v.
P. 622.
v.
P. 623.
v.
P. 624.
v.
P. 625.
v.
P. 626.
v.
P. 627.
v.
P. 628.
v.
P. 629.
v.
P. 630.
v.
P. 631.
v.
P. 632.
v.
P. 633.
v.
P. 634.
v.
P. 635.
v.
P. 636.
v.
P. 637.
v.
P. 638.
v.
P. 639.
v.
P. 640.
v.
P. 641.
v.
P. 642.
v.
P. 643.
v.
P. 644.
v.
P. 645.
v.
P. 646.
v.
P. 647.
v.
P. 648.
v.
P. 649.
v.
P. 650.
v.
P. 651.
v.
P. 652.
v.
P. 653.
v.
P. 654.
v.
P. 655.
v.
P. 656.
v.
P. 657.
v.
P. 658.
v.
P. 659.
v.
P. 660.
v.
P. 661.
v.
P. 662.
v.
P. 663.
v.
P. 664.
v.
P. 665.
v.
P. 666.
v.
P. 667.
v.
P. 668.
v.
P. 669.
v.
P. 670.
v.
P. 671.
v.
P. 672.
v.
P. 673.
v.
P. 674.
v.
P. 675.
v.
P. 676.
v.
P. 677.
v.
P. 678.
v.
P. 679.
v.
P. 680.
v.
P. 681.
v.
P. 682.
v.
P. 683.
v.
P. 684.
v.
P. 685.
v.
P. 686.
v.
P. 687.
v.
P. 688.
v.
P. 689.
v.
P. 690.
v.
P. 691.
v.
P. 692.
v.
P. 693.
v.
P. 694.
v.
P. 695.
v.
P. 696.
v.
P. 697.
v.
P. 698.
v.
P. 699.
v.
P. 700.
v.
P. 701.
v.
P. 702.
v.
P. 703.
v.
P. 704.
v.
P. 705.
v.
P. 706.
v.
P. 707.
v.
P. 708.
v.
P. 709.
v.
P. 710.
v.
P. 711.
v.
P. 712.
v.
P. 713.
v.
P. 714.
v.
P. 715.
v.
P. 716.
v.
P. 717.
v.
P. 718.
v.
P. 719.
v.
P. 720.
v.
P. 721.
v.
P. 722.
v.
P. 723.
v.
P. 724.
v.
P. 725.
v.
P. 726.
v.
P. 727.
v.
P. 728.
v.
P. 729.
v.
P. 730.
v.
P. 731.
v.
P. 732.
v.
P. 733.
v.
P. 734.
v.
P. 735.
v.
P. 736.
v.
P. 737.
v.
P. 738.
v.
P. 739.
v.
P. 740.
v.
P. 741.
v.
P. 742.
v.
P. 743.
v.
P. 744.
v.
P. 745.
v.
P. 746.
v.
P. 747.
v.
P. 748.
v.
P. 749.
v.
P. 750.
v.
P. 751.
v.
P. 752.
v.
P. 753.
v.
P. 754.
v.
P. 755.
v.
P. 756.
v.
P. 757.
v.
P. 758.
v.
P. 759.
v.
P. 760.
v.
P. 761.
v.
P. 762.
v.
P. 763.
v.
P. 764.
v.
P. 765.
v.
P. 766.
v.
P. 767.
v.
P. 768.
v.
P. 769.
v.
P. 770.
v.
P. 771.
v.
P. 772.
v.
P. 773.
v.
P. 774.
v.
P. 775.
v.
P. 776.
v.
P. 777.
v.
P. 778.
v.
P. 779.
v.
P. 780.
v.
P. 781.
v.
P. 782.
v.
P. 783.
v.
P. 784.
v.
P. 785.
v.
P. 786.
v.
P. 787.
v.
P. 788.
v.
P. 789.
v.
P. 790.
v.
P. 791.
v.
P. 792.
v.
P. 793.
v.
P. 794.
v.
P. 795.
v.
P. 796.
v.
P. 797.
v.
P. 798.
v.
P. 799.
v.
P. 800.
v.
P. 801.
v.
P. 802.
v.
P. 803.
v.
P. 804.
v.
P. 805.
v.
P. 806.
v.
P. 807.
v.
P. 808.
v.
P. 809.
v.
P. 810.
v.
P. 811.
v.
P. 812.
v.

VAR. LECT.

v. 18. me deferet O. E.
v. 30. arcessere E.
P. 110. v. 3. deducebantur E.
v. 19. primum E.
P. 111. v. 23. procedere E.
P. 112. v. 26. munimento
O. E.
v. 31. dimittebat O. E.
P. 113. v. 22. humo arida
O. E.
v. 25. flumini O. E.
P. 114. v. 24. conspicitur
O. E.
v. 31. constitit E.
P. 115. v. 5. cohortatus E.
v. 12. pramissi O. E.
P. 116. v. 1. ipsi modo --- P.
P. 117. v. 14. perfugium E.
v. 16. die E. diei --- O.
v. 20. tuta sunt E. O.
P. 119. v. 11. meritos pra-
misi E.
v. 27. Numidarum E.
P. 120. v. 8. interficit, ju-
bet O. E.
v. 9. prada E. prada E.
P. 121. v. 15. agebant E.
P. 122. v. 31. agunt E.
P. 123. v. 16. 17. cupere
pralium in manibus.
Contra E.
v. 19. picem sulphure &
sada mixtam ardenti E.
P. 124. v. 12. accipit E.
v. 16. misit E. O.
P. 125. v. 5. in proximo
E. O.
v. 18. oppugnare O. E.
propugnare C.
v. 20. semetipsi P.

v. 28. sicuti E. O.
p. 126. v. 6. aggressi E.
v. 11. super steterant C.
v. 12. quoque modo P.
v. 22. provincia E.
p. 127. v. 10. fuit --- T.
v. 14. merita O.
v. 27. arcessi E.
p. 128. v. 7. ad imperato-
rem E.
v. 32. alitus O.
p. 130. v. 10, 11. tum pro
licentia redeundi quam
ab eo imperare nequi-
bat contra Metellum E.
v. 19. si dimidia E.
p. 132. v. 13. discordiosum
erat, cupidum E.
v. 21. L. Turpilium E.
p. 133. v. 8. inulti obtr. E.
p. 134. v. 2. in primo late C.
v. 6. claudere E.
v. 10. obviam O.
v. 18. supra --- E.
p. 135. v. 11. cupidus inc. O.
p. 136. v. 8. dicit qua O.
v. 18. locorum --- O. E.
v. 29. bellum se parat O.
v. 31. & invitum E.
p. 137. v. 1. hac plebes E.
v. 3. volenti animo E.
p. 138. v. 9. sunt --- E. O.
v. 14. paucorum potiti
E. O.
v. 16. ruti E. tutata E.
v. 20. id oppidum E.
p. 139. v. 12. quod Numi-
dius E.
p. 141. v. 8. navi E. na-
viter F. gnave E.

VAR. LECT.

- v. 18. pares nat. E.
v. 30. multi vast. E.
p. 142. v. 1. mirabile fac. E.
v. 4. pleraque E.
v. 21. ire E.
p. 143. v. 4. Carthaginiensibus E.
v. 25. sui pellicit E.
v. 27. incipiat E.
p. 145. v. 1. facere E.
v. 17. exercitum P.
p. 146. v. 18. quasi --- E. O.
v. 23. accersere E. arcessere E.
v. 29. abnuere aud. E.
v. 30. plebi militiam vol. P. plebei militia vol. E.
plebe volente militia put. O. plebe volente militia putabatur; & credebatur quod Marius O. plebe militiam volente putabatur Marius E.
p. 147. v. 17. contra ea vid. O. E.
p. 148. v. 18. vertitur O.
p. 150. v. 5. secordia E.
v. 7. quasi lumen O. E.
v. 25. animi conscientia O.
v. 31. num eorum E. O.
p. 151. v. 6. hac mea nob. E.
v. 7. ut illa illi E.
v. 9. parvi id E.
v. 16. hostem E. O.
v. 26. id est, dom. O. E.
v. 28. atque alia O. E.
p. 153. v. 2. habetote E.
v. 4. tuta sunt E.

- v. 31. ipse --- E.
p. 154. v. 8. cara P. O.
v. 15. animis P.
p. 155. v. 17. copiam cogn. O.
v. 21. iri --- E.
v. 32. gerebat --- C.
p. 156. v. 8. leni imp. E.
v. 14. quorum E.
v. 32. cibo O.
p. 157. v. 17. prada E.
v. 20. Tanam E.
p. 158. v. 17. cogere. P.
v. 25. coercendum T.
p. 159. v. 12. Muluccha O. Muluccha E.
v. 26. praevisa vinea O. E.
p. 160. v. 9. aliquantulum egr. E.
v. 16. more ingenii humani cupido difficilia faciendi animum vertit O. more ingenii humani cupido ignara vis. E.
v. 24. aberant P.
v. 25. eadem E.
v. 29. escenderat T.
p. 161. v. 2. nunciare E.
v. 12. escensuri erant E.
v. 26. nisi O.
p. 162. v. 25. murum ascendere O. E.
v. 30, 31. qui ut ex... exercitum cogeret E.
p. 163. v. 7. nobili --- E.
v. 29. dare beneficia E.
p. 164. v. 1. joca --- E.
v. 14. abduceret O.
v. 18. ipsique Boccho O.
v. 26. die E.

VAR. LECT.

- p. 165. v. 1. instrui posset O.
 v. 3. quivisset O.
 v. 14. multi E.
 v. 23. sustentare E.
 v. 30. invadere manu:
 conf. O. E.
 p. 166. v. 9. edita & pra-
 cipito O.
 v. 10. quarebat P. E.
 v. 22. ut pro O.
 p. 167. v. 15. qua --- E. O.
 propterque O.
 v. 25. perfuga minime
 cari & reg. O. E.
 v. 31. portis E.
 p. 168. v. 12. resp. E. O.
 v. 25. quam primum E.
 p. 169. v. 4. primos erat E.
 v. 5. plurimis instabat E.
 v. 18. aberant E.
 p. 170. v. 15. 16. advor-
 sum E.
 p. 171. v. 22. unde vi P.
 p. 172. v. 1. hibernis E.
 v. 32. benevolentia E.
 p. 173. v. 16. sapius in. E.
 v. 29. memorem esse. Cat. E.
 v. 30. facere E.
 v. 31. amicitia daturum E.
 p. 174. v. 3. de communi-
 bus E.
 v. 6. Baleariorum E.
 v. 17. impedire E.
 v. 27. die vesper E.
 v. 28. pavens sibi Sul-
 lam E.
 v. 29. sibi --- E.
 p. 175. v. 15. eos --- E.
 p. 176. v. 2. ex castris O. E.
 v. 10. factu E.

- v. 25. mater . . . nata O.
 p. 177. v. 2. accitum esse
 --- O. E.
 v. 8. attinuisse O. E.
 v. 13. aut nullo O. E.
 v. 30. omnium in h. v.
 maximus & quos novi
 op. E. opulentissimus
 --- O.
 p. 178. v. 3. id immuta-
 tum E.
 v. 4. precium abesse de-
 bet C.
 v. 15. cuius causa huc E.
 cuius gratia orator T.
 p. 179. v. 17. At rex E.
 v. 21. bellum poni E.
 p. 180. v. 2. potestatem C.
 v. 3. haberet E.
 v. 19. ceteris dicitur -- E.
 v. 21. agitare E.
 ibid. colore ac motu -- E.
 v. 23. occulta pectoris E.
 ibid. immutatione --- E.
 v. 25. arcessi E.
 p. 181. v. 6. Capione E.
 v. 8. & inde usque E.
 v. 11. certare E.
 v. ult. erant --- O. E.
 p. 183. v. 31. in gratiam E.
 p. 184. v. 31. ne qua ipsi
 nefanda astimatis E.
 p. 185. v. 3. atque instabi-
 lior E.
 v. 4. quod captivis E.
 v. 10. qui domin. E.
 v. 25. plerisque E.
 v. 30. esset E.
 p. 187. v. 32. faceret E.
 p. 188. v. 5. secordia E.

VAR. LECT.

- v. 30. forte spes est conc. E.
 p. 189. v. 10. sanguinis
 mercede E.
 p. 190. v. 30. reperere E.
 peperisse E.
 p. 191. v. 3. arcessi E.
 p. 192. v. 10. invadat E.
 v. 11. ab --- E.
 v. 11, 12. ad pacem &
 conc. ab armis E.
 v. 21. secordia E.
 p. 193. v. 4. tenet --- E.
 v. 7. plebei E.
 p. 194. v. 6. inermos E.
 v. 10. suadent E.
 v. 23. augere imperium E.
 p. 195. v. 2. obsidium E.
 p. 197. v. 16. Fusidius E.
 v. 25. agroto Tar. collega E.
 p. 198. v. 10. per calorum
 corpora ad medium
 quasi, dein super ad-
 stantium C.
 p. 200. v. 13. Itasid. E.
 p. 202. v. 19. praminet E.
 p. 205. v. 21. multique E.
 p. 206. v. ult. Laletaniam E.
 p. 208. v. 30. alveu E: ad
 alveos E.
 p. 209. v. 4. Macri Lici-
 nis E.
 p. 210. v. 9: cateri E.
 p. 212. v. 20. alimentis ca-
 rere E.
 p. 216. v. 7. atas --- E.
 v. 11. magisteria E.
 p. 217. v. 9. liceret; neque
 petere audeam societa-
 tem, & frustra mala
 mea cum suis bonis

- misceri sperem, nisi ha-
 stes opportuni & scela-
 stisumi. Egregia fa-
 ma, si Romanos oppre-
 seris, futura est. At
 qua te mor. P.
 p. 218. v. 12. cum filium
 Musa, quem regem
 app. E.
 p. 220. v. 29. incluta E.
 p. 221. v. 6 exercitus E.
 v. 12. nostra tuam prol. E.
 p. 222. v. 17. pergnari E.
 v. 19. scutorum foret E.
 p. 223. v. 30. sese missi
 esse E.
 p. 225. v. 5. oris probi E.
 p. 226. v. 7. acta jam atate
 E. exacta E.
 v. 9. & vobis gen. E;
 p. 227. v. 4. quoniam de-
 fectione ... fuga E.
 p. 229. v. 4. tantum anxie-
 tatis E;
 p. 230. v. 12. perinde ani-
 matus E.
 p. 234. v. 13. occulta per
 millia E;
 p. 244. v. 1. antea tenebat E.
 p. 245. v. 6. Ac contra E.
 p. 247. v. 14. interfecit
 --- E.
 v. 25, 26. utrius vestrum
 arbitrio injuria fierent E.
 p. 248. v. 28. & finem E.
 p. 250. v. 7. maxime fre-
 tus E.
 v. 23. qua deinde E.
 p. 251. v. 12. exercito E.
 v. 15. magistratus E.
 v. ult.

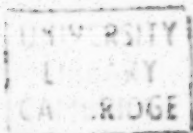
VAR. LECT.

v. ult. at simulant E.	p. 260. v. 20. famam bonam E.
p. 250. v. 10. neque ex fort. E.	p. 261. v. 4. Quippe qui E.
v. 30. cogitas E.	v. 12. usui sunt E. viri sunt C.
p. 254. v. 7. republ. E.	v. 25. consulta E.
v. 8. tu --- E.	p. 262. v. 12. consequitur E.
v. 19. erat. ne aquis quidem l. E.	v. 23. ei omnes conf. E.
p. 255. v. 9. à supplicio E.	p. 264. v. 4. na illi E.
v. 16. opportunissima E.	v. 7. desideres E.
v. 26. volunt, si liceat? E.	v. 31. exercitus E.
v. 29. quin opt. E.	p. 266. v. 7. observatori- bus E.
p. 256. v. 24. erat & --- E.	p. 267. v. 3. perfidia locum? E.
p. 257. v. 26. fierent, homines E.	v. 17. An scilicet E.
v. 27. erant. Ubi E.	v. 23. perjuriis nobilitata E.
v. ult. juxta ac se E.	p. 268. v. 10. faciebatis E.
p. 259. v. 21. fors E.	p. 270. v. ult. fidem habens E.
v. 26. forsi E. forte E.	

FINIS.

Si conatibus nostris faveant bonarum litterarum studiosi, proxime habebunt L. Florum & Livii Epitomen, deinde Livii Opera accurate recensita & cum MSS. collata.
